OM CHLOROSENS

DEN ÆGTE BLEGSOTS

OPTRÆDEN I EUROPA

GENNEM TIDERNE

EN MEDICO-HISTORISK UNDERSØGELSE

AF

AXEL HANSEN

KOLDING

V. SCHÆFFERS FORLAG

KOLDING - MCMXXVIII

Forsvares 28. Juni 1928, Kl. 2, paa Universitetets Annex, Auditorium A.

Bekendtgørelse.

I Henhold til kgl. Anordning af 13. Oktober 1927 er der fastsat følgende Bestemmelser til Ordens Opretholdelse ved det offentlige Forsvar af Doktorafhandlinger:

1. Forsvarshandlingen ledes af Fakultetets Dekanus eller af en anden dertil af Fakultetet udnævnt Professor. Ordstyreren giver Ordet og paaser, at Handlingen foregaar paa en værdig Maade; han kan paalægge en Opponent at høre op og i fornødent Fald afbryde Handlingen. Ordstyreren deltager ikke selv i Forhandlingen. Foruden de officielle Opponenter er de Medlemmer af Fakultetet, under hvis Fagomraade Afhandlingens Emne hører, og som ikke har lovligt Forfald, forpligtede til at overvære Forsvarshandlingen.
2. Som Opponenter ex auditorio har i Almindelighed kun akademiske Borgere samt polytekniske Kandidater Ret til at optræde. Dog kan Fakultetet ogsaa tillade andre, som fremsætter Ønske derom, at opponere. Opponenter ex auditorio maa melde sig hos Ordstyreren inden Begyndelsen af Handlingen; dog kan Ordstyreren ogsaa lade senere anmeldte Opponenter faa Ordet, men uden at betage dem, der tidligere har meldt sig, Forretten.
3. Der tilstaas i Almindelighed hver af de officielle Opponenter 1½ Time og hver Opponent ex auditorio ¾ Time, derunder indbefattet den Tid, Doktoranden behøver til at give Svar; dog kan Ordstyreren, for saa vidt som Antallet af de anmeldte Opponenter tillader det, tilstaa en længere Tid. Handlingen maa ikke vare over 6 Timer.
4. Foranførte Bestemmelser skal indtil videre trykte medfølge enhver Disputats.

Dette bekendtgøres herved til Efterretning for alle Vedkommende.

Konsistorium, den 21. November 1927.

S L M 272235

OM CHLOROSENS
DEN ÆGTE BLEGSOTS
OPTRÆDEN I EUROPA
GENNEM TIDERNE

Digitized by the Internet Archive
in 2025

https://archive.org/details/omchlorosensdeng0004unse

MINDET OM JULIUS PETERSEN

TILEGNET

Fig. I.

OM CHLOROSENS

DEN ÆGTE BLEGSOTS

OPTRÆDEN I EUROPA

GENNEM TIDERNE

EN MEDICO-HISTORISK UNDERSØGELSE

AF

AXEL HANSEN

KOLDING

Ce n'est pas la faute de l'histoire, mais la faute des médecins, si l'histoire ne rend pas plus de services à la médecine. Qu'on l'interroge avec persévérance et avec discernement, et il n'est pas un point important de la science ou de l'art, sur lequel elle ne fournisse une réponse décisive ou un renseignement utile.

Ch. Daremberg.

V. SCHÆFFERS FORLAG - KOLDING

MCMXXVIII

Denne Afhandling er af det lægevidenskabelige Fakultet antaget til offentlig at forsvares for den medicinske Doktorgrad.

København, den 10. Januar 1927.

AUGUST WIMMER,
h. a. dec.

Til den gunstige Læser!

Det er Hensigten i dette Værk med medico-historisk og tildels statistisk Methode at undersøge og belyse Chlorosens tidligere Optræden i Europa. For alle Tidsrums Vedkommende foreligger der ikke sikre, positive Oplysninger. Den Læser, der kun søger saadanne, kan derfor meget vel gaa let henover visse Afsnit. Til en Smule Orientation og mulig Lettelse skal gives nogle Forhaandsoplysninger.

Cap. II til VI handler mest om og forsøger at bevise, at Chlorosen næppe forekom hyppigt i Oldtiden, men var en sjælden Sygdom den Gang som nu igen. En Ransagning af Oldtidens Litteratur angaaende Chlorosens Optræden, der tilmed giver negativt Resultat, kan imidlertid ikke forventes at være ligesaa spændende for Læseren at følge, som det har været for Forfatteren at foretage den. Det har dog været nødvendigt at gøre Fremstillingen vedrørende den Sag ret udførlig, idet den her forfægtede Anskuelse gaar imod den hidtil gængse Opfattelse. En Recapitulation findes pag. 54 ff.

Cap. VII skulde sandsynliggøre Chlorosens Sjældenhed ogsaa for Middelalderens Vedkommende. Cap. VIII skildrer Chlorosens Optræden i det 16de Aarhundrede og er vigtigt, ligesom XI og XIII, der omhandler Chlorosens vexlende Hyppighed; det sidste Capitel er dog ikke videre originalt; hvad der staar deri, var man godt klar over ogsaa tidligere. Cap. IX og XII giver Oplysninger om Theorier, der i Tidens Løb har gjort sig gældende om Chlorosens Natur. For ikke-medicinske Læsere vil disse Capitler være haard Kost; derimod haaber jeg, at Læger netop vil have Udbytte af at studere dem, thi heri ligesom illustreres den theoretiske Medicins Udvikling i de paagældende Aarhundreder, og det er ikke helt uden Betydning at kende noget til den Sag.

Det er mig meget om at gøre at udtale min bedste Tak til de forskellige, der har været mig behjælpelige hver paa sin Maade; nogle af disse Hjælpere er nævnt i Texten, medens andre har ønsket ikke at omtales. En særlig Tak skylder jeg den gode Ven, der ikke har skyet den Anstrængelse at hjælpe ved den besværlige Correcturlæsning. De resterende Fejl skyldes ikke andre end mig selv.

FORFATTEREN.

INDHOLDSFORTEGNELSE

pagina

Tilegnelse III

Forerindring VII

Navnefortegnelse XIII

Billedfortegnelse XXV

I.

Indledning — Chlorosens stærke Aftagen opfordrer til at undersøge dens tidligere Optræden — Den retrospective Diagnoses Vanskelighed — Kilderne til Chlorosens Historie — Sygdomsbegrebet Chlorose — Den tidligere Opfattelse, at Chlorosen var kendt fra Hippokrates' Dage, bør revideres 1

II.

Hippokrates — Tiden før Hippokrates — De to Beskrivelser, der særligt og gennem lange Tider har været opfattet som Chlorose — Hippokrates vilde let have været i Stand til at erkende Chlorosen — Alle dens væsenligste Symptomer findes omtalte hver for sig — Alderen — Køn — Bleghed — Amenorrhoe — Combination af Bleghed og Amenorrhoe — Værket om Jomfrusygdomme — Jærntherapi 8

III.

Tiden mellem Hippokrates og Galenos — Celsus, Aretaios og Soranos omtaler ikke Chlorosen — Hos Dioskorides og Plinius findes heller ikke nævnet Lægemidler, der kan tyde paa, at Jærn har været brugt mod en Sygdom som Chlorose 21

IV.

Litterære Kilder af ikke-medicinsk Litteratur til Oplysning om Oldtidens Morbiditet — Betydninger af Udtrykkene for »bleg« — Dupuy mener, at Ovid beskrev Chlorosen — Afvisning heraf — Billedkunsten har ikke i Oldtiden givet Anvisning af Chlorose 29

V.

Galenos — Nosographiens Udvikling fra Hippokrates til Galenos — De to Steder, hvor Hirsch finder Chlorosen beskreven

Astrucs Holdepunct — Amenorrhoe — de locis affectis — Kakochymi — Lachs og Wiberg — Jærn — Ulykkelig Kærlighed 39

VI.

Oldtidens Slutning — Oreibasios, de rette Forskrifter for unge Piger, om Elskovssyge — Cælius Aurelianus, cachexia, morbus cardiacus — Aetios, Amenorrhoe, Jærntherapi — Tilbageblik paa Chlorosen i Oldtiden — Snøring 46

VII.

Middelalderen — Araberne — Avicenna om Ilyschi og Amenorrhoe samt Jærn — Salernitanerne — Circa instans — Regimen sanitatis salernitanum — Trotula — De secretis mulierum — Michael Scotus — Thomas fra Cambray — Franciscus de Pedemontio — Arnoldus de Villanova og Bernardus Gordonius »de amore heroico« — Baverius Baveriis — Digterne — Billedkunsten 58

VIII.

Renaissancen — Paracelsus om »Weissesucht« og Jærn — Rabelais — de retentione mensium — Kachexi — Pieter van Foreest beskriver et Tilfælde af Chlorosen fra 1546 — Johs. Langius (Lembergensis), Varandal og Mercado skildrer Chlorosen som en forhen sjælden, efterhaanden hyppig Sygdom — Jærntherapiens Indførelse ved Chlorose allerede faa Decennier efter dennes Optræden. — Modstand derimod — Snøringen bliver almindelig samtidigt med Chlorosen 74

IX.

De første Beskrivelser af og de første Theorier om Chlorosen — Leversygdom, Kachexi, Menstruationslidelse — Lazare Rivières Beskrivelse — Sylvius — Willis — Blodundersøgelser i det 17de Aarhundrede — Sydenham og Morton — Baglivi — Stahl — Hoffmann — Menghini — Blodundersøgelser i det 18de Aarhundrede — Cullen — Boerhaave — Sauvage — Winslow rejser Kampen mod Corsettet og giver dette Skyld for Chlorosens Opstaaen — Recapitulation 97

X.

Chlorosens litterære Historie — Franske Digte med bestemt Tendens — Shakespeare — Lope de Vega: el acero de Madrid — Calderon — comer barro — Nyere Digte — Det 19de Aarhundrede — I det 20de Aarhundrede synes Digterne hurtigt at have glemt de blegsottiges Billede og tegner ikke længere dette 122

XI.

Chlorosens Aftagen i Slutningen af det 18de Aarhundrede - Umuligheden af nøjagtig Morbiditetsstatistik dengang Indirecte Beviser paa Chlorosens Aftagen - Lægernes Theorier om Chlorose viser, at de knap kender den — F. L. Meissners Iagttagelse — I Digterværkerne forsvinder Chlorosen — Parallelitet mellem Sygdommens Forekomst i Livet og hos Digterne — Snøringen ophører eller indskrænkes - Chlorosens pludselige Genkomst efter 1830, efter at Snøringen er bleven Mode igen — M. Huss 139

XII.

Theorier og Beskrivelser i det 19de Aarhundrede Blodundersøgelser i Aarhundredets første Del — Andral — Chlorose og Anæmi bliver for mange et Fællesbegreb — Oxydation — Ad. Hannovers Undersøgelser herover — Stethoskopiske Undersøgelser — Pathologisk-anatomiske Undersøgelser — Virchow — Trousseau — Andre Theorier — Sygdomsbeskrivelser — Jærntherapi, Blaud og Niemeyer — Blodundersøgelser i Aarhundredets sidste Del — Det 20de Aarhundrede, Forskel mellem dette og det 19de 159

XIII.

Chlorosens Hyppighed i det 19de Aarhundrede Forholdet mellem den genuine Chlorose og den saakaldte lettere Ungpige-Blegsot — Chlorosens Aftagen efter Aarhundredskiftet — Aarsagen hertil 175

XIV.

Hovedresultatet af denne Oversigt over Chlorosens tidligere Optræden og Historie — Fastholdelse af, at Chlorosen er en nosologisk Enhed — Snøringens Coincidens med Chlorosen er saa intim og constant, at en Sammenhæng derimellem er sandsynlig — Sygdommens Pathogenese er endnu tvivlsom — Denekes Theori — Panegyrik over den medico-historiske Videnskab 187

APPENDIX *I.*

Hippokrates: Værket om Jomfrusygdomme ..... *I*

APPENDIX *II.*

Oreibasios: Om de rette Forskrifter for unge Piger ..... *III*

APPENDIX *III.*

Johs. Langius Lembergensis: Epistol. medicinal. vol. tripart. Francofurdi 1589. Epist. XXI ..... *VII*

APPENDIX *IV.*

Chlorosen udenfor Europa ..... *X*

APPENDIX *V.*

Benævnelser for Chlorosen paa forskellige Sprog ..... *XIV*

Rettelser og Tilføjelser ..... *XVII*

NAVNEFORTEGNELSE

ved Dr. *Vilhelmine Nielsen.*

Abel, E. 62.
Aëtios fra Amida 6, 7, 46, 51—53, 59, 76, 87, 97.
Agnes Sorel, 90 (Portrait).
Aischylos, 33.
Akakia, Martin, 77.
Akerblom, 153.
Alberti, 114.
Albertus Magnus, 63.
Albu, App. IV.
Alexander fra Trælles, 26, 53.
Alexander Philaretes, 27.
Ali Abbas, 59.
Alpinus, Prosperus, 54.
Altomarus, 76.
Amman, I. C., 48.
v. Ammon, Fr. Aug., 156.
Andral, Gabriel, 160, 161.
Antisthenes, 46.
Apollodoros, 19.
Appollonios Mys, 27.
Archigenes, 24.
Aretaios Kappadox, 21, 23—25, 49, 104.
Aristophanes, 57.
Aristoteles, 14, 27, 133.
Arnoldus de Villanova, 58, 67.
Ashwell, S. A., 164.
Asklepiades, 27.
Aspasios, 40.
Astruc, Jean, 7, 18, 39, 42, 51, 116.
Athenaios, 27.
d'Aulnay, Madame, 132.
Avicenna, 58, 59, 60, 76.

Bacon, 60.
Baden, G. L., 70.
Baër Gil — Billedfort.
Baglivi, G., 97, III.
Ballonius (Balliou), 7, 8, 93, 97, 98, (Portrait), 107, 157.
de Balzac, H. 137.
Bamberger, H. 163.

Bang, F. L. 117.
Bang, O. L. 154.
Baret, 125.
Bartholinus, Th., 70.
Bartholomæus de Montagnana, 68.
Baverius de Baveriis, 58, 68, 69, 82.
Beau, J. H. S., 103, 162.
Bebel, Heinrich 93.
Behr, I. H. 114, 156.
Benedicenti, Alb., 113.
Berendes, I. S., 25.
Bergson, J., 18.
Bernardus Gordonius, 58, 67.
Berzelius, J. J. B., 160,
Beverovicius, (Beverwyk) 36.
Bilharz, Th., 133.
Bjørnson, Bjørnstjerne, 138
Blaud, P., 159, 161.
de Blois, Robert, 71.
Boccaccio, 130
Borch, G. ter, — Billedfort.
v. Boehn, Max, 184.
Bordeu, Théophile, 116, 117.
Boerhaave, Hermann, 24, 97, 116, 117, 153.
Botticelli, 89 — Billedfort.
Bottoni, Alb., 77, 92.
Bouchard, Ch. J., 166, 169.
Boucher, 147.
Boudin, I. Ch., App. IV.
Bouillaud, J. B., 162.
Boutarel, 73.
Brémond, Felix, 75.
de la Bretonne, Restif, 140.
Brissaud, P. E., 169.
Brocq, L. 176.
Brown, Thomas, 62, 117.
Buchan, W., 139.
Buchheim, B., 143.
Bullart, Isaac — Billedfort.
Bussemaker, C., 2, 46, App. II.
Bürger, M., 167, 174, 179, 185.

Cabot, Ricard C., 173, 178, 185.
Cælius, Aurelianus, 2, 26, 46, 48, 49, 50, 53.
Calderon, 131.
Callisen, H., 140, 141.

Campbell, J. M. H., 182.
Camuset, Georges, 137.
Cathérine af Medici, 90.
Catullus, 57.
Celsus, A. Cornelius, 10, 21—26, 52, 60, 68, 171.
Centoma, 161.
Cermison, Ant., 68.
Cesbron, H., 15.
Charcot, J. M., 169.
Charinus, 34.
Charles, VII., Billedfort.
Charrin, 167.
Chapelain-Jaurés, Rob, 4.
Chassaniol, App. IV.
Chevers, App. IV.
Chevreul, 160.
Chievitz, J. H., 109.
Christian, H. A., 67.
Chrons, Hjalmar, 67.
Cicero, 32.
Clark, A. S., 166.
Clément, 166.
Cless, 157.
Clologe, P., 14.
Cnipping, 37.
Cold, D., 168.
Coplard, 165.
Corbichou, Jean, 62.
Cordæus (de la Corde), Maurice, 87, 88.
Cordel, S., 36.
Cornelia, Jansdatter, 79.
Couturier, 166.
Crae, Mac, 178.
Cranach, Lucas, 89.
Cullen, William, 97, 114—117, 143, 194.
Cydippe, 36.

Dalecampius, J. D., 25.
Daremberg, Ch., 1, 2, 8, 21, 22, 24, 29, 35, 46, 47, 68, 78, 199, App. II.
David, J. L., 147.
Demetrios fra Apamea, 27.
Denecke, G., 173, 182.
Deneke, Th., 179, 185, 187, 196, 197.
Despreaux, 147.
Diana af Poitier, 90, 92 (Portrait).

Diokles, 27.
Dioskorides, Pedanios, 21, 25, 35.
Doebb, Ph., 156.
Donatus Antonius ab Altomare, 76.
Dorveaux, P., 62.
Dow, Gerard, Billedfort.
Dschazzar, 59.
Duclos, 166.
Dumas, J. D., 160.
Duplanil, J. D., 149.
Dupouy, E., 29, 36, 73.
Duret, L., 18.
Dutt, H. C., App. IV.

Ebstein, Wilh., App. IV.
van Eems, J., 116.
Ehrlich, P. 171.
Eppinger, H., 197.
Erasistratos, 27.
Erckmann-Chatrian, 133.
Eustathios, 19.
van Eyck, 88.

Fåhræus, Robin, 109, 160.
Faber, Knud, 3, 5, 181, 201.
Fasbender, H., 12, 14.
Faventinus, Benedictus Victorius, 63.
Ferckel, Christoph., 65.
Fernelius, 66, 76.
Finsen, 155, 156.
Fleuret, F., 122.
Foerster, W., 71.
Foesius, A., 22.
O'Followel, 145, 150.
Forbe, 156.
Forestus (van Foreest, Pieter), 74, 77, 78 (Portrait), 79, 80, 82, 86, 97, 100, 103, 177, 198.
Formey, Ludwig, 141.
Fourcroy, A. F., 107.
Fouquet, Jean — Billedfort.
Fragonard, J. H., 147.
Fraenkel, Frk. — Billedfort.
François, I., 90.
Franciscus de Pedemontio, 58, 65, 66.
Frank, I. P., 77, 92, 142, 143, 189, App. IV.
Franklin, A., 62.
Friboes, W., 21, 22.

Friis, App. IV.
Fuchs, Rob., 18.

Galenos, 3, 6, 7, 13, 21, 24, 25, 39—46, 51, 56, 65, 66, 76, 82, 87, 97, 107, 117, 172, App. III.
Galilei, 60.
Garbo, Axel, 62.
Gardien, C. M., 142, 143, 166.
Gavarret, J., 160.
Gigas, E., 125.
Gil Baër — Billedfort.
Gilbert, A. S., 165, 169.
Gillard, 75.
Godall, 182.
de Goncourt, Edm., 138.
Gonzaga, Margarita, 69, 91.
Goupil — Billedfort.
Gottlieb, 197.
de Graaf, R., 26.
de Gradibus, Math. Ferrarius, 68.
Gram, Chr., 166, 181.
Grasset, J., 67.
Grawitz, P., 165.
Grécourt, Abbé, 122, 136.
Green, 125.
Griesinger, W., 133.
Grimaud, 161.
Grimm, Wilh., 156.
Grisolle, A., 161.
v. Grot, R. S., 19.
Gruner, C. G., 36, 73.
Grøn, Fr., 70.
Grünmach, S., 163.
Gulland, 182.

Haase, W. A., 143.
Häntzchen, App. IV.
Hagberg, Karl Aug., 125.
Hales, Stephen, 114.
Hall, Marshall, 163.
v. Haller, A., 117.
Hannover, Ad., 159, 162.
Hanot, V., 165.
Harnack, E., 36.
Harless, J. C. F., 156.
d'Hartcourt, Marquis, 132.
Harvey, G., 107, 120.

Hayem, G., 164, 165, 169, 171.
Heiberg, I. L., 9, 19, 31.
Hegeso — Billedfort.
Henri II, 90.
Henrik Harpestreng, 68.
v. Herff, Ferd., 65.
Herodotos, 33.
Herophilos, 27.
Hesiodos, 32, App. II.
Hewson, William, 114.
Heymann, App. IV.
Hillestrøm, P. d. æ. — Billedfort.
Hippokrates, 2, 3, 6, 7, 8—25, 39, 40, 43, 49, 56, 65, 66, 82, 87, 97, 99, 106, 107, 111, 123, 172, 191, App. III.
Hirsch, Aug., 6, 8, 39, 40, 41, 42, 60, 61, 85, 158, App. IV.
Hjaltelin, 156.
Hoffmann, Fr., 97, 111, 112, 114, 153, 170.
Hoogstraeten, Samuel — Billedfort.
Holbein, H. d. y., 89.
Holberg, Ludvig, 187.
Homeros, 8, 32.
Horatius, 31, 32, 33, 34, 35, 37.
Houdart, M. S., 8, 35.
Howitz, Fr., 103, 201.
v. Hovorka, 171.
Hufeland, C. W., 142.
Huser, J., 74.
Huss, Magnus, 139, 150, 151, 152 (Portrait), 153, 155, 157.
Huxham, J., 116.
v. Høsslin, 166.

Immermann, H., 174.
Ingres, J. A., 147.
Jæger, Hans, 138.
Joerg, J. C. G., 161.
Johnsson, I. W. S., 132.
Jolly, J. S., 165, App. IV.
Jonsson, Finnur, 70.
Juvenalis, 34, 35.

Kaarsberg, Hans, App. IV.
Klebs, E., 166.
Korte, I. G., 106.
Kostys, 156.
Kottmann, 197.
Kragelund, C., 167.
v. Kraftheim, Crato, 76.

Krause, Fr., 162.
Kronfeld. 171.
Kutter, 114.
Kühn, K. G., 40, 41, 42, 43, 45, 66, 70, 71, 72, 117.
Kyrre, H., 140.

Laache, S., 171.
Lachs, J., 39, 45.
Laënnec, R. T. H., 162.
Landsberg, 50.
Lange, C., App. IV.
Lange, Johs., 18, 74, 80, 81 (Portrait) 82, 83, 85, 86, 94, 97, 101, 106, App. III.
Lasphrise, Capitaine, 124, 136.
Laue, Fr., 70, 71.
Lavoisier, 161.
Le Blanc, Aeg, 106.
van Leeuwenhoeck, A., 109.
Lefebvre, Louise, 149.
Lemoine, 166.
Lemosius, Ludovicus, 87.
Lennhartz, H., 180.
Léoty, 150.
Lucilius, 33.
Lieutaud, J., 114, 121.
Littré, E., 6, 8—10, 12—19, 40, 187.
Lloyd-Jones, 165.
Lope, se Vega.
Lucretius, 37.
Lund, Axel, 155, 165.
Lusitanus, Amatus Zacutus, 77, 85.
Luton, A., 166.
Lüneburg, 26.
Löwegren, M. K., App. I.

Maar, Vilh., 140, 201.
Mac Crae, 173, 178.
Madsen, Karl, 135.
Madsen, Henry, App. IV.
Madsen, Sigvard, 165, 185.
Magendie, F., 160.
Malgaigne, J. F., 92, 101.
Malpighi, M., 107, 109.
Manlius, 88.
de Manrillaris, I. A., 106.
Margarita Gonzaga, 91.
Marguerite af Savoyen, 90.

Maria Laszczynska, 89.
Mansor, 59, 60.
Martialis, 34, 35, 57.
Marx, F., 36.
Mayer, Else, 194.
Maynard, Fr., 122.
Meaux Saint-Marc, Ch., 63, 64.
Meinert, E., 167, App. IV.
Meissner, F. L., 139, 143, 145, 156, 161.
Melampos fra Argos, 19, 60, 171, 192.
Menghini, 97, 113, 115.
Ménière, P., 29, 36.
v. Menzel, Ad., — Billedfort.
Mercatus (Mercado) Ludovicus, 74, 85, 86, 87, 88, 91, 97, 101, 153.
Mercurialis, Hieronymus, 3, 76.
Metschnikoff, E., 166.
Meyer, 197.
de Meza, S. Th., 120.
Miltiades, 27.
Mnasalleas, 26.
Mohr, L. S., 173, 182.
Mollet, M., 8, 32, 35, 75.
de Montaigne, M. E., 131.
de Montgolfier, Mademoiselle, — Billedfort.
Montanus, 77, 92.
de Monteaux, Chambon, 117.
Monteleone, Prinsesse af, 132.
Montorgueil, 71.
Morawitz, P., 173, 182.
Morel-Fatio, Alf., 132.
Morgagni, G. B., 117.
Morton, R., 97, 109, 110, 111, 116, 165.
Moth, Fr., 26, 31, 72, 73, 94, 122.
Murray, 125.
Müller, P. E., 70.
Mynster, O. H., 140.
Mörner, C. Th., 166.

Naegeli, O., 164, 171, 172, 174, 182, 184, 185, 197, 198.
Neckham, Alexander, 73.
Neuburger, M., 68, 200.
Nielsen, Vilhelmine, XIII.
Niemeyer, F., 159, 170.
Nolf, P., 160.
v. Noorden, C., 163, 165, 168, 171, 173.

Nothnagel, H., 166.

Odenius, 21.
Oppenheim, 156.
Oreibasios, 2, 46, 47, 48, 51, 53, 59, App. II.
Osiander, F. B., 91, 148.
Osler, W., 173, 178.
Ovid, 29, 32—38, 57, 73.

Pagel, Jul., 6, 68.
Paludan-Müller, Fr., 138.
Paracelsus, 25, 74, 75, 77, 88, 111.
Paré, Ambroise, 92, 101, 102 (Portrait) 103, 153, 157, 168.
Parkes-Weber, 6, 185, 190.
Parrot, J., 6, 161.
Patin, Guy, 104.
Paulos fra Aigina, 6, 7, 48, 59.
Paulli, Simon, 94.
Payne, Frank, 73.
Pedersøn, Christiern, 89.
Perceau, L., 122.
Petersen, Jul., 201.
Pinel, 117.
Platter, Felix, 50, 74, 78, 100, 103, 106, 112.
Plinius, 21, 23, 25—27, 35, 65, 77, 187.
Plutarchos, 2, 35.
Pollitzer, 182.
Pollux, 57.
Poulsen, Fr., 38.
Preuss, Julius, App. IV.
Prévost, 160.
Priscianus, Theodorus, 53.
Propertius, 34.
Pruner, App. IV.
Pseudo-Albertus Magnus, 62.
Puschmann, Th., 53, 192.
Puzet, 169.

Rabelais, 74, 75, 123.
Rahbek, Kamma, 140.
Ravn, E., 29, 36.
Razes, 59, 60.
Régnier, Mathurin, 122.
de Renzi, S., 158.
Ricars li Bians, 71.
Richet, Ch., 160.
Richerand, 160.
Ricord, Ph., 161.

Rivière, Lazare, 97, 105—107.
Rochæus, Nicolaus, 77.
Roderico a Castro, 88, 102, 118.
Rokitansky, C., 163.
Rolleston, I. D. 36.
Rose, 26, 53.
Rose, Chr., 37.
Rosenbach, O., 164, 167.
Rousseau, J. J., 183.
Rouyer, I., 36.
Rovsing, Th., 193.
Rueff (Ruffius), Jacob, 77.
Ruelle, 24, 47.
Ruphos fra Ephesos, 24, 47.

Salzmann, F., 167.
Sarracin, A., 14.
Sarton, George, 201.
de Sauvages, Boissier, 59, 74, 97, 117, 118.
Sappho, 33.
Schauman, Ossian, 181.
Scheel, Poul, 114, 201.
Scheller, 21, 22.
Schick, A., 26.
Schittenhelm, A., 167, 174, 179, 185.
Schleisner, P. A., 155.
Schwenke, 114.
Schwob, Marcel, 125.
Scotus, Michael, 58, 64.
Seidelin, Claus, 89.
Seneca, 32, 33.
Sennensis, Ugo Bentius, 68.
Sennert, Daniel, 66, 88, 102, 103, 107.
Shakespeare, 122, 125, 131.
Siebold, 117, 163.
Sigerist, H. E., 62, 187.
Soranos, 21, 26—28, 49.
Sorel, Agnes, 90 (Portrait).
Spachius, 77.
Staehelin, R., 173, 182.
Stahl, G. E., 97, 111.
Steen, Jan, — Billedfort.
Stensen, N., 60.
Stewart Mc. Kay, W. I., 54.
Stockman, 197.
Stoll, M., 6, 139, 143.

Strindberg, Aug., 138.
Sudhoff, K., 6, 39, 60.
Swammerdam, Jan., 109.
van Swieten, 99, 116, 117.
Sydenham, Thomas, 60, 97, 99, 109, 110, 111, 116, 165, 188, 195.
Sylvius, Franciscus, 97, 107, 111, 116.
Sylvius, Jacob, 77.
Sømmering, S. Th. — Billedfort.

Terborch, G. — Billedfort.
Terentius, 57.
Terre, J., 145.
Themison, 21, 27, 49.
Theodor, Magister, 79.
Thessalos, 27.
Thomas fra Cantimbray, 43, 58, 65.
Thukydides, 32.
Tibullus, 32, 33.
Tisiphone, 32.
Tissot, S. A., 142.
Tode, J. Cl., 120.
Tomassini, 160.
Tordenskjold, 77.
Trier, S. M., 154.
Trincavelli, Vittore, 76.
de Torcy, Madame, 132.
Trotula, 63.
Trousseau, A., 116, 118, 159, 163, 165.
de Troyes, Chrestiens, 71.

Varandæus (Varandal) 9, 74, 83 (Portrait), 84, 87, 91, 93, 97, 107, 131, 133, 153, 177.
Vedel, Valdemar, 72.
de Vega, Lope, 105, 122, 125, 129, 131, 133, 146.
Vergier, 135.
Villanova, Arnoldus fra, 58, 67.
Virchow, R., 159, 160, 163, 164.
Virgilius, 31, 32, 37, 73.
Volkmann, 168.
v. Voss, Sophie Marie, 138.

Warfvinge, F. W., 166, 176.
Wasmann, Fr. — Billedfort.
Wegscheider, 51.
Wellmann, 25.
Wickersheimer, Ch., 58.
Wiberg, Jul., 39, 45.

Wilhelm I. — Billedfort.
Willis, Th., 97, 108 (Portrait),—113, 115, 138.
Winslow, J. B., 97, 118, 119 (Portrait), 120, 146, 168.
With, C., 165, 171.
Witkowski, 73.
Wretholm, 154.
Wright, 73.
Wrigly, 132.
Wunderlich, C., 167, 168.

Xenophon, 33.

Zeno, 27.
de Zabolita, Juan, 132.
Zacutus Lusitanus, 77, 85.

BILLEDFORTEGNELSE

pagina

Fig. I Maleri af Samuel Hoogstraeten fra Dordrecht († 1678). Rijksmuseum, Amsterdam IV

Dette Billede anses almindeligt for at være en af de smukkeste og tydeligste Fremstillinger af Chlorosen, der er frembragt af Malerkunsten.

Fig. II Guldsignetring fra Mykenai. Forstørret Gengivelse 1

Primitiv Kunst, naar undtages den allerældste og rimeligvis ret ureflecterede, stiliserer og overdriver ganske vist gerne; men der kan alligevel næppe være Tvivl om, at de talrige Fremstillinger, der nøje svarer til den her gengivne, kun kan betyde, at Snøring maa have været almindelig i forhistorisk Tid, for Resten ogsaa hos Mænd. Parallelphænomener findes blandt Naturfolk, f. Ex. i Meheo-Stammen ved Papua-Bugten, hvor Mænd ogsaa gør sig fine ved Snøring af Midjen.

Fig. III Kvindestatue, 6te Aarhundrede f. Chr., fra Akropolis, Athen 10

Dette og de følgende fire Billeder illustrerer Kvindeskikkelser og -dragter, altid uden Snøring, fra den klassiske Oldtid.

Fig. IV Kvindestatuer (Gudinder), 5te Aarhundrede, fra Parthenons Østgavl. British Museum 17

Fig. V Kvindetorso. Glyptotheket, Kjøbenhavn 25

Fig. VI Tanagrafigurer. Privatsamling, London 30

Fig. VII Hegesos Gravmæle. Athen 49

Fig. VIII Detaille af »Dødens Triumph«, 14de Aarhundrede. Campo Santo, Pisa 63

Fig. IX »Foraaret«, malet af Sandro Botticelli (1446—1510). Accademia delle Belle Arti, Firenze 72

Fig. X Petrus Forestus (van Foreest, 1522—97) fra Alkmaar. Efter Stik i Isaac Bullart: Académie des sciences et des arts. Bruxelle 1682—95 78

Rimeligvis den Læge, der tidligst har dateret en Beskrivelse af et Chlorosetilfælde, der er saa tydelig, at man med temmelig stor Sikkerhed kan fastslaa Diagnosen.

Fig. XI Joannes Langius (Lembergensis), død 1565. Efter Træsnit i Frankfurterudgaven fra 1589 af hans medicinske Breve 81

Hans Beskrivelse af Chlorosens Symptomer er ganske forbavsende dygtig gjort, concis, klar og fyldig, i høj Grad værd

at gøre Honneur for. Tilmed tyder noget paa, at den er ganske original, nemlig den Omstændighed, at den nærmest følgende Tids Forfattere meget hyppigt citerer Langes Navn, Forfattere, der ellers kun yderst sjældent citerer andre end de antike autores. Hvis han har haft nogen Kilde at støtte sig til, synes denne ikke at have været almindelig kendt, selv den Gang.

Fig. XII Joannes Varandæus (Varandal, Varandé), død 1617. Efter Maleri paa Universitetet i Montpellier. Hatten er vistnok fortegnet paa Reproductionen; det er i hvert Fald en mærkværdig Façon, den har faaet 83

Varandal er den første, der bruger Udtrykket *chlorosis*, uden dog at give det Udseende af, at han selv har fundet derpaa.

Fig. XIII Halvdel af Diptychon fra Melun, forestillende Agnes Sorel, Charles VII's Maitresse, i Jomfru Maries Skikkelse. Malet af Jean Fouquet († 1480). Museet i Anvers 90

Fig. XIV Diana af Poitier (1499—1566), een af Pionererne for Snøringens Mode 92

Fig. XV Guillielmus Ballonius (Baillou), død 1618 i Paris. Efter Stik i consil. medicinal. Parisiis 1635 98

Skriver med stor Lærdom og Kendskab til Antikens medicinske Litteratur om Chlorose, bringer en Overflod af Citater til Forklaring af denne Sygdoms Natur, Symptomer og Therapi, men fremfører ikke et eneste Exempel paa, at nogen antik, medicinsk Forfatter har skildret Chlorosen paa en saadan Maade, at vor Tid kan genkende den.

Fig. XVI Ambrosius Paræus (Paré), 1510—1590. Efter Stik i Anatomie universelle, 1561 102

Omtaler først Chlorosen i Udgaven af 1585.

Fig. XVII Thomas Willis (1622—75). Efter Stik i opera omnia, Genev. 1680 108

Hævder, at Blodet hos Chlorotikere er tyndt og vandigt. Det er forøvrigt ikke let ved directe Inspection at iagttage, at Blodet er tyndere hos Chlorotikere end hos sunde. Hvilke Undersøgelsesmethoder, Willis har benyttet sig af, angives ikke, i hvert Fald ikke paa det citerede Sted.

Fig. XVIII J. B. Winslow (1669—1760). Efter A. L. Romanets Stik af C. N. Cochins (fils) Tegning 119

Er den første, der fremhæver Snøringens Betydning for Chlorosens Opstaaen. Det ses ved hans Forklaring af Pathogenesen, at han var større som Anatom end som Physiolog, og at han ikke havde meget klarere Forestillinger om Abdominalorganernes Functioner end Mercado, hvad der dog ikke skal forklejne ham.

Fig. XIX »Concerten« af Gerard ter Borch (1617—81). Museet i Berlin 124

Fig. XX Maleri af Gerard Dow (1613 -75). Buckingham Palace, London 127

Dette Billede er placeret netop inde blandt Citaterne fra Lope de Vega, for at Læserne skal blive opmærksom paa, at den foregivne, men yderst troværdigt fungerende Læge i det spanske Skuespil ikke forlanger at se Urinen, skønt Uroskopien ellers var yderst almindelig paa den Tid. For Publicum vilde en saadan Realisme paa Scenen have virket for indecent, hvorimod det maleriske i Motivet, den plastiske Holdning med den løftede Arm, Hovedets Drejning og det opmærksomme Ansigtsudtryk, har virket tillokkende paa mange Landes Malere. Hvad der virker usømmeligt i een Kunstart, kan meget vel accepteres, naar det udtrykkes med en anden Kunstarts Midler; i den Grad vakkelvorn er vor Følelse af det sømmelige og passende.

Fig. XXI Maleri af Jan Steen (1626—79). Amsterdam 134

Dette og det foregaaende Billede anses i Reglen for at forestille Chlorotikere, men det er forøvrigt ikke saa lige en Sag at stille Diagnose paa Figurer fra Malerier, hvor Kunstneren har haft ganske andre Intentioner end netop at illustrere Afsnit af den systematiske Pathologi.

Fig. XXII Maleri af P. Hilleström d. æ., malet 1790. Tilhører Frk. Fraenkel, Stockholm 144

Fig. XXIII Tegning af J. A. Ingres, forestillende Mademoiselle de Montgolfier. Collection Goupil, Paris 148

Fig. XXIV Maleri af Fr. Wasmann, forestillende Kunstnerens Moder og Søster, malet 1835. Berlin 150

Fig. XXV Magnus Huss (1807—1890). Efter Lithographi af Em. Bærentzen 152

Giver en grundig Skildring af Chlorosens pludselige Genoptræden i Sverige efter 1830. Det er ganske forbavsende, at hverken Huss eller de talrige andre Læger, der skildrer Chlorosens stærke Tiltagen i forskellige Lande i Europa, stiller sig selv det Spørgsmaal eller forsøger at besvare det: »Hvornaar er denne Sygdom, som alle gamle Lægebøger omtaler som hyppig forekommende, da forsvunden?« Alle spurgte de og forsøgte at forklare, hvorfor den tog til, men ingen benyttede den Methode at undersøge, hvorfor den var taget af. Ganske tilsvarende har i Nutiden en Mængde Læger stillet det Spørgsmaal, hvorfor Chlorosen tog saa stærkt af i vor Tid uden at ventilere Spørgsmaalet, hvornaar den tog til, og forsøge at drage Slutninger herudfra. Lægevidenskaben er aabenbart alt for svagt historisk indstillet og var det allerede for Hundrede Aar siden, og forhen var den for ukritisk.

Fig. XXVI Cercle hos Kejser Wilhelm I, malet 1875 af Adolf v. Menzel 183

Fig. XXVII Tegning af Gil Baër (»Germinal«), født 1859 184
De fleste vil nu til Dags tro, at dette er en Carricering; men nej, det er kun en dagligdags Scene, der er tegnet som Optact til den egentlige Carricatur, der viser, at Pigen gaar tværs over, brækker itu i to Stykker som Følge af Faderens velmente og opofrende Anstrængelser for at gøre Datteren yndig i Henseende til Figur. Som saa mange andre Carricaturtegninger har altsaa ogsaa denne en moralsk Tendens, nemlig at vise, at selv det Gode kan overdrives.

Fig. XXVIII Fra en fransk Annonce i 1899 189

Fig. XXIX Tavle fra S. Th. Sömmerring: Über die Wirkungen der Schnürbrüste. Berlin 1793 196
Efter denne Tavles Mønster er der siden fremstillet en uhyre Mængde Billeder, der viser Corsettets Virkning paa det kvindelige Legeme. Ogsaa Røntgenbilleder af snørte Kvinder er reproducerede. Dog er der i Menneskeslægten en Hang til at holde sig til de gamle Forbilleder, og endnu i Max von Boehn: Bekleidungskunst und Mode, Muenchen 1918, kan man pag. 105 se den gamle Tavles Figurer vise Ansigterne frem, den ene Figur fuldstændig uforandret, i den anden er Skeletbilledet blot anbragt indenfor i Legemsomridset. Denne Bog angiver at have optrykt Billederne fra Meyers Conversationslexicon, 6te Oplag; hvormange andre Mellemled, der foreligger, ved jeg ikke. Selv i franske Bøger fra indeværende Aarhundrede ses de samme to Ansigter.

Den normale Figur forestiller den mediceiske Venus, forsynet med et passende Skelet.

Til Fig. III, IV, V, VII, IX, XIX og XX er Clichéerne velvilligst udlaant af Gyldendals Boghandel, Nordisk Forlag, Kjøbenhavn.

Fig. II.

I.

Indledning — Chlorosens stærke Aftagen opfordrer til at undersøge dens tidligere Optræden — Den retrospective Diagnoses Vanskelighed — Kilderne til Chlorosens Historie — Sygdomsbegrebet Chlorose — Den tidligere Opfattelse, at Chlorosen var kendt fra Hippokrates' Dage, bør revideres.

Fra mange Læger og i mange Lande lyder i vore Dage klare Angivelser af, at Chlorosen er en Sygdom i Aftagen, en Sygdom vi sjældnere og sjældnere ser. Særligt i Aarene efter Aarhundredskiftet blev den tidligere saa almindelige Sygdom en sjælden Gæst saavel paa Hospitalerne som i Lægernes Consultationsstuer. Dette skyldes ikke blot, at Diagnosen Chlorose nu om Dage stilles mere varsomt end forhen, hvilket forøvrigt ogsaa er Tilfældet, men det indrømmes af de fleste, at selve den genuine Chlorose næsten fuldstændigt forsvandt i det første Aarti af dette Aarhundrede. Dette Forhold skal imidlertid nøjere belyses senere.

Det vil derfor være rimeligt netop nu, da denne Sygdom er gaaet ind i et nyt Tidehverv, at foretage en Undersøgelse over Chlorosens Historie (1) og forsøge at skaffe sig et Overblik over dens tidligere Optræden; ligeledes at gøre sig bekendt med, hvilke Anskuelser man har gjort sig om denne Sygdom, og hvilke Midler man har brugt imod den. Er det end ikke en Sygdom, der har hærget Befolkningen som f. Ex. Kopper og

(1) Ligesom i det hele taget Pathologiens Historie altid fortjener at dyrkes med alle til Raadighed staaende Midler, men med Omsigt, Kritik og Sporsands, og danner en vigtig Gren af Medicinens Historie.

Cholera, er det dog en Lidelse, der har været meget udbredt og pint mange unge Kvinder; den har skabt en betydelig videnskabelig Litteratur og været meget omtalt i Almenheden. Den har derfor ogsaa fortjent et hæderligt Eftermæle.

Endvidere har det for den almindelige Pathologi betydelig Interesse at faa klart belyst alt, hvad der vedrører Svingninger i Sygdommenes Optræden. Det er et Capitel af vor Videnskab med mange Gaader. Hvis der kan paavises noget om Kaarene for disse Svingninger, bør det ikke lades ugjort. Ogsaa dette skal derfor forsøges her. Allerede paa Forhaand vil det dog være klart, at for fjernere Tiders Vedkommende vil det kun være muligt at faa Øje paa og fastslaa virkelig betydelige Forskelle i Sygdommens Hyppighed; de mindre Svingninger vil det selvfølgeligt ikke være muligt at constatere.

„Den retrospective Diagnose (2) af næsten alle Sygdomme baade de simpleste og de mest komplicerede er vanskelig", skriver Daremberg. (3) Dette vil ogsaa vise sig for denne Sygdoms Vedkommende; men derfor bør Forsøget paa at forfølge dens Spor saa langt tilbage som muligt alligevel gøres, idet Erkendelsen af Opgavens Vanskelighed blot bør mane til Forsigtighed. Man maa f. Ex., naar man vil efterforske en Sygdoms Tilstedeværelse tilbage gennem Tiderne, specielt i Oldtiden, ikke alene af den Grund, at en enkelt Forfatter eller Gruppe Forfattere undlader at omtale en Sygdom, fristes til strax at fastslaa, at man ikke da har kendt denne, og endnu mindre til at fastslaa, at den ikke har existeret paa hin Tid. Der maa helst fremføres andre, mere sikre Holdepuncter, før man naar saa vidt i sin Dom. Thi man maa huske paa, at den Opfattelse af de nosologiske Eenheder, og i det hele taget den Inddeling og Gruppering af Sygdomme, som er naturlig og selvfølgelig for vor Tid, bliver mere og mere fremmed for vore

(2) Allerede i Oldtiden debatteredes, hvilke Sygdomme Forgængerne havde kendt og beskrevet. Se f. Ex. *Cælius Aurelianus:* de acutis morbis III, 15, om Hippokrates kendte Hundegalskab, »utrum nova passio est hydrophobia«. Se ogsaa *Oreibasios,* ed. Bussemaker et Daremberg, Paris 1851—76, tom. IV, pag. 63, og *Plutarchos,* Symp. VIII, 1.

(3) Histoire des sciences médicales. Paris 1870, pag. 353.

Forgængere, jo længere vi naar tilbage i Fortiden, og vi kan ikke vente at finde Sygdommene beskrevet paa samme Sæt og Vis, som vi nu er vant til. (4) Man maa heller ikke lade ude af Betragtning, at Sygdommenes Forløb og Symptomer under Fortidens Levevilkaar kan have gestaltet sig anderledes end nu. Naar man søger en Sygdom i Oldtidens Skrifter, maa man forberede sig paa at lede efter dens enkelte Symptomer og se, hvilke Combinationer, de indgaar i, og hvilke Aarsager eller Følger, de tilskrives, og vurdere, om vi deraf kan drage nogenledes paalidelige Slutninger. Omvendt bør man heller ikke i ældre, men noget senere Tiders Litteratur tro, at alt, hvad de medicinske Professorer og Forfattere skrev i deres Lærebøger og Afhandlinger, svarer til noget, de selv havde iagttaget og kunde staa inde for. I lange Perioder var det nemlig tilstrækkeligt at staa inde for, at hvad man skrev, havde de store Autoriteter, særlig Hippokrates og Galenos eller Araberne ogsaa skrevet. Og den Forfatter var mest at dadle, som ikke nøjagtigt havde fulgt f. Ex. Galenos' Fremstilling. „Altomarus dormitat" skriver Mercuralis i selve Indholdsfortegnelsen, naar han i Texten kan paavise, at hin har fejlet i Gengivelsen af Galenos' rene Ord. Derfor findes i disse Tiders Værker talrige Beskrivelser, der retteligen kun hører hjemme i de originale Kilder, men som ikke er baseret paa Forfatternes egne personlige Iagttagelser og Erfaringer.

Kilderne til en Undersøgelse af Chlorosens Historie vil i alt væsenligt være af litterær Art, i første Række naturligvis den medicinske Litteratur. (5) Men det vilde være en absolut Fejl, at forbigaa andre Kilder i den øvrige Litteratur, naar man vil danne sig et fuldkomment Indtryk af Sygdommens Optræden

(4) Hvorledes den nosographiske Methode har vexlet gennem den nyere Tid og for en Del været paavirket af de forskellige Epochers forskellige Syn paa Sygdommenes Væsen og Natur, ses tydeligst i Professor *Knud Fabers* grundlæggende Værk (Strømninger i den nyere Tids medicinske Klinik, København 1919), der har haft stor Indflydelse paa dette Arbejdes Udformning.

(5) Chlorosen har næsten altid været regnet for en gynækologisk Lidelse og er stadigt omtalt i Bøgerne om Kvindesygdomme; først i de sidste hundrede Aar har den fundet sin Plads iblandt de indvortes Sygdomme.

i tidligere Tider. Der vil nemlig herfra kunne fremdrages forskellige Kendsgerninger til Belysning og Vurdering af dens Historie, baade dens Optræden og dens Betydning. Thi Chlorosen er en af de Sygdomme, der omtales tiest og mest indgaaende i den ikke-medicinske Litteratur, hvilket ikke er saa underligt, baade fordi den er saa let at erkende, Diagnosen staar jo i Reglen ligefrem skrevet paa Patientens Ansigt, og fordi den rammer unge Piger i den snart giftefærdige Alder, alle Dage et kærkomment Object for Digtere og desuden Genstand for Overvejelser i alt, hvad der hedder Familiepolitik. Derfor kan ogsaa denne Bog bringe for dens Formaal værdifulde Skildringer af chlorotiske unge Piger fra Skønlitteraturen. Stoffet til denne Undersøgelse findes altsaa spredt rundt i hele den medicinske Litteratur og store Dele af den øvrige Litteratur, bliver altsaa for stort til at alt kan medtages.

Ogsaa Malerkunsten vil kunne yde os nogle Bidrag; Billedhuggerkunsten maaske vanskeligere, idet Kendetegnene paa Sygdommen ifølge dens Natur vil være bedre egnet til malerisk end til plastisk Gengivelse.

Af Gravfund kan man ikke vente sig nogen Nytte. Ved Sygdomme, der giver paaviselige Symptomer i Knoglernes Structur, saasom Tuberculose og Syphilis, er det en anden Sag. I Mumier og andre balsamerede Lig har man bl. a. constateret organiske Hjertefejl, Nyresten, Misdannelser og Parasiter; Chlorosen kan vi i Modsætning hertil med vor nuværende Viden næppe erkende sikkert hos saadanne, og positive Resultater af Undersøgelser af den Art har jeg intet at berette om. (6)

Med Hensyn til Sygdomsbegrebet Chlorose maa der paa Forhaand gøres nogle Bemærkninger. Oftest har denne Benævnelse dækket over en bestemt, veldefineret nosologisk Enhed, men til Tider har dette Navn dog været brugt i en noget videre Betydning. Der har saaledes været Tider i det 19de Aarhundrede, da man udstrakte Begrebet til ogsaa at omfatte andre Former af Anæmi, nogle har talt om den ægyptiske Chlorose eller chlorosis tropica, og dermed forstaaet Anchylosto-

(6) *Robert Chapelain-Jaurès:* La Pathologie dans l'Égypte ancienne d'après les mumies et les manifestations réalistes de l'art égyptienne. Paris 1920.

mum-Anæmien, andre har kaldt den syphilitiske Anæmi for chlorosis syphilitica, og Ordene Anæmi og Chlorose brugtes saaledes tit i Flæng. Her bruges Ordet Chlorose i Overensstemmelse med den moderne, men forøvrigt ogsaa gamle (oprindelige) Opfattelse af den Sygdom, det egentligt svarer til, som en velcharakteriseret morbus af specifik Natur, en Form af Anæmi, der udelukkende, eller i hvert Fald saa godt som udelukkende forekommer hos unge Kvinder efter og i Pubertetsalderen, og som frembyder et charakteristisk Sygdomsbillede, der er fastslaaet de hundrede Steder. (Fig. 1.) Den viser sig i Reglen med en stærk Bleghed, der er udtrykt i Navnet, let iagttagelig saavel i Ansigtet som paa Slimhinderne, nærmest med en svag grønlig teinte, hyppigt ledsaget af let Hævelse, Pastøsitet, af Ansigtet og ikke egentlig afmagrende Legemet som forskellige andre Anæmier; tværtimod er det tit lidt buttede unge Piger, der har Sygdommen. Den giver Anledning til en meget udtalt Følelse af Træthed og Mathed med Ulyst til Arbejde, Hjærtebanken, hurtig Puls og Aandedrætsbesværligheder, særligt paaskyndet Aandedræt ved active Bevægelser, Hovedpine, Pirrelighed og „Nervøsitet", samt det meget hyppige og fremtrædende Symptom: Menstruationsbesværligheder, væsenligst Amenorrhoe eller næsten Amenorrhoe (7), ogsaa lidt fluor albus kan ses. Endvidere følges Sygdommen ikke sjældent af picæ (Lyst til at spise usædvanlige Ting) eller Madlede, Øresusen, Opkastninger, Forstoppelse samt Ødemer omkring Anklerne, mest om Aftenen. Men iøvrigt skal jeg ikke paa dette Sted komme ind paa de mere moderne differentialdiagnostiske Problemer eller paa Blodundersøgelsernes Resultater, da de jo er uden for al Betydning, naar det gælder den ikke allernærmeste Fortid. Blot maa jeg pointere, at de lettere Anæmier af mere ubestemt Charakter, som man i det 19. Aarhundrede og forovrigt til Dels endnu en Tid var tilbøjelig til at slaa sammen med Chlorosen, efter at det var fastslaaet, at denne var ledsaget af Anæmi (8) er ikke tagne

(7) Det er naturligvis den store Vægt, man i Fortiden har lagt paa dette Symptom, der har gjort, at man har regnet Sygdommen for en gynækologisk Lidelse.

(8) *Knud Faber:* De anæmiske Tilstande. Kjobenhavn 1896, pag. 90.

i Betragtning her, i hvert Fald ikke for de ældre Tiders Vedkommende, heller ikke de ubestemte Tilfælde af Træthed og Bleghed hos unge Piger uden Blodforandringer, som af Folk i Almindelighed kaldes Blegsot.

Blodundersøgelserne foretagne med den moderne Technik har jo yderligere fastslaaet, at den kliniske Eenhed, Chlorosen, ogsaa ledsages af et for Sygdommen til Dels charakteristisk Blodbillede, Index betydelig under 1., og har hjulpet med til at sikre Differentialdiagnosen i visse Tilfælde. Den Sygdom, vi omhandler, danner altsaa en virkelig nosologisk Eenhed, som alle ældre Læger tydeligt vil erindre, men som de yngre næsten kun kender af Omtale, en yderligere Grund til netop nu at bearbejde dens Historie, inden den helt gaar i Glemmebogen eller tilsidst maaske bliver regnet for en „medicinsk Fejltagelse", hvad der virkelig kan være Fare for, som F. Parker Weber (8 a) bemærker.

Hvad angaar vort Kendskab til Chlorosens Optræden i Fortiden, har det hidtil været den almindelige Opfattelse, at Sygdommen har existeret fra de ældste Tider og været kendt og beskrevet lige fra Hippokrates Dage, og jeg har intet Steds fundet nogen Antydning af Tvivl om den Sag. *Pagel-Sudhoff* (9) erklærer udtrykkeligt, at Hippokrates har omtalt Clorosen. *Littré* (10) har haft den samme Opfattelse. *Aug. Hirsch* (11) fastslaar ogsaa dette i sin Omtale af denne Sygdoms Historie og henviser til to Steder, hvor Hippokrates har omtalt Sygdommen. *J. Parrot* (12) skriver i sin historiske Fremstilling af Chlorosen, at Sygdommen sikkert er meget gammel, og meddeler efter Stoll, at den har været beskrevet af Hippokrates, Galenos, Aetios fra Amida og Paulos fra Aigina. *Stoll* (13)

(8 a) Brit. med. Journal, 1925, pag. 960.

(9) Einführung in die Geschichte der Medizin. Berlin 1915, pag. 71.

(10) Oeuvres compl. d'Hippocrate, vol. X, pag. 524 og 720.

(11) Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, II. Bearbeitung. Stuttgart 1883, tom. II, pag. 346: »Wenn somit darüber kein Zweifel bestehen kann, dass Chlorose zu allen Zeiten Object ärtzlicher Beobachtung gewesen ist«.

(12) Dict. encyclop. des sciences médicales. tom. XVI. Paris 1874, Art. Chlorose.

(13) prælectiones in divers. morb. chronic. Wien 1789, vol. II. pag. 380.

nævner ganske rigtigt, at disse fire Oldtidsautoriteter har omtalt Chlorosen, men giver ingen bestemte Anvisninger paa, hvor i deres Værker denne Omtale har fundet Sted. Skønt Stoll intet nævner om, hvorfra han har faaet disse fire Navne, tvivler jeg dog ikke om, at det maa være fra *Astruc* (14), der i Modsætning til mange andre Klinikere besad virkelig medicinsk-historisk Interesse; thi hos ham og kun hos ham findes netop de samme fire antike Læger nævnt, men her med nøjagtig Kildeangivelse (15). Og alle vore Forgængere, de medicinske autores fra de Tider, da man citerede Hippokrates og Galenos paa hver Side, altsaa til langt op i det 18de Aarhundrede, henviser da ogsaa ved denne Sygdom til, hvad disse to „h o n o r a b i l e s“ har bemærket „e l e g a n t i s s i m e“ om dette eller hint Symptom eller therapeutiske Middel (16) og har aldrig været i Tvivl om, at de i deres Fremstillinger af Chlorosen fulgte deres store Forbilleder, og at Hippokrates og Galenos havde kendt Chlorosen ligesaa godt som de selv (17).

Men hvor sikkert det end hidtil har staaet fast, at vort Kendskab til Chlorosen stammer helt fra Hippokrates, og hvor ringe Tvivl der end har været om den Sag, fortjener dette Dogme alligevel en nøjere Undersøgelse. Operæ pretium est.

---

(14) de morbis mulierum. Venet. 1767, lib. I, cap. 8, § 1.

(15) Henvisningerne er til Hipp. de morb. virgin. Galenus de causis. sympt., lib. I, cap. 7. Paulus Ægineta de re medica, lib. I, cap. 1, Aetius contract. medicin. tetrabib. III, sermon I, cap. 23, et tetrabib. IV, sermon IV, cap. 10.

(16) *Baillou* fra Pariserfacultetet (død 1618) er sikkert stolt af at kunne henvise til ca. 300 Steder hos Hippokrates og Galenos ved sin Omtale af denne Sygdom. Han er da heller ikke overgaaet af nogen i den Henseende, hverken før eller senere. Se opera omnia. Venet. 1735, tom. IV, pag. 36 ff.

(17) Mange kliniske Værker i sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede bragte »historiske Indledninger« til de forskellige Afsnit. Denne Skik har til Dels tabt sig; desværre, kan man ganske vist sige, men uheldigvis var de sjældent helt paalidelige. I disse Afsnit findes Chlorosen altid antedateret til Hippokrates.

II.

Hippokrates — Tiden før Hippokrates — De to Beskrivelser, der særligt og gennem lange Tider har været opfattet som Chlorose — Hippokrates vilde let have været i Stand til at erkende Chlorosen — Alle dens væsenligste Symptomer findes omtalte hver for sig — Alderen — Kjøn — Bleghed — Amenorrhoe — Combination af Bleghed og Amenorrhoe — Værket om Jomfrusygdomme — Jærntherapi.

Det vil være naturligt (1) at begynde Undersøgelsen af, hvad *corpus hippocraticum* (2) siger om Chlorosen, med at gennemgaa de Steder, hvor autoritative Forfattere, som tillægger Hippokrates Kendskab til denne Sygdom, har ment at finde den omtalt. Littré nævner i sit udførlige Register kun to Steder, hvor Chlorosen skal være omtalt. Aug. Hirsch henviser i sin tidligere nævnte Handb. d. hist. geograph. Pathologie ved Omtalen af denne Sygdom til accurat de to samme Steder og ikke til andre. Og allerede omkring Aar 1600 ser vi nøjagtigt de samme to Citater brugt f. Ex. hos Ballonius († 1618) (3) og

(1) Fra Tiden før Hippokrates har ingen, saavidt jeg ved, angivet at have fundet Chlorosen omtalt. Hvis Sygdommen virkelig var saa meget gammel, er det jo egentlig mærkeligt nok. Thi det er i Virkeligheden mange Sygdomme, vi har kunnet spore saa langt tilbage i Tiden og ikke saa faa pathologiske Tilstande, der findes omtalt i Skrifterne før Hippokrates, baade hos Digterne, Philosopherne og Historikerne, og særligt for Chlorosens Vedkommende, der saa let vilde kunne erkendes af selv Lægfolk, og der saa let vilde kunne have spillet en Rolle i de foreliggende Emner, var det ingenlunde urimeligt, om den var bleven nævnt. Men ingen af de Forfattere, der specielt har behandlet dette Tidsrums medicinske Historie, nævner Chlorosen. Se f. Ex. *M. S. Houdart:* Histoire de la Médecine grècque depuis Esculape jusqu'à Hippocrate exclusivement. Paris 1856. *Ch. Daremberg:* La médecine dans Homère. Paris 1865. *do.:* Etat de la médecine entre Homère et Hippocrate. Revue archéologique. Paris 1868—69. *M. Mollet:* La Médecine chez les grecs avant Hippocrate. Paris 1906.

(2) ed. Littré. Paris 1839—61.

(3) de morb. mulierum et virgin, pag. 92 i opera omnia. Venet 1735.

hos Varandæus († 1616) (4), og siden har de altsaa faaet Lov til at vandre uantastede gennem den medicinske Litteratur lige til vore Dage som Bevis paa, at Chlorosen existerede paa Hippokrates' Tid.

Det er altsaa de to væsenligste Beskrivelser, som i flere Aarhundreder har begrundet Forestillingen om, at Hippokrates har kendt Chlorosen, vi begynder vor Undersøgelse med. Det ene Citat lyder saaledes:

Hos 7 Aars Børn, Svækkelse og daarlig Hudfarve, besværet Aandedræt ved Gang, og Lyst til at spise Jord tyder paa Fordærvelse og Opløsning af Blodet (5).

Det andet Citat:

De unge, som i lang Tid har daarlig Hudfarve, men ikke af ikterisk Charakter, de, baade Mænd og Kvinder, lider af Hovedpine, og spiser Jord og Sten, og har Hæmorrhoider. De grønagtige Hudfarver af langvarig Natur, som ikke er stærkt ikteriske, foraarsager de samme Symptomer, men de, som ikke spiser Jord og Sten, lider mere i Hypochondrierne (6).

Ingen af disse to Steder kan dog ret overbevise om, at just det, vi kalder Chlorose, er beskrevet her.

I den første Skildring er der Tale om 7 Aars Børn, en virkelig sjælden, eller snarere umulig Alder for Chlorosen, selv i sydlige Lande. Og der er end ikke særligt Tale om Pigeborn; den græske Tekst bruger tværtimod Hankonsformen „*Τοῖσι νέοις ἑπτῶν ἑπτὰ*" (7). Bemærkningen „Fordærvelse og Opløsning af Blodet" kan heller ikke tænkes at have noget med vort

(4) de morb. mulierum. Genev. 1620, pag. 4.

(5) coac. prænot. 333 (Littré V. pag. 656).

(6) prorrh. lib. II. § 31 (Littré IX. pag. 64).

(7) Professor Dr. phil. *J. L. Heiberg* foreslaar forøvrigt at læse: *Τοῖσι ἕως ἑπτῶν ἑπτὰ* og rette *δύναμιν* til *ἀδυναμίην* og *ἐπιθυμίη* til *ἐπιθυμίη*, og oversætter saaledes: For dem indtil 7 Aar er Afkræftelse med Bleghed, Sammentrækning af Luften i Aandedrætsvejene og Begjærlighed efter Jord Tegn paa fordærvet Blod og Svækkelse.

Begreb Anæmi at gøre. Det samme Udtryk om Fordærvelse af Blodet findes f. Ex. ved Omtalen af Podagra (8). Om det overhovedet er en bestemt Sygdom, der her er hentydet til, er vel i det hele usikkert; Chlorose kan man i hvert Fald ikke paa nogen Maade tænke sig, at det er.

I det andet Citat bemærkes udtrykkeligt, at den beskrevne Tilstand forekommer baade hos Mænd og Kvinder; naar dette bliver pointeret saa stærkt, er det jo næsten umuligt at antage, at Forfatteren kan have haft den udprægede Kvindesygdom Chlorose for Øje, og Sygdomsbeskrivelsen med de Symptomer, den angiver, er da heller ikke paa nogen Maade typisk for denne Sygdom. Unge Folk med daarlig Hudfarve kan der jo altid have været en Del af, og de øvrige Symptomer, der nævnes, kan ikke siges at være de for Chlorosen mest charakteristiske, nogle vilde slet ikke være nævnede, om Forfatteren havde haft Chlorosen for Øje, hvorimod man maatte have ventet andre tagne med. Den Brug senere Tider af Antiken gør af dette Sted (se under Celsus) tyder heller ikke paa, at det kan dreje sig om Chlorose.

Fig. III.

Disse to Steder, Hovedhjørnestenene for den Opfattelse, at Hippokrates omtaler Chlorosen, maa vi altsaa forlade uden at have faaet denne Opfattelse bekræftet. Hvis vi ikke finder an-

(8) de affect. § 31 (Littré VI. pag. 240).

I det hele taget kan man ikke forlange hos Hippokrates at finde en Forstaaelse af anæmiske Tilstande congruent med vor Tids Opfattelse undtagen ved Forblødninger.

dre og mere sikre Tegn paa, at Chlorosen har existeret i Oldtiden, vil vi ikke ud fra disse to Steder alene kunne slutte noget herom.

Men vi maa gaa videre; thi andet Steds kan Værkerne jo meget vel have udtrykt sig tydeligere om chlorotiske unge Kvinder.

Lad os først ud fra vort almindelige Kendskab til Hippokratikerne gøre os det klart, om det er tænkeligt, at de overhovedet kunde have erkendt Chlorosen og beskrevet den, hvis de havde set den, d. v. s. hvis den havde været blot nogenlunde almindelig paa den Tid i Hellas og omliggende Lande.

Dette Spørgsmaal maa absolut besvares bekræftende. Hippokratikerne kan ikke let tænkes at være komne udenom Chlorosen i Sygdomsbeskrivelserne, hvis de havde set den hyppigt. Selvom de, og da særligt den koiske Skole, ikke lagde megen Vægt paa Classification af Sygdommene, saaledes som senere Tider, var de dog ganske klare over, at mange Sygdomstilfælde indbyrdes frembod visse Fællestræk og havde indbyrdes Lighed i Sygdomsforløbet.

Sygdommen er for det første af den Art, at den er let at diagnosticere ved Inspection, Observation og Examination, de Undersøgelsesmethoder, der særligt ligger for Hippokratikerne, og i mindre Grad end saa mange andre Sygdomme kræver indgaaende Organundersøgelse eller omstændelige Hjælpemidler for at erkendes. Endvidere er det en Sygdom, hvor den prognostiske Interesse, der er saa mange af de hippokratiske Skrifter egen, rigtig kunde udfolde sig.

Og Chlorosen giver sig netop til Kende ved en Række Symptomer, som Hippokratikerne i høj Grad havde Øje for. Dette ser vi f. Ex. i en Beskrivelse af Tilstanden ved en gynækologisk Lidelse, hvor mange af de for Chlorosen charakteristiske Symptomer opregnes: „Hvis Livmoderen fyldes med Luft, hæver Bugen sig op og er oppustet. Fødderne hæves, og ligeledes Øjnenes Omgivelser. Hudfarven bliver usynlig, Reglerne udebliver, og Kvinderne befrugtes ikke i den Tid, men hun er kraftesløs og ude af sig selv, og naar hun rejser sig eller gaar, bliver hun forpustet, og hvad hun end spiser eller drikker, lider hun derved og er mere nedslaaet, end før hun

spiser; undertiden er hun ved at kvæles. — — Sygdommen er langvarig.“ (9).

Hvis vi her af denne Skildring fjernede Begyndelsen med Symptomerne fra uterus og abdomens Side, og i Stedet indsatte en Bemærkning om, at hos unge Kvinder i eller efter Puberteten saas de og de Symptomer undertiden, saa vilde vi jo kunne tro at have Chlorosen for Øje. Nu derimod ødelægger Begyndelsen ganske Sagen for os, og der staar jo heller intet om, at det drejer sig om *unge* Kvinder, tværtimod tyder Bemærkningen om, at Kvinden befrugtes ikke i den Tid, paa at der er Tale om noget ældre Kvinder. Fasbender (10) mener, sikkert med Rette, at det drejer sig om en Slags Meteorisme eller Vattersot. En noget lignende Skildring andet Steds (11) er af Littré, men mere tvivlsomt, opfattet som en chronisk Metritis; heller ikke ved denne Skildring kan vi dog af lignende Grunde som ved førnævnte antage, at det drejer sig om Chlorose.

Men altsaa, denne Beskrivelse viser, ligesom ogsaa mange andre Steder, at Chlorosens almindeligste Symptomer var i høj Grad Hippokratikerne bekendte og benyttede i Sygdomsbeskrivelsen. Sygdommens enkelte Symptomer omtales hver især, blot ikke combinerede som ved Chlorose.

Desuden forekommer Sygdommen udelukkende i en bestemt Alder, en Omstændighed, der letter dens Udsondring fra andre Sygdomstilstande. Og dette, at visse Sygdomme er knyttede til et bestemt Alderstrin, er noget Hippokratikerne tit gør opmærksom paa, ligeledes hvilken Betydning Alderen har for de forskellige Sygdomme.

I den berømte Tavle (12), hvor de for de forskellige Alderstrin charakteristiske Sygdomme omtales, findes ingen Antydning af noget, der ligner Chlorosen. Havde Chlorosen været almindelig, var det meget naturligt, om den var bragt i Erindring her.

(9) de nat. fem. § 41 (Littré VII. pag. 384).

(10) Entwichelungslehre, Geburtshülfe und Gynækologie in den hippokratischen Schriften. Stuttgart 1897, pag. 281.

(11) de morb. mul. lib. II. cap. 154 (Littré VIII. pag. 328).

(12) aphorism. sect. III. § 24. Se ogsaa coac. prænot. § 462, 502 og prognost. § 24—26 samt aphorism. sect. II. § 34.

Det, at Sygdomme er knyttede til et bestemt *Kon*, er ogsaa noget, som Hippokratikerne lægger Mærke til og beskriver som vigtigt (13), men heller ikke i den Anledning gøres opmærksom paa tydelige Chlorosetilfælde.

Symptomet B l e g h e d, *ἄχρως, χλωρός, λευκός, ἐκλευκός, ὠχρός, χλωράσμα*, er nogle af Udtrykkene her, nævnes naturligvis mange Steder i Værkerne f. Ex. ved Febersygdomme og som Tegn paa Dødens Nærhed. At Frugtsommelighed gør bleg, nævnes ogsaa (14). Et enkelt Sted oversætter Littré „*ἄχρως*" ved „les pâles-couleurs" (15); men der er ikke den fjerneste Grund til her at opfatte dette Ord som sigtende til Chlorose. Der opregnes her forskellige Symptomer, som contraindicerer „*φαρμάκειν*", at purgere, en broget Række Symptomer, hvori Ordet „bleg" staar uden nogen forklarende Tilføjelse, og ingen kan vide, hvad der egentligt er tænkt paa. Allerede Galenos maa i sin Commentar melde Pas med Hensyn til Forstaaelse af hele Paragraphen, og han tilføjer, at naar Forfatteren ikke har gjort sig Umage for at skrive klarere, er det heller ikke Ulejligheden værd at gætte, hvad Meningen er. Galenos har sikkert Ret. Et andet Sted, hvor Bleghed nævnes, prorrh. II 31, har vi allerede gennemgaaet. I den følgende Paragraph er der ogsaa Tale om langvarig Bleghed (*ὠχρός*) og opsvulmet Ansigt, og at de, som lider heraf, har Hovedpine og Smerter i Underlivet; men der er her ikke særligt Tale om Kvinder, endmindre om unge Kvinder.

De faa Steder, hvor Bleghed nævnes i Forbindelse med Menstruationen, skal blive gennemgaaet senere. Men af en Sygdomstilstand hos unge Kvinder med Bleghed som Hovedsymptom, og som vi kunde tænke os svarede til Chlorosen, finder vi ikke den svageste Beskrivelse.

I Værkerne findes adskillig C a s u i s t i k (16) vedrørende

(13) aphorism. sect. V. § 29–69 og coac. prænot. § 503–544.

(14) de morb. mul. lib. I. cap. 34.

(15) de regim. acut. app. § 23 (Littré II. pag. 506).

(16) Foruden de i Littrés Register under »jeunes filles« nævnte, har jeg bl. a. noteret ogsaa epidem. I. 8 (Littré II. pag. 648), do. IV. 32 og 33 (Littré V. pag. 176) og do. V. 24 og 25 (Littré V. pag. 224).

unge Kvinder. Men ingen af de Sygehistorier skildrer Chlorosen eller noget, der ligner denne Sygdom i mindste Maade.

Chlorosens meget charakteristiske Symptom, Menostasen, Standsningen af de maanedlige Blødninger eller andre Uregelmæssigheder herved, er ogsaa noget, som maatte have gjort Hippokratikerne opmærksomme paa Sygdommen, thi det er et Symptom, der tillægges en uhyre Betydning, og som nævnes utallige Gange. Adskillige moderne Forfattere (17) har netop gjort grundige Studier i corp. hippocrat. angaaende Menstruationen og bringer specielle Afsnit netop om Amenorrhoe. Ingen af disse har dog fundet Chlorosen beskrevet i Sammenhæng med dette Symptom ejheller som Aarsag hertil eller Følge heraf. Spørgsmaalet er imidlertid saa vigtigt, at det fortjener at gaaes efter en Gang til. Menstruationen benævnes med forskellige Udtryk: *τὰ καταμήνια, τὰ ἐπιμήνια, ἡ κάθαρσις, τὰ γυναικεῖα, τὰ κατὰ φύσιν, ἡ ῥόος* er de vigtigste af Udtrykkene herfor. I et af Skrifterne om Kvindesygdomme (18) forklares om Menstruationens Physiologi, at Mændene har ikke Menstruation, thi de er af fastere Stof end Kvinden og afleverer ved deres stærkere legemlige Arbejde det „*τὸ πλεῖον*" (19) som Kvinderne, der er mere løse i Kødet, dels lettere opsuger og dels ikke kan holde paa. Denne Anskuelse deles dog næppe af alle Hippokraterne. I andre af Skrifterne afholder Forfatterne sig meget ædrueligt fra Forklaringer af den Art. Men Forfatteren af Bogen om Kvindesygdomme adskiller sig ogsaa paa andre Puncter fra de fleste andre Værkers Forfattere.

At Amenorrhoe er skadelig, fremhæves forskellige Steder. I Aphorismerne skrives: Naar Reglerne er for stærke, bliver Sygdomme Følgen; og hvis de ikke indfinder sig, stammer Sygdommen fra Livmoderen (20). Forfatteren her, der ikke er den samme som Forfatteren af Bogen om Kvindesygdomme,

(17) *Fasbender:* op. cit. pag. 227. *A. Sarracin:* La gynécologie dans les écrit. hippocratiques. Paris 1921, pag. 64. *P. Clologe:* Essay sur l'histoire de la gynécologie dans l'antiquité grèque jusqu' à la collection hippocratique. Bordeaux 1905, pag. 63.

(18) de morb. mul. I. cap. 1 (Littré VIII. pag. 10).

(19) *Aristoteles:* de hist. animal. lib. VII. cap. 2, bruger Udtrykket *τὸ περίττωμα.*

(20) aphorism. sect. V. § 57 (Littré IV. pag. 552).

synes altsaa bestemt at holde paa, at Amenorrhoe skyldes en local Aarsag i Livmoderen, navnlig tænker han maaske paa Lejeforandringer, hvilket fremhæves andre Steder. Dette tyder ikke meget paa, at Amenorrhoe af Hippokratikerne sattes i Forbindelse med en Sygdom som Chlorose.

Heller ikke følgende Beskrivelse tyder herpaa: „Naar Reglerne udebliver, holder Smerterne sig i Underlivet, og hun synes, at der er Tyngsel her, og hun har Smerte i Midjen og i Sideregionen. Hvis de (Livmoderen) glider henimod Hypochondrierne, fremkalder de Suffocation. (21) Og hun kaster hyppigt skarpe Stoffer op, og efter Opkastningen befinder hun sig bedre en Stund. Smerten flytter sig til Hovedet og Halsen." (22)

Lige saa lidt: „det er gavnligt, at Reglerne ikke standses, thi deraf opstaar epileptiske Tilfælde, mener jeg; hos nogle kommer der langvarige Fistelsaar, hos andre Hæmorrhoider." (23) I Bogen om Kvinders Sygdomme findes ogsaa en Opregning af Følgerne af Menostase, (24) hvoraf det endog fremgaar, at Døden kan medføres heraf, men heller ikke i denne udførlige Fremstilling findes Chlorosen kendetegnet.

Alle disse Steder, vi her har nævnt om Amenorrhoe, vedrører dog maaske væsenligst noget ældre Kvinder, adskilligt tyder herpaa.

Men om Amenorrhoe hos unge Piger findes imidlertid ogsaa en klar Fremstilling: „Naar hos en ung Pige Menstruationen ikke viser sig, lider hun af Galde, har Feber, Smerte, Tørst, Sult, Opkastning, Forvirring, og hun kommer saa atter til For-

---

(21) Suffocation af Livmoderen og Hysteri (πνῖξ), som i Oldtiden hyppigst opfattedes som stammende fra Lidelser i Livmoderen, skildres intetsteds med Symptomer, som svarer til Chlorosen. Se f. Ex. *H. Cesbron:* Histoire critique de l'hystérie. Paris 1909.

I det hele taget vil en nøgtern Opfattelse af, hvad Oldtidens Læger bemærker om Amenorrhoens Følger, hyppigt kunne henføres til climakteriske Tilstande, climakteriske Psychoser f. Ex., ligesom visse Sindssygdomme ogsaa i tidligere Alder meget vel i Begyndelsen kan være ledsaget af Menstruationsforstyrrelser, bl. a. netop Amenorrhoe.

(22) de nat. fem. § 18 (Littré VIII. pag. 338).

(23) coac. prænot. § 511 (Littré V. pag. 702).

(24) de morb. mul. I. § 2 (Littré VIII. pag. 14).

nuftens Brug. Livmoderen flytter sig; naar den gaar mod Indvoldene, faar hun Opkastninger, Feber, Forvirring, og naar den kommer paa Plads igen, føler hun Sult, Tørst og faar epial Feber." (25) Denne Beskrivelse yder jo næsten et fuldkomment Bevis for, at denne Forfatter ikke har kendt Chlorosen, bl. a. ved ikke at nævne Symptomet Bleghed, hvor der er Tale om Jomfruers Amenorrhoe. Men den ligner meget Beskrivelsen i „de morb. virgin."; det var jo nemlig ikke udelukket, at der i den muligvis tabte Del af sidstnævnte Værk var forekommet noget herom; men paa dette Sted, hvor Forfatteren synes at være i Overensstemmelse med Forfatteren af „de morb. virgin.", finder vi altsaa heller ikke Bleghed nævnt sammen med unge Pigers Amenorrhoe.

Der er derimod et andet Sted i Værkerne, hvor der virkelig er Tale om Bleghed sammen med Symptomet Amenorrhoe; det er et Sted, hvor der omhandles Kvinders Evne til at concipere: „De Kvinder, som ikke kan blive frugtsommelige, men som viser sig blege (*χλωραί*), og hverken Feber eller Lidelse i Indvoldene er Aarsag dertil, vil sige, at de har Hovedpine, og at Reglerne enten er besværlige eller ikke indtræffende paa rette Tid. Naar hos Kvinder, der befinder sig i den Tilstand, Reglerne flyder sparsomt, eller lang Tid bliver helt borte, trænger Livmoderen til at udrenses hos disse." (26).

Her har vi altsaa det Sammentræf mellem Symptomerne Amenorrhoe og Bleghed, som er af Vigtighed, naar det gælder om at diagnosticere Chlorosen, men der synes her at være Tale om gifte Kvinder, oven i Købet i flere Aar gifte Kvinder, altsaa noget ældre end passende for Chlorosen og sandsynligvis endog for en Del Kvinder med organiske Lidelser i genitalia interna. Herpaa tyder Symptomerne ogsaa bedre end paa Chlorosen. Et Sted til træffer vi paa Ordet Bleghed i Forbindelse med Menstruationen og denne Gang tilmed hos unge Kvinder: „Og Menstruationen, naar den viser sig, især hos dem, hvor det er første Gang, men ogsaa hos unge Piger og gifte Koner, hvor den kommer med Mellemrum, og ligeledes

(25) de superfoetat. § 34.
(26) prorrh. II. § 24 (Littré IX. pag. 54).

hos dem, hvor den ikke viser sig til sædvanlig Tid eller paa rette Maade, og som saa bliver meget blege. Og overalt er af Vigtighed, hvad der følger paa, Tidspunctet og Anledningen." (27).

Stedet er ikke ganske klart; det findes i en Beskrivelse af den epidemiske Constitution i Perinthos. Umiddelbart foran er der Tale om Kvinder, altsaa noget ældre, med Feber og Rodme i Ansigtet, der lider af Træthed og Smerte omkring Øj-

Fig. IV.

nene, Tunghed i Hovedet og Lammelse, og det her nævnte vedrørende unge Piger med Bleghed synes ogsaa blot at have Relation til den forhaandenværende epidemiske Constitution, at være opfattet som den herskende Sygdoms Udslag i en bestemt Alder og hos et bestemt Kon, derimod ikke at have Henblik paa nogen bestemt, særegen Sygdom.

Eet er i hvert Fald sikkert, dette Sted viser til evidens, at hvis Forfatteren havde truffet Chlorosen, skulde han nok have lagt Mærke til Sygdommen, gjort sine Observationer og fremlagt disse, og det samme gælder ogsaa de kommende Aarhundreders græske Læger. Men en Sygdom vedrørende unge

(27) epidem. II. 3, 1 (Littré V. 104).

Piger med Bleghed, Amenorrhoe, Træthed og Forpustethed, picæ eller lignende findes aldrig omtalt i Oldtiden, og det her citerede Sted bliver heller aldrig omtalt, hvor Læger har søgt Tilknytning til Hippokrates i deres Beskrivelser af Chlorosen, og der er aldrig bleven bygget videre herpaa; jeg har blot fremdraget dette Sted, da vi jo virkelig her har, hvad der næsten ellers er uset i Oldtiden, nogle, men ganske vist ogsaa kun nogle, af Chlorosens væsenligste Symptomer samlet paa eet Brædt.

Som bekendt findes der i den hippokratiske Samling et særligt Værk om unge Pigers Sygdomme (28), som just beskæftiger sig med de Lidelser, der optræder hos unge Piger, der har Amenorrhoe og ikke bliver gifte tidligt. Her maatte man med stor Sikkerhed vente at finde Chlorosen omtalt, hvis Lægerne kendte denne Sygdom. I tidligere, mere ukritiske Tider citeredes dette Værk da ogsaa som Bevis for, at Hippokrates kendte Chlorosen, f. Ex. allerede i det 16de Aarhundrede hos Johs. Lange (29) og senere hos Astruc (30). I Virkeligheden beskriver dette Værk væsenligst forskellige Sindslidelser eller saakaldte hysteriske Tilfælde; Blegheden nævnes overhovedet slet ikke. Chlorosens øvrige Cardinalsymptomer ligesaa lidt. Værket findes oversat som Appendix I hertil.

Allerede Bergson (31) gør opmærksom paa, „at et flygtigt

(28) de morb. virgin. (Littré VIII. pag. 462). Der har været Meningsforskel om, hvorvidt denne Afhandling er et Fragment eller er overleveret fuldstændigt. Littré hævder det første, senere Forfattere, f. Ex. *Robert Fuchs*, er overbevist om det sidste.

(29) epist. medicinal. vol. tripart., Francoforti 1589, epist. XXI.

(30) op. cit.

(31) Ueber den Nahmen und das Vorkommen der Chlorosis bei Hippokrates. Neue Zeitschrift für Geburtkunde. Berlin 1844. *Bergson* vilde sikkert ved sin Undersøgelse være kommen til det Resultat, at Hippocrates ikke havde kendt Chlorosen, hvis han ikke var blevet vildledt af en ganske urimelig Fortolkning hos *Duret* (coac. prænot. interpret. et enarat. Paris 1621, fol.) af den Beskrivelse af de syvaars Børns Sygdomme, som vi har behandlet tidligere. Uden Spor af Fodfæste i Texten hævder Duret, at der menes den syvaarige Periode, saaledes at der ikke skulde være Tale om syvaars Børn, men om hvert syvende Aar indtrædende Tilstande. Duret staar vistnok ganske ene

Blik paa Indholdet af denne saakaldte „liber de morbis virginum" er tilstrækkeligt til at overbevise om, at de deri beskrevne Sygdomstilfælde ikke frembyder et eneste Lighedspunct eller Slægtskabsforhold med vor sædvanlige Chlorosis." Dette er fuldstændigt rigtigt set og sagt. Dette Værk er snarest et Indicium paa, at Hippokratikerne ikke kendte Chlorosen.

Blandt de mange forskellige m e d i c a m i n a, som anbefales i corp. hipp. (32), særligt i de knidiske Skrifter, findes J æ r n o g J æ r n p r æ p a r a t e r saa godt som ikke ordineret indvortes. Derimod kendes den udvortes Brug af Jærn meget vel, baade dets styptiske og adstringerende Egenskaber nævnes hyppigt, og desuden bruges det som en Del af Pessarer imod Sterilitet (33). Men kun et enkelt Sted (34) er der Tale om indvortes Brug af „Magnetjærnsten" (*μαγνήσιος λίθος*), der anbefales som purgans, udrensende Slim. Efter v. Grots Mening „kan dette dog kun forklares derved, at dette Stof i sin Egenskab af et groft, tungt Pulver irriterer Tarmens Slimhinde" (35). Det er altsaa slet ikke, hvad vi nu til Dags forstaar ved indvortes Jærntherapi. Dette at virkelig Jærntherapi, at Jærnets specifike Virkning imod Chlorose, ikke er kendt paa Hippokrates' Tid, er saa meget mere betydningsfuldt, som der er Mindelser om, at der længe før Hippokrates' Tid anvendtes Jærn indvortes som Lægemiddel i Hellas. Sagnlægen Melampos fra Argos brugte et Jærnpræparat, Rust (36), som roborans. At Brugen af Jærnpræparater saaledes er gaaet i Glemmebogen, tyder stærkt paa, at Chlorosen ikke har været almindelig, hverken paa Hippokrates' Tid eller i den mellemliggende Tid. Virkningen af disse Midler mod Blegsot er jo

med denne Fortolkning, der er ganske urimelig, hvilket ogsaa Professor, Dr. phil. *J. L. Heiberg* har erklæret overfor Forfatteren.

(32) *J. L. Heiberg:* Af Lægemidlernes Historie i den classiske Oldtid. Kjøbenhavn 1917. *R. von Grot:* Ueber die in der hippokratischen Schriftensamlung enthaltenen pharmakologischen Kenntnisse i Hist. Studien aus den pharmakologischen Institute Dorpat. Halle a. S. 1899, tom. I.

(33) de sterilitate (Littré VIII. pag. 458).

(34) de morb. intern, § 21 (Littré VII. pag. 218).

(35) op. c. pag. 93.

(36) *Eustathios:* Comment. ad. Odyss., XI. 292, og *Apollodoros:* Bibliotheca I. 101—02.

saa prompte og evident, at man næppe vilde have casseret dem paa Tider, hvor denne Sygdom var almindelig.

Af alle disse Omstændigheder tror jeg, at det maa være sandsynligt, at paa Hippokrates' Tid var Chlorosen sjælden, ganske som nu til Dags igen; men Oldtiden var jo lang, maaske kan denne Sygdom dukke op senere. Det maa i hvert Fald undersøges.

III.

Tiden mellem Hippokrates og Galenos — Celsus, Aretaios og Soranos omtaler ikke Chlorosen — Hos Dioskorides og Plinius findes heller ikke nævnet Lægemidler og Indicationer, der kan tyde paa, at Jærn har været brugt mod en Sygdom som Chlorose.

Hos Romeren *Celsus* (1) vilde det være ganske rimeligt at finde Chlorosen omtalt, hvis den havde været almindelig paa hans Tid. Vel var han ingen rigtig „praktiserende Læge", men han var en højt begavet Compilator, en klog Ordner af et rigt Stof (2), vel nærmest en af disse philiatroi, som Galenos taler om. Men nu er Chlorosen netop en af de Sygdomme, han med sine Forudsætninger allerlettest vilde kunne erkende i sin Omgangskreds og i sit Virkefelt. Hvis han derfor havde fundet noget, der mindede om Chlorosen i de Skrifter, han benyttede, var det næppe undgaaet hans Opmærksomhed, og han havde sikkert indført det i sit Værk, om den som sagt var almindelig.

Resultatet af en Undersøgelse hos Celsus har altsaa dobbelt Betydning. Den vil være afgørende baade for, hvad han selv har set i Italien, og hvad der sandsynligvis har været at finde om Chlorosen i de græske Værker fra Perioden efter de koiske og knidiske Skrifter indtil Themison incl., som han har benyttet, til Dels sikkert værdifulde Arbejder, af hvilke vi jo foruden det Stof, Celsus bringer, kun har Rester tilbage.

Fundet er negativt.

O m B l e g h e d har han indført i sit Værk et af de Citater,

(1) de medicina libri octo. ed. Daremberg. Lipsiæ 1869. Oversættelser paa svensk af *Odenius*, Lund 1906, og paa tysk af *Scheller* og *Friboes*, Braunschweig 1906.

(2) Det romerske Administrationstalent mærkes tydeligt i hans Værk, naar man sammenligner det med de tidligere græske Værker og Celsus' Værk giver os en næsten fuldstændig systematisk Pathologi, hvad der viser os et helt andet Syn paa Medicinen, end Hippokratikerne havde, men dette er naturligvis ikke Celsus' egen Opfindelse.

vi allerede har gennemgaaet: Hipp. prorrh. II § 31 og dertil ogsaa føjet § 32. Han gengiver det saaledes:

„de, der i lang Tid har haft daarlig Farve uden at have Gulsot, lider af Hovedpine eller spiser Jord. De, der i lang Tid har blegt og opsvulmet Ansigt, lider enten i Hovedet eller i Indvoldene eller nederst i Underlivet“ (3).

Celsus bruger i begge Tilfælde Hankønsform om Patienterne, tænker altsaa ikke paa en speciel Kvindesygdom. Endvidere falder det haardt at tro, at Celsus vilde citere og forkorte Hippokrates' Bemærkninger om Bleghed saaledes, hvis han havde kendt senere Tiders Chlorose og haft denne Sygdom i Tankerne, da han indførte denne Bemærkning i sit Værk, og endnu mindre hvis han havde fundet klarere og mere tydelige Beskrivelser af denne Sygdom hos andre Forfattere. Thi dette Sted er det væsentligste af dem, hvor Celsus taler om Bleghed. Foruden her har jeg nemlig kun faa Steder truffet paa dette Symptom hos ham: f. Ex. ved Omtalen af Tegnene paa Dødens Nærhed (4), blandt Febersymptomerne (5) og ved Angina (6). Desuden er der enkelte Steder Tale om at skifte Farve, særligt ved Febertilstande.

Alle disse Omstændigheder taler stærkt imod Chlorosens Tilstedeværelse paa denne Tid.

Menstruationen omtaler Celsus forbavsende faa Steder. Han nævner, at der kan opstaa Hovedpine og andre Ulemper som Følge af Amenorrhoe (7), men der nævnes intet

---

(3) II, 7. quibus diu color sine morbo regio malus est, hi vel capitis doloribus conflictantur, vel terram edunt; qui diu habent faciem pallidam et tumidam, aut capite, aut visceribus, aut alvo laborant. Det er mærkeligt, at hverken *Daremberg* eller *Scheller-Friboes* har lagt Mærke til, at den anden Sætning stammer fra § 32 hos *Hippokrates*, skønt de begge noterer for den første Sætning, at den svarer til § 31, hvilket forøvrigt allerede *Foesius* har været opmærksom paa.

(4) II, 6.

(5) III, 6.

(6) IV, 7.

(7) II, 7. quibus foeminis (ikke virginibus) menstrua non proveniunt, necesse est capitis acerbissimi dolores sint, vel quælibet alia pars morbo infestetur.

om unge Piger i den Forbindelse, og Sygdommes Optræden i Tilslutning til Menstruationens Indtræden hører vi intet om; det er vistnok mest climakteriske Tilfælde, Celsus tænker paa.

Hvor der er Tale om de Sygdomme, der er knyttede til de forskellige Alderstrin (8), holder Celsus sig nær op ad Hippokrates (l. c.), tilføjer specielt intet, der minder om Chlorosen.

Jærnpræparater anbefaler Celsus til indvortes Brug kun ved Splenomegalier, hvis man da ikke hertil vil regne en frisk dræbt Gladiators Blod mod Epilepsi (9). Naar man tænker paa, at det her væsenligst har drejet sig om Malariamilte med Anæmi, maaske ogsaa leukæmiske Miltsvulste, har det jo været en meget fornuftig Ordination. Præparatet, Celsus anvender, er det Vand, hvori Smeden afkøler det glødende Jærn (10), hvilket virkeligt kan indeholde Jærn i paaviselige Mængder, jeg har overbevist mig derom, under visse Omstændigheder maaske ogsaa Arsenik, saaledes at en therapeutisk Virkning ingenlunde er utænkelig, naar Præparatet nydes flere Gange daglig i Doser af flere Deciliter, hvilket vel maa have været Meningen (11).

Denne Jærnmedication, det samme Præparat og den samme Indication, omtales ogsaa tit senere i Oldtiden og Middelalderen, som vi skal se, men jeg har ikke funden den tidligere, specielt ikke hos Hippokrates. Hvor Celsus har fundet angivet dette Middel, vides ikke; rimeligvis var det et empirisk Folkemiddel, som blev optaget af Lægerne.

Brugen af Jærn indvortes er nu altsaa kendt, men ikke anbefalet mod en Sygdom, der kan opfattes som Chlorose.

Resultatet af Studiet af Celsus' Værk tyder saaledes stærkt imod, at Chlorosen var kendt paa hans Tid.

Aretaios fra Kappadokiens Navn har jeg aldrig set omtalt

---

(8) II, 1.

(9) III, 23. (conf. *Plinius* og *Aretaios)*

(10) IV, 16, at post cibum aqua a ferrario fabro, in qua candens ferrum subinde tinctum sit: haec enim vel praecipue lienem coercet.

(11) En Landsbysmed, hos hvem jeg engang hentede noget af dette Vand til Undersøgelse, erindrede, at hans Læremesters Nabo altid fik dette Vand til sine Kalve, der skulde trives besynderlig godt derved.

i Forbindelse med Chlorosen. Alligevel bør hans Skrifter ikke helt forbigaaes ved denne Undersøgelse. Thi hans Iagttagelsesevne roses almindeligvis stærkt, hans Evne til Beskrivelse af Sygdomsphænomener ligeledes, og Boerhaave sætter ham endog i Rang med selve Hippokrates. Han udtrykker paa mange Puncter Archigenes' Synspuncter. Forskellige Sygdomme, f. Ex. Diabetes, findes hos ham for første Gang ret grundigt beskrevet, omend Celsus ogsaa har en, dog noget mere tvivlsom, Bemærkning derom.

Hans gynækologiske Skrifter er desværre gaaet tabte, men i de bevarede Bøger om de acute og chroniske Sygdomme er Lidelser foraarsagede af Menstruationsforstyrrelser dog ogsaa taget med. Menstruationsprocessen, ἡ κάθαρσις, opfattes teleologisk som havende til Opgave at fjerne unyttige Stoffer, særlig sort Galde, en Opfattelse som Aretaios vistnok er den første, vi kender, der fremsætter, men som gaar igen hos Galenos, der iøvrigt intet Steds omtaler Aretaios, og derfra holder sig i lange Tider. Og vi faar at vide, at Amenorrhoe (12) kan medføre Melancholi (ligesom hos Mænd standsede Hæmorrhoidalblødninger) og hysteriske Tilfælde, men om chloroselignende Tilfælde som Følge heraf nævnes intet.

Aretaios behandler ikke Amenorrhoe med Jærn, men foruden med Aareladninger med hiera (13), en sammensat Medicin, et electuarium, med Aloe. Denne Ordination mod Amenorrhoe og dette Navn holdt sig langt op gennem Tiderne, endnu i Slutningen af det 18. Aarhundrede brugtes dette Middel ogsaa ved Chlorose. Det var en Medicin, som længe nød et højt Ry. Navnet er jo ogsaa fint, ἱερός, betyder hellig. Der fandtes forskellige Opskrifter. Hiera Ruffi (efter Ruphos) indeholdt Coloquint og var god for baade Apoplexi, Podagra og Melancholi (14). Der fandtes ogsaa et hiera Constantini, der indeholdt 32 forskellige Slags Stoffer. I de senere Aarhundreder anvendtes det i Reglen under Navnet hiera picra og var et meget anvendt Afføringsmiddel. Tilsidst, i Begyndelsen af det

(12) de caus. et sign. diut. morb., lib. I, 5.

(13) de cura diut. morb., lib. I, 5.

(14) Oeuvres de Rufus d'Ephès, ed. Daremberg et Ruelle. Paris 1879. pag. 323 ff. og andetsteds.

19de Aarhundrede, brugtes det kun i Klyster. Sic transit gloria mundi.

Studiet af Aretaios har altsaa intet bragt, der kan tyde paa Chlorosens Tilstedeværelse i Oldtiden.

Hos *Pedanios Dioskorides* (15), der levede paa Neros Tid, finder vi det fyldigste pharmakologiske Værk fra Tiden mellem Hippokrates og Galenos. Heri omtales Jærn og Jærnpræparater grundigt, særligt V, 90, 93, 94, 114, 143, 147. Det er væsenligt anvendt som udvortes Middel, dets styptiske og adstringerende Virkning nævnes, og indvortes kan det bruges i lignende Form som hos Celsus, og det anbefales, ligeledes som hos Celsus, mod Miltsygdom, desuden ogsaa mod Cholera og Diarrhoe, men ikke mod en Sygdom, der kan ligne Chlorosen.

Fig. V.

Plinius Secundus (16) er ved Omtalen af Menstruationen overbevist om Menstrualblodets uhyre Giftighed: „men vanskeligt findes der noget mere uhyggeligt end Kvindens Udflod. Den unge Vinmost bliver sur, naar sligt kommer deri. Kornet, der berøres deraf, mister sin Spirekraft" o. s. v. (17) ja. Hun-

(15) ed. Wellmann, Berolini 1907–1914. Oversættelse af *J. Berendes*. Stuttgart 1902.

(16) ed. Dalecampius. Lugd. 1587. lib. VII, cap. XV. Sed nihil facile reperiatur mulierum profluvio magis monstrificum. Acescunt superventu musta, sterilescunt tactae fruges, etc.

(17) Et andet Sted (XXVIII, 23) er det samme Blod dog i Stand til

den, der slikker det, faar rabies. En saadan Theori er heldigvis sjælden hos Lægerne i Oldtiden. Derimod er det en tiltalende Theori for Middelalderen og Paracelsus, og i de uhyggelige Aar efter Verdenskrigen dukker den samme Opfattelse frem i det ulykkelige Østerrig, hvor A. Schick (18) beretter om ganske lignende Phænomener. Men iøvrigt bringer Plinius intet, der minder om Chlorosen. Jærn anbefales til indvendig Brug ved Dysenteri, Miltlidelse, som Modgift og ved for stærke Menstruationer (sistit et foeminarum profluvium) (19).

Taler Celsus kun lidt om Menstruationen, faar vi saa meget des fyldigere Besked herom hos *Soranos* (20), en af de for vor Tid mest tiltalende Oldtidslæger. Han levede ca. 100 Aar efter Christi Fødsel.

Først er det dog værd at lægge Mærke til, at Soranos er en ivrig Fortaler for Gavnligheden af kønslig Afholdenhed, ogsaa hos Kvinder (21), og han finder størst Modstandskraft mod Sygdom hos de Kvinder, som af religieuse eller andre Grunde holder sig fra kønslig Omgang, og han finder ingen Ulemper forbundet hermed; der refereres en Polemik om dette Spørgsmaal mellem forskellige, hvis Navne ikke angives. Han lader Forkæmperne for hans egen Theori sige, at det er de Kvinder, der udøver legemlig Elskov, der bliver blege og magre (22). Derimod indvendes der ikke fra Modpartens Side, at utilfredsstillet Elskovstrang skulde gøre unge Piger blege. Der er her en stærk Modsætning, som er vel værd at lægge Mærke til, mellem Oldtiden og Forfatterne fra det 16de Aarhundrede og senere, der netop hævder det modsatte, nl. at den tvungne kønslige Afholdenhed gør de unge Piger blege, og som opstiller den stygge Theori, at Chlorosen netop opstaar hos unge Piger, fordi de ikke faar Afløb for deres Drifter. Hele den Aand, der

---

at curere netop for rabies og ogsaa for tertiane og quartane Febre, hvilket sidste ogsaa *Alexander fra Tralles* omtaler.

(18) Wiener med. Wochenschrift 1920, pag. 958. De Graaf (de mulierum organis generationi inservientibus, pag. 134. Lugd. Bat. 1672) bekæmper allerede denne Anskuelse.

(19) XXXIV, 15.

(20) ed. Rose. Lipsiae 1883. Oversættelse af *Lüneburg*. München 1894.

(21) I, 30—32.

(22) *Cælius Aurelianus* deler endnu denne Opfattelse.

gaar igennem denne Discussion, synes at være et Vidnesbyrd om, at Chlorosen ikke var hyppig i Oldtiden.

Et andet Indicium for denne Opfattelse finder vi deri, at Soranos stærkt hævder det Standpunct, at der ikke gives nogen Sygdom, som er særegen for Kvinder (23), bortset fra Forstyrrelser i de specielle kvindelige Functioner og Organer. Som Meningsfæller heri nævnes Erasistratos, Herophilos, Apollonios Mys, Asklepiades, Alexander Philaretes, Themison og Thessalos. Den modsatte Mening skal være fremsat af Diokles, Athenaios, Miltiades og Demetrios fra Apamea, der har hævdet, at Kvindelæger maa jo da give sig af med Kvindesygdomme, og Aristoteles og Zeno anser Kvinden for mindre fuldkommen end Manden; den forskellige Natur hos de to Kon maa ogsaa give sig Udslag i forskellige Sygdomme, og kun Kvinder har Livmoder. Hvis Chlorosen var almindelig i Oldtiden, skulde man synes, at denne Polemik kunde være enten helt sparet eller i hvert Fald have baaret Spor deraf.

Menstruationen opfattes af Soranos som et Phænomen, der er hensigtsmæssig for Conceptionen (I. 28.), da det kun findes i den avledygtige Alder, men ikke hos Børn og Gamle, der ikke kan concipere. Derimod afviser han Herophilos' og andres Theori, der gaar ud paa, at Menstruationen er en Renselse (24), hvorved Organismen skaffer sig af med overflødige Stoffer (I 27). Giftige Stoffer, som hos Plinius, nævnes slet ikke; tværtimod er det rent Blod (I 19), der benyttes til Fostrets Ernæring (I 23) og ogsaa tildels til Kvindens egen Ernæring (I 22), thi fede og lidet arbejdende udskiller mindre end magre og stærkt arbejdende, f. Ex. ogsaa Sanglærerinder, samt Kvinder paa Rejse, særlig fra Indlandet til Kysten.

Amenorrhoe (II 6—16) kan være en fuldkommen normal Tilstand, f. Ex. hos viragines, sterile, Sangerinder og Gymnastinder, der intet overflødigt Stof har i sig, men opbruger det hele. Sygelig er Amenorrhoe dels ved locale pathologiske Tilstande i uterus: atresi, skirrhus, Betændelse, Forsnævring af Modermunden med Dislocation, dels ved Sygdomme i det ov-

(23) II, 1—4.

(24) Denne Theori har, som vist, Rod i de knidiske Værker af corpus hippocraticum.

rige Legeme: atrophi, medfødt Svaghed (ἰσχνῶσις), adipositas, kachexi, Feber, samt langvarig Sygdom, og endelig kan der være Amenorrhoe, hvor Blodet finder Afløb ad anden Vej, f. Ex. ved Hæmorrhoider og Epistaxis.

Symptomerne er væsenligst Smerter i inguina, Hofterne og den nederste Del af Underlivet, Hovedpine, Smerter ved Øjnene og i Laarene, Blodtilstrømning til mammæ, daarlig Appetit og Kvalme.

Om Amenorrhoe specielt hos unge Piger nævnes intet som helst, et meget betydningsfuldt factum.

Behandlingen er dels local, dels almen, rettet mod de tilstedeværende Sygdomme.

Hysterie, πνίξ, anses af Soranos væsenligst at forekomme hos lidt ældre Kvinder (II 26—29), idet der i Regelen i Anamnesen er Tale om mange Aborter, lang Enkestand, Amenorrhoe og locale Sygdomme i Uterus. I corp. hippocrat. (25) gør lignende Anskuelser sig gældende, skønt dette Værk jo ellers ikke var helt ukendt med de unge Pigers Hysteri. Senere Tiders Beskrivelse og Opfattelse af suffocatio (præfocatio) uteri (matricis) har sit Udspring fra disse Kilder.

Jærn indvortes bruger Soranos ikke, hverken mod Amenorrhoe eller andet Steds, i hvert Fald ikke i de bevarede Værker.

Naar man søger Beskrivelse af Chlorosen hos Soranos, bliver Resultatet altsaa negativt, i saa høj Grad negativt, at vi meget stærkt maa tvivle paa, at han, vel nok Oldtidens betydeligste gynækologiske Forfatter, har kendt Chlorosen som en nogenlunde hyppig forekommende Sygdom.

I det hele taget synes i Aarhundrederne omkring Christi Fødsel de chlorotiske Pigers Skare at have udgjort saa ringe en Del af Lægernes Clientel, at Billedet af den blegsottige, unge Pige ikke har fæstnet sig i Lægernes Bevidsthed eller fundet sin specifike Therapi.

---

(25) de morb. mulier. I, 7, og de natura mulier. 48.

IV.

Litterære Kilder af ikke-medicinsk Litteratur til Oplysning om Oldtidens Morbiditet — Betydningen af Udtrykkene for »bleg« — Dupouy mener, at Ovid beskrev Chlorosen — Afvisning heraf — Billedkunsten har ikke i Oldtiden givet Antydning af Chlorose.

De medicinske Værker er imidlertid ikke vor eneste Kilde til Kendskabet om Oldtidens Sygdomme og Sundhedsforhold. Det er nemlig en uhyre Sum af Viden, der kan samles og til Dels allerede er samlet ud af den øvrige antike Litteratur vedrørende allehaande physiologiske og pathologiske Forhold, Hygiejne o. s. v. Forfattere som Daremberg, Ménière, Dupouy og herhjemme Ravn, men ogsaa talrige andre, har gjort et stort og fortjenstfuldt Arbejde med bl. a. at samle og vurdere, hvilke Sygdomme der er Genstand for Omtale i Oldtidens Litteratur. Det er baade hos Philosopher og Historikere, lyriske, episke og dramatiske Digtere, Satirikere, Talere og Romanforfattere, at vi finder spredte Bemærkninger, der tilsammenlagte belyser Oldtidens grasserende Sygdomme i høj Grad og fra mange Sider. Det vil derfor være opportunt et Øjeblik at forlade Lægernes Værker og kaste et Blik paa den øvrige Litteratur, hvor Chlorosen nok havde fundet Omtale, hvis den var almindelig udbredt, blot i visse Lande eller til visse Tider, ja det vilde være næsten utænkeligt, om der ikke skulde findes et og andet Vidnesbyrd saadanne Steder om denne Sygdom, hvis den ikke havde været ret sjælden i det mindste.

Thi Chlorosen er en meget let iøjnefaldende Sygdom, der ikke skjuler sig under nogen dækkende Maske. Diagnosen kan saa at sige stilles paa Ansigtets Udseende alene, man behøver ikke at være Læge til det, selv om der selvfølgelig er Anledning til differentialdiagnostiske Overvejelser.

De, der lider af denne Sygdom, er næsten aldrig saa daar-

lige, at de er nødte til at gemme sig i Husenes Indre. Tværtimod kan de saa godt som altid, hvis Lidelsen ikke er compliceret, færdes — og færdes ude — i Dagliglivet, tildels deltage i Selskabslivet og Erhvervslivet næsten lige saavel som de raske, er i det hele taget let iagttagelige for alle og enhver, er Genstand for alles Bemærkninger og Betragtninger. Chlorosen rammer kun unge Piger i den giftefærdige Alder, og Mødrene

Fig. VI.

har sikkert den Gang ligesaavel som til andre Tider været meget optagne af Døtrenes Udseende og fortrinsvis netop i den giftefærdige Alder, just den Alder, hvor Chlorosen særligt optræder, og havde Chlorosen været almindelig i Oldtiden, skulde det nok have givet Anledning til livlige Discussioner mellem Mødrene og i Familierne, saa ivrige, at det let havde givet Genlyd i Litteraturen, især da Digterne, hvad dette Emne, de unge Piger, angaar, altid har været særligt lydhøre. Det er jo vistnok i enhver Henseende sikkert, at de fleste Poeter har haft et godt Øje for unge Piger, baade for deres gode Sider og mindre gode Sider, og stedse har været villige til at gengive alt, hvad herom kan siges.

Det er da ogsaa en Kendsgerning, at i senere Tider, da Chlorosen virkelig var hyppig, var den netop en af de af Digterne tiest og grundigst omtalte Sygdomme, som senere skal vises. (1).

Anderledes for Oldtidens Vedkommende. I den Del af den græske og romerske Litteratur, jeg kender, mindes jeg aldrig at have truffet paa Skildringer af syge, unge Piger, hvor det blot med nogen Rimelighed, end sige da med Sikkerhed, kan paastaas, at de har lidt af Chlorose. Professor, Dr. phil. I. L. Heiberg og Dr. phil. Fr. Moth, der begge forbinder en særlig Interesse for medicinske Emner med deres store Kendskab til den classiske Litteratur, ogsaa paa afsides Gebeter, erindrer heller ikke at have fundet Blegsot stricte sensu omtalt i Oldtiden, hvilket de begge har givet mig Tilladelse til at anføre.

Hvis man vil lægge Mærke til de forskellige Betegnelser for Blegheds Forekomst og se, hvilke Tilstande hos Menneskene de charakteriserer, vil det være paafaldende, at man intet finder, der svarer til vore Dages Udtryk for Blegsot. Som en Prøve paa Betydningen af Ordet „bleg" hidsættes nogle Exempler, der viser, hvorledes alle mulige Aarsager til Blegheid kan findes omtalte, blot ikke Blegsoten.

At den døende er bleg, er en almindelig iagttaget Kendsgerning.

Illam inter cædes pallentem morte futura.

Virg. Aen. VIII, 709.

og bleg er vistnok det hyppigste Adjectiv til Død.

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
Regumque turres.

Horat. Od. I, 4, 13—14.

At ogsaa i Underverdenen Blegheden er fremherskende, skyldes vel næppe directe Iagttagelse,

χλωρὸν . . . χεῖμα Ἀχέροντος

Anyte (Anth. Pal. VII, 486).

(1) Et negativt Fund vedrørende Chlorosen i den antike Litteratur vil derfor veje tungt til, ganske anderledes tungt end for de fleste andre Sygdommes Vedkommende, naar man vil danne sig et Skøn om dens Hyppighed i Oldtiden.

Pallor hiemsque tenent late loca senta
Ovid. Metam. IV 436.

men at ogsaa selve Underverdenens Guder er blege, hersker der ingen Tvivl om

Pallens . . . Tisiphone
Senec. Herc. Oet. 1012.

Hvorledes Blodtab foraarsager Bleghed, fremgaar af mange Steder

Pallent amisso sanguine venae.
Ovid. Metam. II, 824.

og Hjernerystelse ligeledes

Apparet esse commotum, sudat, pallet.
Cicero. Phil. II, 34, 84.

og Sygdom i det hele taget,

Pallentes . . . morbi
Virg. Aen. VI, 275.

σῶμα . . . χλωρόν
Thucydid. II, 49.

i Særdeleshed Feber,

At mihi (væ miseræ!) torrentur febribus artus,
Et gravius justo pallia pondus habent.
Ovid. Heroid. XX (XXI) 169 ff.

men ogsaa mange andre Sygdomme f. Ex. Hydroper

Crescit indulgens sibi dirus hydrops,
Nec sitim pelles, nisi causa morbi
Fugerit venis, et aquosus albo
Corpori languor.
Horat. Carm. II, 2, 13 ff.

og Udtæring. (2)

Effice, ne macies pallentes occupet artus
Tibul. IV, 4, 5.

At Frygten formaar at hvidne mangen Kind, er ogsaa ofte beskrevet,

χλωρὸς ὑπαὶ δείους
Iliad. X, 376.

(2) Hos *Hesiodos* skildres Akthis som bleg under en Sygdom, som *M. Mollet* antager for at være Tuberculose. La médecine chez les Grecs. Paris 1906, pag. 62.

end ikke den kække gaar Ram forbi,

Palluit audax

Horat. Od. III, 27, 28.

Hvorledes Aarsagen til denne Frygtens Bleghed har sin Oprindelse i Blodet, aner de gamle ogsaa.

ἐπὶ δὲ καρδίαν ἔδραμε κροκοβαφὴς σταγών

Aischylos. Agamemnon. 1157.

I det hele taget, at forskellige sjælelige Tilstande giver sig Udslag i legemlig Henseende, („animo qui ægrotat, videmus corpore hunc signum dare" skriver Licilius (2a)) ogsaa i Bleghed, findes naturligt. Saaledes den daarlige Samvittighed,

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Horat. Epist. I, 1, 61.

og den smudsige Begærlighed samt Ærgerrighed.

Quisquis ambitione mala, aut argenti pallet amore

Horat. Sat. II, 3, 77.

og Jalousi;

χλωροτέρα δὲ ποίας ἔμμι

Sappho II, 14.

denne Følelse skildres ogsaa som givende Anledning til Farvevexel, skiftevis Rødmen og Blegnen,

Tunc nec mens mihi, nec color
Certa sede manent

Horat. Od. I, 13, 5, f.

endvidere Sorg,

Tristisque mundus nubilo
Pallet novos.

Senec. Oedip. 45.

samt Undseelse;

ἄχροος αἰδώς

Anth. Pal. IX, 139,5.

Den høje Alderdoms Bleghed finder vi omtalt

Cura mea rugora pallebunt ora senecta

Tibul. III, 5, 25.

og Kuldens Virkning

Frigore pallet

Ovid. Heroid. XXI, 220.

(2a) Sml. *Herodot* III, 33 og *Xenophon*. memorabilia III, 12, 6.

Ivrige boglige Studier var da som nu i Stand til at skabe blege Ansigter,

An vero quisquam est, qui philologiæ se asserat pervigilia laborata et lucubrationum perennium nescire pallorem?

Mart. Capell. I, 37.

men heller ikke Modsætningen, den altfor vidt drevne Ledighed, Fandens Hovedpude, giver just en sund Hudfarve.

Pallet otio

Martial. III, 58.

At Forelskelse, og hvad dertil hører, kan gøre de deraf trufne blege, er ogsaa mangen Gang fastslaaet,

Tinctus viola pallor amantium

Horat, Od. III, 10, 14.

Palleat omnis amans, hic est color aptus amantis,
Hoc decet: hoc stulti non valuisse putent.

Ovid. Ars amandi I, 729.

ja, uden Bleghed er Forelskelse knap nok mulig,

Necdum etiam palles, vero nec tangeris igni.

Propert. I, 9, 17.

og Elskovsdrikkens første Virkning er ogsaa Bleghed.

Pallentia philtra

Ovid. ars amandi II, 105.

Soranos har ogsaa en Meningsfælle i Spørgsmaalet om Udseendet af den erotiske Overanstrengte.

Accipiat sane mercedem sanguinis et sic
Palleat, ut nudis pressit qui calcibus anguem.

Juvenal. Sat. I, 42.

Her ser vi yderligere Skrækkens Bleghed omtalt.

Erotiske Forvildelser kan ogsaa sætte sine Spor i Ansigtet,

Pulchre valet Charinus, et tamen pallet.
Parce bibit Charinus, et tamen pallet.
Bene concoquit Charinus, et tamen pallet. (3)
Sole utitur Charinus, et tamen pallet.
Tingit cutem Charinus, et tamen pallet.
Cunnum Charinus lingit, et tamen pallet.

Martial. I, 77.

(3) Her findes baade slet Fordøjelse og Umaadeholdenhed med Drik regnet for Aarsager til Bleghed.

noget lignende slemt sigtes der til i

Morbo pallet utroque

Juvenal. II, 50.

og

φρύνην, διὰ τὴν ὠχρότητα

Plutarch. de orac. Pyth. 401 B.

Hvorvidt Bleghed egentlig i Oldtiden var anset for noget attraaværdigt, tvivler jeg lidt paa; Horatius synes i hvert Fald ikke at vurdere den højt,

Quodsi

Pallerum casu, biberunt exsangue cuminum (4).

Epist. I, 19, 17.

og to saa forskellige Elskere som Achilleus hos Homer (Iliad. I, 369) og Petronius priser begge det elskede Væsens røde Kinder

Candida sidereis ardescunt lumina flammis;
Fundunt colla rasas, et cedit crinibus aurum.

Anthol. lat. I, 217.

Den i Middelalderen og senere, endnu i vore Dage tit efterstræbte Bleghed, den interessante Bleghed, hører vi ikke meget om; Smagen synes ikke at være gaaet saa meget i den Retning i Oldtiden som senere, omend, som vi har set, Elskov ofte foraarsager Bleghed. Ganske vist bruges Kridt (creta) og Blyhvidt (cerussa) meget til Forskønnelse af Huden.

Cretata Fabulla .... cerussata ... Sabella

Mart. II, 41;

men paa Kinderne anbragtes dog i Reglen rødt, Carmin og andet, f. Ex. saa interessant et Stof som Crocodillens Excrementer.

Vi finder altsaa mange Steder i den antike Litteratur Exempler paa, hvad der formaar at blege Menneskets Hud, men som nævnt ikke det, vi søger, den til visse andre Tider hyppigste Aarsag dertil, nemlig Blegsoten hos de unge Kvinder.

Foruden de tidligere omtalte Værker af Daremberg, Houdart og Mollet kan man gennemgaa:

(4) Ogsaa andet Steds tillægges denne Egenskab Kommen. *Plinius* (X, 164) og *Dioskorides* (III, 61 (68)) omtaler det, ligesom det kendes i følgende:

Pallentis grana cumini, Pers. V. 55.

Joh. Beverovicius (Beverwyk): Idea Medicinæ veterum (id est: ex auctoribus non Medicis).

Lugd. Bat. 1637.

Dette er en fortrinlig Bog, som ikke har fundet nogen virkelig mere moderne Erstatter.

C. G. Gruner: Morborum antiquitates.

Vratislav. 1774.

P. Ménière: Études médicales sur les poétes latins.

Paris 1857.

idem; Cicéron médecin, ibid. 1862.

J. Rouyer: Études médicales sur l'ancienne Rome, ibid. 1859.

F. Marx: Uebersichtliche Anordnung der die Medizin betreffende Aussprüche Lucius Annæus Seneca.

Abh. d. k. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1877.

E. Harnack: Medicinisches aus den ältesten Kirchengeschichte.

Leipzig 1892.

S. Cordell: The Medicine and Doctors of Juvenal.

Med. Lib. and Hist. Journ. New York 1901.

J. Rolleston: The Medical Aspects of the Greek Anthology.

Janus 1914.

idem: Lucian and Medicine.

Janus 1915.

E. Ravn: Nogle berømte Romeres Sygdomme.

Ugeskrift for Læger. 1917—18.

Ikke en eneste af disse Forfattere har fundet Chlorosen omtalt, skønt det er et meget stort Antal Sygdomme, der i disse Værker er diagnosticerede i Oldtidens Litteratur.

Den eneste, der i Arbejder af denne Art mener at finde Chlorosen omtalt i den antike Litteratur er E. Dupouy (5). Det er hos *Ovid* i Beskrivelsen af den Sygdom, den smukke Cydippe lider af. Det er nu strax mærkeligt, at just Ovid skulde have givet os Besked om en Sygdom, som alle andre antike Forfattere tier om; thi Ovid er ellers ikke rig paa Sygdomsskildringer, synes i sine kraftige Aar ikke at have skænket Sygdom

(5) Médecine et moeurs de l'ancienne Rome d'après les poètes, sec. edit., Paris 1892.

mange Tanker; hos Lucretius, Horatius og Virgilius, for ikke at tale om Satirikerne, er der meget mere Tale om pathologiske og physiologiske Emner. Men det er rigtig nok, at Ovid her (6) har skildret en ung Mø med Kærlighedssorger, der bliver syg, bleg og træt.

Languor enim, causis non apparentibus, hæret:
Adjuvor et nulla fessa medentis ope.
Quam tibi nunc gracilem vix hæc rescribere, quamque
Pallida vix cubito membra levare putas.
V. 13 ff.

Hermed hører imidlertid ogsaa Ligheden op. For det første angives det udtrykkeligt og gentagende, at hun lider af en brændende Feber,

Immodicus pariter corporis ardor inest.
V. 43.
At mihi (væ miseræ!) torrentur febribus artus.
V. 169.

et Symptom, vi jo ikke finder ved Chlorose; tværtimod vil Chlorotikerne snarest forekomme Betragterne at have det modsatte af „brændende Feber". Dernæst er der Sygdomsforløbet. Der er hyppige Remissioner. Tit fastslaaes Bryllupsdagen, naar der indtræffer Bedring, men altid kommer der saa Forværrelser.

Cumque dies caris optata parentibus instat,
Immodicus pariter corporis ardor inest.
V. 43, f.
Nam quare, quoties socialia sacra parantur,
Nupturæ toties languida membra cadunt?
Ter mihi jam veniens positas Hymenæus ad aras
Fugit, et e thalamis limine terga dedit.

Dette Sygdomsforløb er mindst ligesaa vanskeligt at forene med Diagnosen Chlorose som Feberen, thi denne Sygdom er ingenlunde charakteriseret ved gentagne spontane Bedringer med paafølgende Forværrelser. Et saadant Forløb leder, ligesaa vel som den brændende Feber, netop ganske ens Tankegang bort fra Chlorose og var f. Ex. meget rimeligere, hvis det drejede sig om en pernicios Anæmi eller en tuberculos Lidelse,

(6) heroum et heroidum epist. XXI (sive XX), ed. Cnipping, Amstelodami 1702. Oversat af Chr. Rose, Kjøbenhavn 1703.

hvilke Sygdomme der dog heller ikke er skellig Grund til at antage, at det har været. Hele Billedet af Sygdommen er nemlig saa lidet prægnant, at det er ørkesløst at speculere paa, hvad det drejer sig om. Rimeligvis har Ovid slet ikke gjort sig nogen Tanke om en bestemt Sygdom, det ligger heller ikke til hans Natur; han har blot brugt forskellige Erindringsbilleder af meget syge unge Piger, det eneste, man kan forlange af en Digter som Ovid, der hverken gav sig ud for at være „Realist" eller tænkte sig Muligheden af, at Læger engang vilde dissecere hans Værker for at finde „Diagnoser". Dette skal jeg derfor heller ikke indlade mig paa; kun den Slutning kan man drage, at hverken Ovid eller hans Samtid havde den Opfattelse, at ulykkelig Kærlighed hos unge Piger var Aarsag til en bestemt, velcharakteriseret Sygdom, der kunde ligne Chlorose; thi hvis det var Tilfældet, var Beskrivelsen her nok blevet mere prægnant, og saa var denne Sygdom ogsaa nok bleven nævnt, eller var der i det mindste hentydet til den i hans „ars amandi" eller „remedia amoris", men disse Bøger bringer intet som helst herom. I det hele taget kendte Oldtiden ingen „febris amatoria" eller lignende Sygdom, saaledes som vi finder den i det 16de Aarhundrede og senere.

Heller ikke i Oldtidens Billedkunst har man fundet Chlorosen afbildet, skønt der dog tilsammenlagt findes ikke faa Fremstillinger af syge Mennesker. For den, der f. Ex. har staaet overfor den skønne Ephebstatue fra Epidaurus (7) i Glyptotheket i København og beundret de fine Antydninger af Sygdomsspor, den frembyder, kan der ikke være nogen Tvivl om, at en Sygdom som Chlorosen meget vel kunde være charakteriseret af græske eller romerske Billedhuggere, hvis de ofte havde haft den for Øje, men en saadan Fremstilling kendes ikke, en Kendsgerning, hvis Værdi det vil være en Fejl at se bort fra.

Det synes lidet rimeligt, at en Sygdom som Chlorosen, hvis den havde været almindelig i Oldtiden, i den Grad har forstaaet at skjule sig for Eftertiden, at vi nu ikke finder det ringeste Spor af den.

(7) Se *Fr. Poulsen:* Efebstatuen fra Epidaurus. Fra Ny Carlsberg Glyptoteks Samlinger. Kjøbenhavn 1920.

V.

Galenos — Nosographiens Udvikling fra Hippokrates til Galenos — De to Steder, hvor Hirsch finder Chlorosen beskreven — Astrucs Holdepunct — Amenorrhoe — de locis affectis — Kakochymi — Lachs og Wiberg — Jærn — Ulykkelig Kærlighed.

Fra Hippokrates til *Galenos*' Tid er der fuldbyrdet et stort Opbygningsarbejde i den medicinske Videnskab. Om Hippokratikerne kan siges, „at de kender ikke saa meget Sygdomme eller syge Organer, men derimod saa meget bedre syge Mennesker" (1), hvilket ogsaa kan udtrykkes saaledes, at de ikke lagde særlig Vægt paa at samle Sygdomsbillederne i bestemte Grupper med Fællesnavne, at danne en systematisk Nosologi. Galenos derimod staar paa saa fremskredet et Stade, at han mener, at alle Sygdomstilstande har Navn (2), om det nu er opkaldt efter det lidende Organ, efter et væsentligt Symptom, en Functionsforstyrrelse, en Lighed med noget (Analogi) eller efter et Sygdomsproduct. Men selv om man paa Galenos' Tid (3) er naaet saa vidt, selv om Lægevidenskaben har gjort saa stort et Fremskridt siden Hippokrates' Dage, kan man dog langt fra vente at finde alle de Sygdomme, vi kender, rubricerede hos ham. Dertil var bl. a. Oldtidens Lægers patologiske Indsigt og diagnostiske Evne langt fra tilstrækkelig udviklet. Heller ikke Chlorosen, hvis den existerede, behovede strengt taget allerede at være udsondret som en særlig Sygdom; ganske vist er der mange Forhold, der vilde gøre det rimeligt at vente, at netop denne Sygdom, der er saa prægnant, giver de deraf lidende et saa egenartet Udseende, fremkalder saa be-

(1) *Pagel-Sudhoff:* Einführung in die Geschichte der Medizin. Berlin 1915, pag. 67.

(2) de method. medendi, II, 2.

(3) Meget var allerede forlængst i den Henseende gjort i Alexandria og paa Sicilien f. Ex.

stemte Symptomer, som tilmed kun forekommer hos et bestemt Køn og i en bestemt Alder, altsammen Forhold, der gør det let at sammenfatte den som en bestemt Sygdom, var classificeret som en morbus sui generis med eget Navn. Vi maa derfor ogsaa hos Galenos benytte lignende Methoder, som ved de foregaaende Forfattere.

I de Tider, da Galenos (4) var Lægernes største Autoritet, fandt man selvfølgelig mange Citater fra denne „princeps medicorum" til Brug ved Omtalen af Chlorosen. Og selv i senere Tider, i det 19de Aarhundrede, da man dog var mere kritisk, har man ogsaa med absolut Tillid ment at kunne finde denne Sygdom beskreven hos ham.

August Hirsch f. Ex., der er en af dem, der har arbejdet mest med Chlorosens Historie — man sammenligne blot første og anden Udgave af hans Handb. der hist. geograph. Pathologie for at se, hvor stort et Arbejde han i Mellemtiden har ofret herpaa — mener at kunne paapege to forskellige Steder, hvor Chlorosen er beskreven af Galenos.

Imidlertid viser det sig, at han har været meget uheldig netop her.

Den første Skildring (5) indeholder ganske vist Ordet χλωρά — det maa være det, som har ført Hirsch paa Vildspor — men det drejer sig rigtignok om en Commentar til Hippokrates' Beskrivelse af en Sygdom hos Aspasios' Søn, hvor dette Ord findes brugt, dog ikke engang for at betegne Ansigtsfarven.

Hippokrates' Beskrivelse (6) lyder saaledes: „en Spænding af Bugen (κοιλίης) med nødtvungen flydende Udtømmelse og hurtig Opsvulmen har noget spasmodisk, saaledes som ogsaa hos Aspasios' Søn. For disse er Feberens Indtræden (τὸ ἐπιῤῥιγοῦν) farlig. Naar een af disse i længere Tid har været syg, faar Krampe, og Bugen svulmer op, kommer raadden chlorotisk Vædske op i hans Mund."

I det Sygdomsbillede, Galenos her vil commentere, findes

(4) ed. Kühn. Lips. 1821—28.

(5) in. prorrh. lib. I, comment. III, cap. 101 (Kühn, XVI, pag. 723 ff.)

(6) prorrh. I, 99 (Littré V, pag. 538).

der altsaa intet Billede af Chlorosen, kun nævnes der en bleggrøn (chlorotisk) Vædske i Munden. Det drejer sig om en Dreng med Underlivstilfælde af en Art, hvor Temperaturstigning er farlig, med Meteorisme og Opkastning af Galde (?), Spænding af Bugvæggen og Krampe. Jeg vil ikke paastaa, at det er en perforeret Appendicitis eller et ulcus ventriculi, det har været; men man tænker da snarere her paa, end paa Chlorose. Det er altsaa paa Forhaand kun lidet troligt, at Galenos netop i sin Commentar hertil skulde skildre Blegsot. Det gør han da heller ikke paa nogen Maade. Han philosopherer over Forskellen i Sygdomsbeskrivelsen i Epidemierne og i prorrheticon, over sidstnævntes Utilstrækkelighed og over forskellige af de nævnte Symptomer og tilføjer tilsidst om Ordet χλωρά, at det har en meget forskellig Betydning: „f o j h e r t i l, a t d e t h e l l e r i k k e t y d e l i g k a n e r k e n d e s, h v i l k e n c h l o r o t i s k r a a d d e n V æ d s k e *H a n* t a l e r o m, e f t e r s o m χλωρά b a a d e b e t y d e r d e t, s o m e r g r ø n a g t i g t (ἰώδη χροιάν), o g d e t s o m e r g u l l i g t (ὠχράν)«.

Med det andet Citat (7) er det ikke bedre bevendt; det lyder saaledes: „l i g e s o m d e r a l t s a a f ø l g e r m a n g e S y m p t o m e r v e d O p h ø r a f d e n m a a n e d l i g e R e n s e l s e, s a a l e d e s o p t r æ d e r d e r o g s a a f ø l g e n d e v e d a l t f o r v o l d s o m m e U d t ø m m e l s e r: B l e g h e d, Ø m h e d a f F ø d d e r n e o g n o g e n H æ v e l s e a f h e l e L e g e m e t. M e n d e K v i n d e r, d e r h a r d e n n e L i d e l s e, f o r d ø j e r o g s a a M a d e n d a a r l i g t o g h a r d a a r l i g A p p e t i t.“

Her er det aabenbart Ordet ἄχροια, der har vildledt Hirsch. Men at for stærke Menstruationer gør Kvinderne blege, har dog intetsomhelst med Chlorose at gøre. Ved denne Sygdom er det jo tværtimod saa langt det hyppigste, at Blodningerne er for svage eller snarere helt standsede (8). Men hvorledes Sym-

(7) in. Hipp. lib. de alimento, comment. III, cap. XVII (Kühn XV, pag. 327).

(8) *Hirsch* kan altsaa aabenbart ikke fremføre bedre Beviser paa, at *Galenos* kendte og omtalte Chlorosen, og disse er jo værre end slet ingen.

ptomerne viser sig, naar Blødningerne er ophørte, fremsætter Galenos netop sit Syn paa lige foran det af Hirsch citerede Sted, og her er der netop ikke Tale om Bleghed, hvad man dog sikkert skulde vente, hvis Galenos virkelig havde kendt og tænkt paa Chlorosen. Det foregaaende lyder saaledes:

„Og som Følge heraf [at mange Vener fra alle Legemets Dele supponeres at gaa til uterus] plejer der at følge mange Symptomer, naar der nogen Gang finder en Standsning af de maanedlige Blødninger Sted. Hos nogle viser der sig en Smerte i dette Organ i Forbindelse med Tyngsel, hos nogle sætter Smerten sig i Hoften, hos andre halter Benet ligestrax. Og naar Menstruationen udebliver i lang Tid, saa fremkommer der baade Betændelse og svulstagtige Hævelser i det yderste af Lysken, og desforuden Smerte i Lænderne, Halsen, Forhovedet og bagved Øjnene og yderligere voldsom Feber; nogle har Vandladningsbesvær, men intet af alt dette indtræffer hos dem, der udadleligt bliver rensede."

Som man ser, taler Galenos lige saa lidt om Bleghed som særligt om unge Kvinder. Ud fra disse Steder at tale om, at Galenos har beskrevet Chlorosen, er altsaa umuligt. Skulde man drage nogen Slutning her ud fra, maatte det snarere være det modsatte, at Galenos ikke har kendt Chlorosen.

Astruc (se Indl. pag. 6) angiver, at Galenos har omtalt Chlorosen i „de causis sympt." lib. I, cap. 7 (9).

Dette er nu et lige saa uheldigt valgt Exempel som de af Hirsch fremførte. Der er her Tale om Forstyrrelse i Madlysten, picæ etc. Vi faar Theorier om morbus cardiacus og pica gravidarum, men om Blegsot, unge Piger, Menstruationsforstyrrelser er her slet ikke Tale.

I Værket de locis affectis, som Galenos skrev, da han stod paa Højden af sin Erfaring og Viden, har han givet os en hel Nosologi. Det var udtrykkelig bestemt som et Modstykke

(9) Kühn VII, pag. 127.

til hans „methodus medendi". Det skulde være et Værk, hvoraf man kunde sættes i Stand til at erkende, til hvilke Organer de forskellige Symptomer stod i Relation, saaledes at man fik et Udgangspunct for den rette Behandling. I denne Bog maatte man bestemt vente, at Galenos har skildret Chlorosen, hvis han tit havde været raadspurgt af Mødrene for den blege, trætte og svage giftefærdige Datter: jeg har læst denne Bog, ligesom mange andre af Galenos' Værker, særligt den allerede citerede „de causis. sympt.", med Tanken paa Chlorosen. Men intet Sted har jeg fundet nogen Antydning af, at Galenos har kendt Chlorosen.

Der er ingen Tvivl om, at Galenos lige saa vel som Hippokratikerne har spurgt sine kvindelige Patienter ud om deres Menstruation, hvorvidt den var tilstede eller ej, eller om der var andre Uregelmæssigheder derved, og at han har tillagt alle Symptomer desangaaende en stor Betydning. Hvis han havde haft talrige Chlorotikere under Behandling, vilde han sikkert nok have lagt Mærke til deres standsede Blødninger. Lad os da se, hvad Galenos i denne Bog bemærker om dette Symptom (10). Han gaar ud fra Hippokrates' Aphorisme V, 39: „naar en Kvinde, som ikke er frugtsommelig eller nylig har født, har Mælk i Brystet, er det, fordi Reglerne er undertrykte". Denne Aphorisme citeres atter og atter i den medicinske Litteratur i over 1000 Aar som Støtte for lange Tiders Opfattelse, at Menstruationen og Mælkeproductionen staar i intim Forbindelse med hinanden, er to Afløb for det samme (11). Ved Graviditet ser man jo ogsaa, at Mælkeproductionen begynder at forberedes efter, at de maanedlige Blødninger er ophørte, og ligeledes at Blødningerne tit først indfinder sig igen, efter at Lactationen er endt.

Galenos fortsætter efter Citatet af Hippokrates: „naar Mælken ikke gaar til Brysterne, skønt Reglerne er undertrykte, iagttager man følgende Symptomer: Følelse af Tyngde i hele

(10) de loc. affect. VI, 5 (Kühn VIII, 433). Dette Værk suppleres godt af Bogen »ad Glauconem« (Kühn XI), der ejheller nævner noget om Sygdomstilstande, som ligner Chlorosen.

(11) Saaledes: »lactis seminisque humiditas ex unius fontis origine derivatur«. *Thomas fra Cantimbray* ca. 1240. Fereckel. op. cit., pag. 19.

Legemet, Kvalme, daarlig Appetit, uregelmæssig Gysen. Hvis der er nogen Uregelmæssighed uden Gysen og Kvalme samt uregelmæssig Appetit, skal Jordemoderen undersøge collum uteri, thi hvis den er lukket, men ikke haard, er det Tegn paa Frugtsommelighed; visse Kvinder kaster da op, spiser Jord og Kulslagger eller lignende andre Ting."

Efter at have omtalt forskellige betændelsesagtige Sygdomme i Underlivet, der giver Anledning til Suppuration og Abscesdannelse fortsætter han: „disse Symptomer følger Amenorrhoe, og desuden er der Smerter over Lænderne, i Halsen, i Forhovedet, bag Øjnene. Der er heftige Febre, Urinen er mørk med rødligt Bundfald, som om der var blandet Sod og Vaskevand fra Kød deri. Nogle Kvinder har Dysurie eller Ischuri."

Denne Beskrivelse er vigtig. Den ligner den allerede citerede fra „de aliment. comment.", og den gaar igen næsten ordret i talrige senere Forfatteres Beskrivelser i Capitlerne om suppressio mensium. Der nævnes intet om Bleghed eller om Amenorrhoe hos unge Piger, aabenbart et Symptomcomplex, som hverken Galenos eller nogen anden Oldtidslæge tit har staaet overfor; et meget vigtigt Punct, naar vi vil danne os en Anskuelse om Chlorosens Hyppighed i Oldtiden.

Lidt senere kommer Galenos til en Beskrivelse af Symptomerne ved for hæftige Blødninger: „naar Reglerne er for rigelige, affarves Huden, Fødderne svulmer op, hele Legemet er lidt hævet. Fødemidlernes Kogning (Madens Fordøjelse) foregaar daarligt, Appetiten er uregelmæssig, med eet Ord, alle de Tilfælde, som plejer at ledsage svære Blodtab, hvad enten det er Hæmorrhoidalblødninger eller andre Blodudtømmelser."

Her i denne Beskrivelse lægger vi atter Mærke til, at ligesaa uvillig Galenos er til at sætte Bleghed i Forbindelse med Amenorrhoe, ligesaa kraftigt sætter han den i Relation til det modsatte, de for stærke Blødninger.

Kachexi og Kakochymi er vidtstrakte Begreber hos Galenos, særligt det sidste Begreb anvendes hyppigt i de vidtløftige theoretiske Betragtninger, han ynder at hengive sig til; men den nøjagtige kliniske Afgrændsning deraf er temmelig

vanskelig forstaaelig for Nutiden. Eet er imidlertid sikkert, en særlig „cachexia virginum" skildrer Galenos intetsteds.

Moderne Forskere af Galenos som Lachs (12), der har givet en Monografi af Galenos' Omtale af Kvindesygdommene, og vor hjemlige, overordentlig grundige Forsker af Galenos, Jul. Wiberg, (13) nævner heller intet om, at Galenos har omtalt Chlorosen.

Galenos udvider ikke de kendte Indicationer for Jærntherapien ved indvortes Brug; han anser det for et giftigt og skarpt Stof, benytter det, ligesom ellers i Oldtiden, udvortes og vover sig ogsaa til at bruge det til Inddrypning i Øret (14), hvad der dog fremhæves som noget Nyt og hidtil uset.

Hvor Galenos taler om Personer, der lider af ulykkelig Kærlighed, nævner han ikke Symptomet Bleghed eller skildrer nogensomhelst chloroselignende Sygdom (15).

Conclusionen af vor Undersøgelse af Galenos' Værker maa blive, at han enten aldrig eller i hvert Fald meget sjældent har staaet overfor Chlorosen; denne Sygdom kan i hvert Fald ikke genkendes i Beskrivelserne hos ham.

(12) Die Gynäkologie des Galens. Breslau 1902.

(13) Galen og den galenske Lægevidenskab og Lægekunst. Odense 1910.

(14) Kühn XVIII A, pag. 446.

(15) Kühn XIV 361 ff., XVIII B pag. 40 og XVI pag. 310.

VI.

Oldtidens Slutning — Oreibasios, de rette Forskrifter for unge Piger, om Elskovssyge — Cælius Aurelianus, cachexia, morbus cardiacus — Aetios, Amenorrhoe, Jærntherapi — Tilbageblik paa Chlorosen i Oldtiden — Snøring.

Med Galenos er Oldtidens medicinske Glanstid til Ende. Den sikre Iagttagelsesevne, den frimodige Given sig i Kast med baade at opstille og forsøge at løse alle de Problemer, Lægekunsten dengang, som forøvrigt den Dag i Dag, byder sine Udøvere, dens Originalitet i det hele taget er i det væsenligste brudt. Fra nu af faar de medicinske Forfattere mere Charakter af Compilatorer; og de er sig paa en Maade dette bevidst, for saavidt som de nu stiller sig som Opgave at bringe videre, hvad de har læst, men ikke at anstille nye Forsøg, ikke at iagttage, knap nok at debattere. I Oreibasios' Fortale til Synagogen mærkes det tydeligt, at det er Autoriteterne, der skal tale; nye Synspuncter, nye Iagttagelser, nye Undersøgelser er ikke efterspurgte Varer i den nye Tid, i det byzantiske Aandsliv. Forskellen i Aand fra Galenos til Oreibasios og Efterfølgere synes større end Forskellen i Tid. Det er som Jærntæppet brat er falden for Menneskets bedste Tid, Hellas' hellige Dage er nu for stedse lagte tilbage.

Men den følgende Tids Litteratur er dog ogsaa værd at studere; baseret paa de forudgaaende Autoriteter, som den er, bringer den mange Oplysninger fra Værker, der ellers er gaaet tabte; de enkelte Sygdomsbilleder opnaar ogsaa tit mere Fasthed og concis Præcision, ordnes saa systematisk som muligt, altsaa dog virkelige Fremskridt, der foretages, og som bør godkendes sammen med forskellige andre.

Hos *Oreibasios* (1), Kejser Julianos' Livlæge (325—403 p.

(1) ed. Bussemaker et Daremberg. Paris 1851—76. Allerede paa Platons Tid har Philosophen *Antisthenes* kaldt Elskoven for »en Syg-

Chr. n.), vil man finde en meget udførlig og interessant Udarbejdelse af de rette Forskrifter for unge Piger. Den findes oversat som appendix II til dette Værk. Der tales her meget om den giftefærdige Alder, om unge Piger, som ikke bliver gifte rettidigt, om Menstruationens første Indtræden og Besværligheder herved. Vi finder nævnt, at rødmossede, muskelkraftige og fuldaarede Piger med fyldigt Hofteparti bliver tidligere kønsmodne end blege, slappe og lidet musculøse; men dette er ogsaa det eneste Sted, hvor Ordet bleg forekommer.

Det fremhæves udtrykkeligt heri, at der efter Puberteten let indtræder mange Sygdomme; accurat den samme Bemærkning forekommer flere Gange i Oldtiden. Havde Chlorosen været hyppig, og var det altsaa særligt den, der hentydedes til, denne saa særprægede og let kendelige Sygdom, som næsten ikke er til at tage Fejl af, naar man blot faa Gange har set den, var det næsten utænkeligt, at der aldrig skulde være hentydet noget mere klart til denne Sygdom.

Men Oreibasios saa vel som alle andre Oldtidslæger tier ganske om en saadan Sygdom med udtalt Bleghed. Hverken i de her oversatte Forskrifter for unge Piger, eller andetsteds i hans Værker nævnes der noget, der ligner de unge Pigers Blegsot, d. v. s. den genuine Chlorose; derimod kan der vel nok have været tænkt paa Overgangsalderens andre Symptomer. Disse Forskrifter kan forøvrigt føres helt tilbage til Ruphos fra Ephesos (2), (c. 100 p. Chr. n.), har altsaa staaet deres Prøve, bevaret deres Værdi gennem Aarhundreder, men har ikke faaet nogen Tilføjelse, der taler om Chlorosen, et meget ændseværdigt Bevis paa, at denne Sygdom ingen Rolle har spillet i Oldtiden.

Der er flere andre Ting hos Oreibasios at lægge Mærke til. Han er vistnok den første, vi kender, der sætter Elskovssygen (3) ind i det nosologiske System. Han regner den med blandt

dom paa Sjælen«, men det er ikke det samme som at indrangere »ulykkelig Kærlighed« blandt Sygdommenes Rækker. Symptomerne, som *Oreibasios* og *Paulos* nævner, stammer vel nok oprindeligt fra Digtere, rimeligvis fra de græske Kærlighedsromaner i den romerske Kejsertid.

(2) ed. Daremberg et Ruelle, Paris 1879. pag. 301.

(3) op. cit. synops. VIII 9 (tom. V, pag. 413).

Nerve- og Hjærnesygdommene, sætter den lige bagefter Melancholi og Mani og — sikkert uden Ironi — foran Lykanthropi og Hundegalskab. Han nævner følgende Symptomer: Trods Sørgmodighed og Søvnløshed ligesom kender de en vis indvendig Fryd; der er dybtliggende Øjne, en stadig Blinken og Øjenlaagene er ophovnede, af Mangel paa Søvn maaske. Denne Skildring — hvorfra den oprindelig stammer, véd jeg ikke, selvstændig er den næppe — vandrer gennem Paulos fra Aigina (4) videre til Araberne, der derefter udpensler den nøjere.

Det er i høj Grad værd at lægge Mærke til den Forskel, der er mellem Oldtidens Lægers Skildringer af utilfredsstillet Kærlighedslængsel, der aldrig minder om Chlorose, og den Elskovssygdom, febris amatoria, vi finder skildret i det 16de Aarhundrede, og som netop er Chlorose. De antike Læger kender slet ikke noget tilsvarende, hvilket stemmer godt overens med, at Chlorosen var ukendt i Oldtiden, først blev almindelig i Renaissancen.

Oreibasios bringer ogsaa Capitler om Midler mod Bleghed (5) og om spontan Træthed (6); intet af disse minder i mindste Maade om Chlorosen; Jærn anvendes ikke i disse Tilfælde. Disse Capitler genfindes meget lignende hos Paulos (I, 27 og 14).

Hos Oreibasios finder vi intet, der tyder paa, at Chlorosen var en hyppig Gæst i det byzantinske Hofs Fruerstuer.

Hos *Caelius Aurelianus* (7) kan vi finde forskellige Oplyslysninger til Bedømmelse af Chlorosens eventuelle Optræden i Oldtiden. Han skrev paa Latin (seculum V. p. Chr. n.), men øste væsenligt af græske Kilder, især den methodiske Skoles Skrifter. Han forbigaar mærkeligt nok helt Galenos.

Caelius omtaler grundigt Kachexien (8). Det er en Undersøgelse værd, om Chlorosen ikke af Oldtidens Læger var beskrevet som en Art af denne Sygdom, og skulde vi ikke

(4) lib. III, 17.
(5) synops. V, 23 (tom. V, pag. 219).
(6) synops. V, 17 (tom. V, pag. 212 f.).
(7) ed. J. C. Amman. Amstelodami 1755.
(8) morb. chron. III, cap. VI, pag. 461 ff.

kunne finde et og andet herom hos Caelius, der giver os de fyldigste Oplysninger, der existerer fra de fleste af de nu længst forsvundne Værker af Soranos, denne grundige Kender af Kvindekønnets Sygdomme? Hippokrates brugte næsten ikke Ordet Kachexi, og kun i Forbindelse med gamle Folk. Aretaios (9), som Caelius forøvrigt ikke nævner, har allerede givet en Skildring af Kachexien, næsten enslydende med Caelius'. Caelius selv mener, at Themison er den første, der grundigt har taget sig af denne Sygdomsforms Behandling (curatio). At et af Kachexiens Symptomer er Bleghed, kunde give en Formodning om, at Chlorosen faldt indenfor denne Sygdoms Rammer, men det er vistnok ogsaa det eneste, der tyder herpaa. Som Aarsag til Sygdommen nævnes forudgaaende Sygdomme, forkert eller for megen Medicin, Forhærdelse af Lever eller Milt, langvarige og stærke Hæmorrhoidalblødninger, Febre, Ansamlinger af Materie, for hyppig Vomering og lignende. Dens Symptomer er Bleghed eller blygraa Ansigtsfarve, langsomme Bevægelser og Træghed paa Grund af Svaghed, Opsvulmen af Legemet, Opkastninger, let Feber, der træder stærkest frem om Aftenen, Pulsen er hurtig (creber ac densus), der er Madlede, men Lyst til at drikke Vin, Urinen er galdefarvet, og Venerne udspilede. Efter den methodiske Skoles System bestaar Sygdommen i en status strictus, eller mixtus. Sygdommens Udgang er oftest Hydroper.

Fig. VII.

(9) lib. 1, cap. 16.

Som man ser, minder intet om Chlorosen, Ætiologien og Symptomerne svarer bedre til Slutstadiet af forskellige tærende Sygdomme samt Hjærte- og Nyresygdomme, men ogsaa mange andre Sygdomme kan finde sin Plads i saa rummelig en Pose. At et enkelt, sjældent forekommende Chlorosetilfælde ogsaa kan være betegnet som Kachexi, er heller ikke urimeligt, men at Chlorosen, hvis den var almindeligt forekommende, skulde være placeret her og kun her, er utænkeligt; der nævnes intet om Tilfælde i den unge Alder, hos gifteførdige Møer eller i Forbindelse med Menstruationsanomalier.

Da i det 16de Aarhundrede Chlorosen bredte sig stærkt i Europa, og Felix Platter skal sætte den ind i Systemet, anbringer han den netop under Kachexien; han bibeholder de fleste af Caelius' Symptomer; men tilføjer rigtignok flere nye saasom Dyspnoe ved Bevægelser, Pulsation i Halskarrene, Hjærtebanken og Smerter i Præcordiet og fortsætter: denne Sygdom kan forekomme hos alle, men er hyppigst hos unge Piger (10). Paa den Maade bliver Sagen en ganske anden, men saaledes skrives der netop ikke i Oldtiden og heller ikke i Middelalderen.

Morbus cardiacus, der ligesom Kachexi forekommer os at være en Pulterkammerdiagnose, kunde man jo ogsaa tænke paa, skulde medindbefatte Chlorosen. Men naar Caelius bemærker, at den er hyppigst hos Mænd (11), bliver dette jo højst usandsynligt; der tales heller ikke ved denne Sygdom om Menstruationsforstyrrelser; Bleghed kan vel nok indgaa som Symptom, men præger dog ikke Sygdommen i særlig Grad. Vi kan altsaa heller ikke tro, at Chlorosen danner et væsenligt Contingent til denne Sygdom. Naar en Forsker (12) i Midten af forrige Aarhundrede har ment, at morbus cardiacus kunde svare til Chlorosen, er det kun, fordi han ved dette Navn forstod Anæmi i det hele taget, ikke specielt de unge Pigers Blegsot, men paa den Tid var Nomenclaturen noget i Uorden, Chlorose brugtes tit i Flæng med Ordet Anæmi.

---

(10) praxis medic. Basilea 1625, tom. III, pag. 57: qui affectus licet omnibus accidere possit, virginibus tamen magis est frequens.

(11) morb. acut. II, cap. XXX, pag 145 ff.

(12) *Landsberg:* Historische Untersuchung über den morbus cardiacus der Alten. Janus (Henschel) II. Breslau 1847. pag. 53 ff.

Hos *Aetios fra Amida* (13) i Mesopotamien, uddannet som Læge i Alexandria, men ligesom Oreibasios virkende som Hoflæge, hos Justinianos i Byzans, i det sjette Aarhundrede, har man villet finde Chlorosen omtalt. Astruc (14) henviser til to bestemte Steder: contract. medicin. tetrabib. III, serm. I, cap. 23 et tetrabib. IV, serm. IV, cap. 10. Begge disse Steder drejer det sig imidlertid kun om picæ, væsenligst picæ gravidarum; om blege, unge Piger er der slet ikke Tale; begge Beskrivelser er til Dels i Overensstemmelse med Galenos.

Kachexi (15) er hos denne Forfatter angivet væsenligst at forekomme hos gamle, dernæst hos Børn (vel nærmest atrophia infantum), om unge Piger tales derimod ikke.

Nogle har ment, at der i Aetios' vidtløftige Omtale af Amenorrhoe skulde findes en Skildring af Chlorosen. Det er rigtigt nok, at Aetios er meget grundig i sin Skildring af Amenorrhoeen, men han har dog øjensynlig ikke været helt i Stand til at bringe samtlige sine fra forskellige Kilder, forøvrigt mest Soranos, stammende Oplysninger ind under en bestemt Helhedsopfattelse. Compilatorens Charakter træder stærkt frem, idet Aetios' egne Erfaringer eller et selvstændigt Syn ikke træder tydeligt for Dagen.

Hos nogle, skriver han, er Amenorrhoe ikke en Sygdom, men en normal Tilstand. Ufrugtbare Kvinder menstruerer ikke, heller ikke Sangerinder og Dandserinder, der ikke har noget tilovers til Menstruationen, men forbruger alt til legemlige Anstrengelser; paa samme Maade forholder det sig med Kvinder af alt for lidenskabeligt varmt Temperament — *διὰ πλείστην θερμότητα* —; hos disse udtørres Legemet, og tilmed fordøjes Maden særligt godt, og der lades intet tilovers i Legemet. At være for fed og for mager disponerer ogsaa til Amenorrhoe. De fede har for smaa Kar og for lidt Blod, der ovenikøbet forbruges til Fedt. De alt for magre og de af Sygdom svækkede har heller intet overflødigt Blod i Legemet. Blødning ad anden Vej

(13) ed. lat. Cornarius. Basil. 1542. Oversættelse af lib. XVI, Bogen om Kvindesygdomme, ved *Wegscheider*, Berlin 1901.

(14) de morb. mulier. Venet. 1783. pag. 72. Not. e.

(15) lib. X, cap. 19.

(16) tetrabib. III, serm. II, cap. II, pag. 545 f.

— Epistaxis, Hæmorrhoidalblødning, Hæmoptyse f. Ex. — kan standse de maanedlige Blødninger, hvilket forøvrigt ogsaa andre Arter af Udskillelse, saasom Sved, Opkastninger, Diarrhoe, Suppurationer og Exanthemer er i Stand til.

Psychiske Aarsager er, ligesom stillesiddende Liv, ogsaa Anledning til Amenorrhoe.

Hertil kommer endelig de locale Aarsager af alle mulige Arter i Uterus og Underlivet, der angives at være meget vigtige Aarsager, og som hyppigt giver Indication for local Behandling, men tit er uhelbredelige.

Naar Plethora er Aarsagen til Amenorrhoe, er Venæsection det rette Middel herimod.

Symptomerne paa Amenorrhoe skildres saaledes: Tyngsel i hele Legemet, Mismod, daarlig Appetit, Upasselighed, ængstelig Løben frem og tilbage, Smerter over Lænderne og ned i Laarene, i Hals og Hoved samt Øjenhulerne, endvidere Febergysning og mørk Urin med omdannet Blod, desuden Dysuri, og de amenorrhoiske trues af Slagtilfælde og Hæmoptyse.

Som man ser, er der ved Amenorrhoeens Omtale intet, der faar een til at tænke paa Chlorose. Der er slet ikke Tale om unge Pigers Amenorrhoe, der er heller ikke Tale om, at Amenorrhoe som saadan ledsages af Bleghed; derimod er naturligvis amenorrhoiske Kvinder af det kolde Temperament — *ψυχροιέραι* — blege i Modsætning til dem af det varme Temperament, der er congestionerede til Ansigtet.

Jærn nævnes ikke blandt de forskellige Midler, Aetios anbefaler imod Amenorrhoe, skønt han ellers ved andre Sygdomme ikke er ukendt med dette. Saaledes nævner han blandt Midler mod Miltsygdomme det fra Celsus kendte „ferrum aqua aut vino posca exstinctum", thi som han siger „præclare enim haec spelenem liquefacit". Men Aetios kendte ogsaa kraftigere Jærnpræparater. Her skal anføres en Recept, der dog kun maa bruges af stærke Naturer (ad duriora corpora), til zartere Patienter gives der en mildere. Den lyder: Corticis radicis capparis drachm. VI, foliorum myrice drachm. VI, squamæ stomatis ferri drachmas VI, nigrobalani drachm. X aut VI, ammoniaci thymiamatis drachmas VIII, seminis pelecini drach. V, stæchadis drach. III, comæ absinthis drach. III, scolopendri

drach. X. Excipe aceto et informa pastillos, ac exhibe drach. I. ex posca aut aceto emulso aut vino. — Hoc itaque robustum est pharmacum.

Aetios taler en Del om Puberteten hos unge Piger (17). Følgende Symptomer viser sig, mens den første Menstruation er ved at bryde frem: Prikken i Brysterne, Smerter i Underlivet, Hovedpine, Opkastning af Galde eller Slim. Naar disse Forløbere viser sig, maa man lade Lægen forordne noget til at faa Reglerne til at flyde, og man skal ogsaa ved almindelige Decocter understøtte Blodets Afløb.

Her ligesom andre Steder i Oldtiden faar vi at vide, at der kan være visse Besværligheder ved Menstruationens Indtræden, men at der truer en Sygdom, givende Anledning til udtalt Blegh ed og Træthed, tier Aetios om ligesom de andre.

Aetios har næppe selv set noget til Chlorose, hverken i Livet eller hos de Forfattere, han har benyttet, det er det Resultat, en Undersøgelse af hans Værker byder.

I Indledningen til Udgaven og Oversættelsen af *Alexander fra Tralles* (18) opregner Th. Puschmann vistnok alle de Sygdomme, han kan finde beskrevet i Texten, men Chlorosen nævnes ikke. Med Hensyn til Jærnmedication staar Alexander paa samme Standpunct som de øvrige Oldtidslæger, vi allerede har nævnt. Caelius Aurelianus (19) tilraader meget rationelt at sætte en Del Eddike til 3 Dele (cyathus, Bæger) af det allerede ved Celsus beskrevne Præparat, Smedenes Jærnvand, hvorved en større Mængde Jærn bringes i resorberbar Stand; her er Indicationerne ligeledes Miltsygdom og Purgering. Oreibasios nævner det samme Præparat (20) ogsaa mod Miltsygdom. *Theodorus Priscianus* (21) skriver det samme herom. Traditionen hos samtlige Oldtidslæger om Jærntherapien viser stor Overensstemmelse; Jærnet brugtes en Del, og Præparationen var i flere Aarhundreder ret constant, Indicationerne ligeledes; men ingensinde anbefales Jærnet mod Sygdomstilstande, der

(17) lib. XVI, cap. 4 og 5.
(18) Wien 1878.
(19) morb. chron. III, cap. 4, § 60.
(20) synops. IX, 23 (tom. V, pag. 508).
(21) II. 82. ed. Rose. Leipzig 1894.

har den fjerneste Lighed med Chlorose, derimod snarere mod anæmiske Følgetilstande af Malaria, en ingenlunde urimelig Indication. Som vi skal se, bevares denne Tradition ret uforandret lige til Renaissancen, hvor Jærntherapien finder nye Indicationer.

Efter denne Vandring gennem den antike medicinske Litteratur tror jeg at kunne fastslaa, at den hidtil gængse Anskuelse, at Chlorosen har været et velkendt og hyppigt omtalt Sygdomsbillede hos de antike Læger, er urigtig.

Oldtiden viser sig gold som en Ørken, naar det gælder om at finde Mindelser om Chlorosen, men paa den anden Side vender den ikke et Sphinx-Aasyn imod os, naar vi spørger: Var Chlorosen hyppig i Oldtiden? Den giver os som vist paa mange Maader skellig Grund til at svare nej.

Det har ikke blot været mig umuligt at finde en Beskrivelse af Chlorosen, som kan bevise, at den har været erkendt eller iagttaget af Oldtidens Læger, men det har ogsaa været mig umuligt at finde nogen concret Sygdomsbeskrivelse, hvori vi med blot nogen Sandsynlighed kan erkende Chlorosen, tværtimod lader mange Fremstillinger os stærkt formode, at Chlorosens Sygdomsbillede var Lægerne ganske fremmed.

Af alle de Sygehistorier, der omhandler unge Piger, det være sig i Lægernes Værker, hos Digterne og i Tempelindskrifterne, findes ingen, der tilnærmelsesvis ligner Chlorosen.

Amenorrhoe hos unge Piger er kun sjældent omtalt i Oldtiden. Den udtalte Træthed hos Piger med blegt Udseende i den giftefærdige Alder, uden at andre Symptomer giver Forklaring her paa, lige saa lidt (22). De fleste af Amenorrhoeens

(22) Den i den classiske Medicin saa velbevandrede *Prosperus Alpinus*, som ikke kan have været ukendt med Chlorosen, fremfører i sit Værk, de praesagienda vita et morte aegrotantium (Francoforti 1601), intet om Symptomet »pallor«, der kan svare til Chlorose. Der er ingen som helst Tvivl om, at hvis *Alpinus* havde fundet Symptomet Bleghed i sine Classikere omtalt i Forbindelse med noget, der kunde svare til Datidens Chlorose eller febris alba, skulde han nok have nævnet det. Denne Undersøgelses Resultat: at Chlorosen ikke omtales hverken directe eller indirecte i Oldtidens medicinske Værker, finder altsaa en kraftig Bestyrkelse hos *Alpinus*. Heller ikke den moderne *W. J.*

Symptomer, som de skildres, synes at maatte henføres til ældre Kvinder end den chlorotiske Aldersklasse, for en stor Del endvidere til Kvinder med locale Sygdomme i genitalia interna eller til saadanne, der er svækkede af andre Sygdomme; til Dels drejer det sig aabenbart ogsaa om climakteriske Tilstande.

Jærn, dette Chlorosens specificum, der har en saa iojnefaldende Virkning, er overhovedet ikke noget hyppigt anvendt therapeuticum internum, anbefales aldrig som særligt indiceret for unge Kvinder, men det bruges dog saa meget og med saadanne Indicationer, at det virkeligt vilde være højst besynderligt, om det ikke ogsaa havde fundet Anvendelse ved den Sygdom, hvor det ellers har fejret sine største Triumpher, nl. netop ved de unge Pigers Blegsot, undtagen naar man gaar ud fra, at denne Sygdom var saa sjælden, at den praktisk talt ikke existerede. Denne Omstændighed anser jeg for at være af aller største Betydning og Vægt, naar man skal danne sig et Begreb om Chlorosens Hyppighed i Oldtiden (23).

Hvis Sygdommen havde været almindelig, skulde den nok have vakt Mødrenes Opmærksomhed og foranlediget disse til at søge Lægernes Hjælp derfor, og Chlorosens usædvanlig prægnante Sygdomsbillede vilde hurtigt have staaet prentet i Lægernes Bevidsthed og fundet Udtryk i deres Beskrivelser. Man maa huske, det er ikke en af de Sygdomme, som let lader sig forvexle med hinanden som f. Ex. de exanthematiske Sygdomme; den er ikke en Sygdom, der som en Klappefejl i Hjertet kun lader sig nøjagtig fastslaa ved Hjælpemidler, som Oldtidens Læger ikke var i Besiddelse af, og hvis mest iojnefaldende Symptomer i Incompensationsstadiet, saasom Forpustethed, Ødemer, Cyanose, Smerter, selv om de er stærkt udtalte, falder sammen med andre Sygdomstilstandes Symptomer; det er ikke en polymorph Sygdom som Syphilis eller

Stewart Mc. Kay har i The History of Ancient Gynæcology, London 1901, fundet Chlorosens Spor i Oldtiden.

(23) Foruden i de tidligere omtalte Jærnmidler, kan der ogsaa forekomme Spor af Jærn i forskellige andre i Oldtiden brugte medicamina, f. Ex. dyriske Producter, der indeholder Blod, men særligt kan nævnes forskellige hyppigt brugte Jordarter (bolus, gleba) af armenisk, samisk, lemnisk, koisk eller anden Art, i Regelen fremstillet og brugt som terra sigillata. Ingen af disse jærnholdige Lægemidler ses dog at være anbefalet særligt for unge Piger.

Tuberculose, der giver sig saa mange forskellige Udslag, at det er vanskeligt at sammenfatte dem under en bestemt Diagnose. Det er tværtimod en Sygdom, som let falder i Øjnene og ligefrem paatvinger sig Betragterens Opfattelse, det ene Tilfælde ligner det andet i en Grad som kun ved faa andre Sygdomme. At den kun rammer det ene Køn og tilmed i en bestemt Alder, gør det let at holde den ude fra andre Sygdomme, at classificere den som en særlig nosologisk Eenhed.

At Chlorosen slet ikke har existeret i Oldtiden, har jeg ingen Holdepuncter for, og Bevis herfor lader sig ikke skaffe ad medicinsk-historisk Vej. Men at det i hvert Tilfælde har været en temmelig sjælden Sygdom, tror jeg med Bestemthed at kunne slaa fast (24), og heri ligger der for vor Tid heller intet mærkeligt. Naar Sygdommen er sjælden nu, kan det samme jo saare let have været Tilfældet i Oldtiden.

I vore Dage, da Chlorosen næsten er ophørt at existere, kan vi jo let sætte os ind i, at Sygdommen ogsaa var sjælden i Oldtiden, særligt hvis der kan paavises en Parallelitet imellem Oldtiden og vor Tid med Hensyn til Sygdomsaarsagen. Men vi kan ogsaa let forstaa, at i de Tider, da Chlorosen var almindelig udbredt, og da man ikke var klar over, at denne Sygdom udviste saa store Svingninger i sin Optræden, undertiden er helt borte, at man da med Vold og Magt vilde finde denne Sygdom i de gamle Lægers, de antike Autoriteters Beskrivelser, thi en saa almindelig og let erkendelig Sygdom, raisonnerede man selvfølgelig, kunde disse medicinske Heroer naturligvis ikke have undgaaet at have Kendskab til. Vi bør derfor ikke være altfor overlegne i vort Syn paa de fortvivlede Bestræbelser, der tidligere i den bedste Mening af Verden foretoges for at tillægge baade Hippokrates, Galenos og de øvrige „clarissimi antiqui“ Kendskab til Chlorosen, hvor ukritiske disse Forsøg end nu forekommer os at være.

Naar Chlorosen baade i Oldtiden og i vore Dage er sjælden, maa der efter al Rimelighed være visse for Sygdommens Opstaaen betydningsfulde Kaar, der er fælles for begge Epocher, det sygdomsvoldende agens maa mangle nu som da. Der har

(24) Forsaavidt man overhovedet kan slaa noget fast om Oldtidens Morbiditet, og det kan man jo dog paa mange Puncter, selvom meget er usikkert.

i Tidens Løb været opstillet mange Theorier om Aarsagerne til Chlorosens Opstaaen, deriblandt ogsaa den, at Sygdommen skyldtes Snøringen, Brugen af Corset. Der er adskillige Klinikere der, som senere skal vises, med stor Styrke har hævdet, at Chlorosen var en Følge af den af Moden og Smagen krævede Snøring. Det kan i hvert Fald ikke nægtes, at denne Theori finder en Understøttelse i den her foretagne Paavisning af, at Chlorosen var saa sjælden i Oldtiden. Thi Snøring var ikke almindelig i den classiske Oldtid, netop som heller ikke i vore Dage.

Helt ukendt var Snøring vel ikke. Grammatikeren Pollux (VII 67) taler om *στρόφιον*, der i og for sig blot betyder Bind, og forklarer det som *γυναικεῖον ζωνίον* (Kvindebælte) og belægger det med et Citat af en tabt Comoedie af Aristophanes. Hos Romerne omtales forskellige Bind, som Mødrene i deres Iver for at forskønne Døtrene lod disse anlægge, saaledes som Terentius i „Eunuchen" (V. 21—22) skriver om de Jomfruer,

..... quas matres student
demissis humeris esse, vincto pectore ut graciles sient.

Catullus (LXIV 65) benævner dette Bind strophium i Beskrivelsen af den nøgne Ariadne:

non tereti strophio lactentis vincta papillas.

Martialis (XIV 134) taler om „fascia pectoralis"; det samme Udtryk bruger Ovid, ars amandi (III),

inflatum circa fascia pectus erat.

Men hverken disse Bind, der var saa lange, at man kunde begaa Selvmord ved at hænge sig deri, og som nærmest var beregnede paa at løfte Barmen, eller de Bælter (cingulum, zona), der anbragtes længere nede, kan hverken i Udseende eller Virkning sammenlignes med senere Tiders Corsetter.

Saaledes som den antike Plastik og Malerkunst fremstiller Kvindelegemet, er det indlysende, at Snoringens Kunst ikke var moderne i den classiske Oldtid, derimod nok i den forhistoriske Tid, men herom senere (Cap. XIV).

Theorien om, at Snoring spiller en Rolle for Opstaaelsen af Chlorosen, finder altsaa en vis Støtte i de her fremdragne Omstændigheder, at saavel Chlorose som Snoring var lige lidt kendte i Oldtiden. Mere skal der ikke siges herom paa dette Sted.

VII.

Middelalderen — Araberne — Avicenna om Ilyschi og Amenorrhoe samt Jærn — Salernitanerne — Circa instans — Regimen sanitatis salernitanum — Trotula — De secretis mulierum — Michael Scotus — Thomas fra Cambray — Franciscus de Pedemontio — Arnoldus de Villanova og Bernardus Gordonius »de amore heroico« — Baverius Baveriis — Digterne — Billedkunsten.

Fra Oldtiden med dens høje, klare Luft kommer vi nu i vor Undersøgelse til Middelalderens mere taagede Aarhundreder. Medens den antike Statue staar rank og fri, klart karakteriseret, er Middelalderens Statuer anderledes usikre og uklare, i Formgivning som i Charakter; de er stiliserede, symboliserede, outrerede. Naturstudiet, der naturligvis ligger bagved, er omhyggeligt skjult, maa helst ikke anes. Noget lignende gælder Naturvidenskaben og Lægevidenskaben, det er, som om man ikke længere maatte bruge sine egne Øjne. Skarpsindighed mangler det derimod ikke paa, Spidsfindighed endmindre. De middelalderlige Naturvidenskabsmænd har som oftest haft en Evne til at skjule deres egne Iagttagelser bag Fortidens, Autoriteternes Anskuelser. Man erindrer, at i visse Aarhundreder gjaldt Sentensen:

Omnis hic excluditur, omnis est abjectus,
Qui non Aristotelis venit armis tectus. (1).

Der er derfor store Vanskeligheder ved ud af de medicinske Forfatteres Værker at danne sig et sikkert Skøn over Middelalderens egen Morbiditet; men det store Materiale, der foreligger, tillader dog visse Slutninger.

Hos *Araberne,* hvis Skrifter danner en Hovedkilde til en stor Del af de middelalderlige Lægers theoretiske Viden, har man troet at finde Chlorosen omtalt hos *Avicenna* († 1037) i

(1) Cit. efter *Ch. Wickersheimer:* La médecine en France à l'époque de le renaissance, Paris 1905, pag. 167.

Omtalen af Ilyschi, Elskovssygdommen; dette hævder f. Ex. Boissier de Sauvages (2). Avicenna er dog ikke den første arabiske Læge, der omtaler denne Sygdom. Baade Ali Abbas og Dschazzar skal have nævnet den. Alle lægger de dog væsentligst Oreibasios' og Paulos fra Aeginas allerede omtalte Beskrivelse til Grund for deres Skildringer. Avicenna (3) er den udførligste. Men naar man undersøger hans Beskrivelser af Sygdommen og Curen derimod, forstaar man, at den arabiske Læge i Overensstemmelse med Arabernes Opfattelse af Kvinden kun behandler den unge forelskede Mands Sygdom. Amenorrhoe nævnes som Følge heraf slet ikke. Bleghed angives heller ikke at være Symptom ved Sygdommen. Derimod genfinder vi Paulos' Beskrivelse af de tørre, dybtliggende Øjne med den hyppige Blinkning, og der nævnes yderligere det aandsfraværende Blik, den vexlende Sindsstemning, Sukkene, den urolige Puls. Remedierne til Sygdommens Bekæmpelse er heller ikke just egnede for unge Piger. Hos *Razes* er Curen skildret meget concist saaledes: assiduatio coitus, jejunium, et deambulatio, et ebrietas plurima assidue (4). Avicenna bruger et lignende, ganske vist kraftigt virkende, men for ærbare unge Piger kun lidet sømmeligt regimen, og han føjer hertil et Extramiddel: Bagvaskelse af den Elskede; til dette Brug er Kvinder særligt velegnede, anføres der udtrykkeligt; Avicenna var jo ingen menneskesky Grubler, men tværtimod en handlekraftig Verdensmand, erfaren i Politik og Menneskekundskab.

Hvor Avicenna omtaler Amenorrhoe (5), nævner han i Overensstemmelse med Aetios, at naar den staar i Forbindelse med det kolde Temperament, er Bleghed et Symptom — ligesom Rødme, naar den staar i Forbindelse med det varme Temperament, men iøvrigt faar vi intet Billede af Chlorosen, ingen Omtale af unge, blege Pigers Amenorrhoe. Herefter vil vi

(2) Nosologie méthodique, Paris 1771, tom. III, pag. 460.

(3) ed. latina apud Juntas, Venet. 1562, lib. canonis III, fen I, tract. V, pag. 206.

(4) ad Mansorem, de re. med., Basil. 1543, pag. 355.

(5) op. cit. lib. III, fen XXI, tract. III, cap. 25. Ilius, quæ pendet ex frigore, signum est gravitas somni et stertor in ipsa et albedo coloris corporis, et viriditas venarum et raritas pulsus et frigus sudoris et multitudo urinæ et phlegmatisitus egestionis.

oftere træffe Symptomet Bleghed nævnt ved Omtalen af Amenorrhoe, for siden i det 16de Aarhundrede hos Forfattere, der forkaster Araberne og væsenlig holder sig til Galenos, at se Amenorrhoe skildret uden dette Symptom. Et godt Bevis paa, hvorledes Lægerne i disse Tider mere lader sig lede af Autoriteterne end af deres egne Iagttagelser.

Avicenna og de øvrige arabiske Læger bruger jævnligt Jærnmidler indvortes, ogsaa det fra Celsus kendte Jærnvand; de udvider snarest Oldtidens Indicationer, men anbefaler det aldrig mod Menostase eller som særligt indiceret for unge Piger. Hos Avicenna ser vi saaledes Jærnet brugt foruden ved Miltlidelser ogsaa imod Impotens (6). Er det Mindelser fra Melampos? Hos Razes (7) anbefales det ogsaa mod Hæmorrhoider (8).

I den *salernitaniske Skoles* Værker mener August Hirsch (l. c.) at have fundet Chlorosen omtalt. Han henviser til følgende: „De overflødige Vædsker i Kvinderne finder Afløb til bestemt Tid ved Menstruationen, ved hvis Tilbageholdelse imod Naturens Orden, der opstaar forskellige og farlige Symptomer. Men undertiden tilbageholdes den efter Naturens Orden saaledes som i den høje Alder, undertiden imod Naturens Orden, saasom fra 15—60 Aars Alderen (9). Menstruationens Tilbageholdelse imod Naturens Orden kan ske af tre Aarsager, enten paa Grund af fordærvet Legemsvædske, der tilstopper Venernes Munding, eller paa Grund af sammensnørende Legemskulde, eller paa Grund af tærende

(6) lib. I, fen II, tract. 2, cap. 16.

(7) ad Mansorem, de re. med., lib. IX, cap. 80.

(8) Se *Sudhoff:* Archiv für Geschichte der Medizin, 1922, pag. 80.

(9) I hele Middelalderen ser vi ofte en noget høj Alder angivet for Climakteriets Indtræden, højere end i Oldtiden og den nyere Tid, vistnok fordi Middelalderen i Modsætning til Oldtiden var tilbøjelig til at fæste sig særligt ved Undtagelserne, lægge mest Vægt paa Iagttagelsen af det mærkværdige, en Tilbøjelighed, som Videnskabsmændene var prægede af til *Bacons, Galileis, Stensens* og *Sydenhams* Tider.

Udtørring baade af de naturlige og overflødige Vædsker. Den seige Legemsvædske af tilstoppende Natur erkendes af Legemets træge og plethoriske Charakter, af Tyngsel i Nyreregionen og de nedre Legemsdele og deraf, at der ved Menstruationens normale Tidspunct afgaar slimet Vædske, hvilket tiest hænder for dem af phlegmatisk Temperament. Den sammensnørende Legemskulde erkendes deraf, at der føles Kølighed indvendig, under Samlejet kan Manden endogsaa føle Livmoderens Munding kold; paa Menstruationens normale Tidspunct afgaar kun lidt eller intet Slim, og dette indtræffer særligt hos Kvinder af det melancholske Temperament. Men den tærende Udtørring erkendes af Legemets Udtæring, af at der er gaaet Febersygdomme forud, Sult eller Opkastninger, og kort sagt af alt det, som plejer at svække det menneskelige Legeme" (10). Dette er det eneste Sted, hvor Hirsch omtaler at have

(10) collectio Salernitana, ed. Rienzi, Napoli 1852—59, tom. II, pag. 331. Superfluitates in mulieribus tempori statuto per menstrua educuntur ex quorum retentione preter naturam diverse et periculosa emergunt sinthomata. Retinentur autem qvandoquidem secundum naturam ut in senectute, qvandoquidem preter naturam ut a XV anno usque ad LX. Retentio vero menstruorum preter naturam tribus ex causis habet fieri principaliter, vel ex umore vitioso, ore venarum opilante, vel ex frigiditate coartante, vel ex siccitate consumente, non solum superflua sed et naturalia. Viscosus humor opilans cognoscitur ex pigra et pletorica corporis habitudine, ex gravedine pectinis renum et inferiorum partium et ex eo quod in tempore menstruorum muscillagines emittuntur, ut fleumaticis sepius accidit. Frigiditas coartans cognoscitur ex eo quod frigiditas sentitur in profundo, vir etiam in coitu matricis orificium sentit frigidum, tempori menstruorum vel pauce vel nulle muscillagines emittuntur, et mulieribus melancholicis sepius contingit. Siccitas vero consumens cognoscitur ex macie corporis, ex febre precedente, jejunio, fluxu ventris, et ut breviter dicam ex omnibus illis, quæ humanum corpus solent attenuare.

fundet Chlorosen omtalt i Middelalderen. Ved en objectiv Bedømmelse kan man dog ikke her ud fra slutte noget om Chlorosens Tilstedeværelse dengang. Der staar jo intet som helst om blege, unge Kvinder med Amenorrhoe. Heller ikke, hvor der er Tale om Suffocation af Livmoderen (11), findes chloroselignende Tilstande beskrevne.

I den salernitanske Pharmakopoe, almindelig kaldet *circa instans* (12), nævnes Jærn heller ikke som Lægemiddel mod nogen Sygdom eller Lidelse, der kan formodes at svare til Blegsot. Derimod er Traditionen fra Oldtiden om Jærn som adstringerende Middel, som stypticum og indvortes mod Miltlidelser bevaret (§ 662—664), ligesom det i Pulverform tilsat Plantedecoct udrenser phlegma og sort Galde. Det er lapis magnete (13), at circa instans omtaler, hvilken Tilstandsform af Jærn selvfølgeligt tiltaler Middelalderens Tankegang bedst. Derimod viser dette Værk sin Overlegenhed overfor andre af Middelalderens superstitielle Pharmakopeer ved ikke at tillægge Magneten den vidunderlige Kraft, som f. Ex. Pseudo-Albertus Magnus giver den: „Hvis man anbringer den under Hovedet paa en utugtig Kvinde, falder hun ganske forskrækket ud af Sengen, men hvis Kvinden er dydig, omfavner hun sin Mand“ (14). I Middelalderen er der tit Tale om saadanne Mid-

(11) op. cit., tom. II, pag. 339.

(12) ed. Dorveaux, Paris 1913.

(13) Se ogsaa *H. Sigerist*: Studien und Texte zu frühmittelalterlichen Rezeptliteratur. Leipzig 1923.

(14) *A. Franklin*: La vie privée d'autrefois. Les médicaments. Paris 1891, pag. 150. *Jean Corbichou* angives her 1372 at have nævnt det samme. Forøvrigt stammer denne Overtro helt fra Oldtiden og omtales saaledes i Orphei lithica (recensuit E. Abel, Berlin 1881) Vers 316 ff. Endnu i Slutningen af det 17de Aarhundrede lever denne Skrøne; f. Ex. føler *Thomas Brown* sig forpligtet til at fremhæve, at han rigtignok ikke tror herpaa i Pseudodoxia epidemica, Franckf. 1680, pag. 523, cit. efter *Axel Garbo:* Kulturhistoriske Studier over Ædelstene, København 1915. Det Levnedsløb, denne Overtro vedrørende Magneten har haft, er typisk; Middelalderen opbevarede troligt og standhaftigt en Mængde Forestillinger af lignende Art fra Oldtiden og afgav dem, tit næsten ordret, til Eftertiden, uden Kritik, uden Bearbejdelse.

Oppe paa Island bevaredes denne Tradition endnu i haandskrevne Lægebøger fra det 19de Aarhundrede.

ler (fortryllede Skaale og andet) til at prove Kvindens Troskab og Dyd. Det er dog den almindeligste Mening, at der sjældent kommer noget godt ud deraf, og at den Mand lever lykkeligst, som ikke bruger altfor fintmærkende Reagenser paa sin Hustrus Renhed.

Regimen sanitatis salernitanum, det bekendte populaire Læredigt (15), bringer heller ingen Omtale

Fig. VIII.

af Chlorosen eller lignende, hvad der dog nok var at vente, hvis det var en almindelig Sygdom blandt fornemme Jomfruer.

Der er altsaa intet som helst reelt Holdepunct for, at Salernitanerne har kendt Chlorosen, tværtimod.

De to berømte middelalderlige Bøger om Kvindesygdomme, den saakaldte Trotula (16), der forøvrigt hører med til de salernitanske Skrifter, og „de secretis mulierum" (17), der almindeligvis tidligere blev tilskrevet *Albertus Magnus* († 1280),

(15) L'école de Salerne. Traduction en vers français par *Ch. Meaux Saint-Marc.* Paris 1880.

(16) ed. Benedictus Victorius Faventinus, Venet. 1554.

(17) Amstelodami 1669.

er begge meget kortfattede, og der findes intet om chloroseligne nende Tilfælde i disse Bøger. Iøvrigt er de jo lidet originale, er begge af compilatorisk Charakter. Trotula beskriver i Indledningen, at hos de Kvinder, som i lang Tid mangler Menstruation, kan der opstaa alvorlige Sygdomme (suspicationem gravis ægritudinis futuræ arguunt), og deres Ansigtsudtryk kan forandres (facies earum mutatur), men Symptomet Bleghed anføres ikke, og der nævnes, hvad der er særligt vigtigt, intet om, at det er u n g e Kvinder, det særligt gælder. Jærn bruges heller ikke i disse Værker imod Amenorrhoe, derimod som altid phlebotomi.

Michael Scotus († 1291) bringer nogle Oplysninger om Bleghed, eller i hvert Fald om daarligt Udseende hos Kvinder i Relation til Menstruationen. Han skildrer (18), hvorledes de Kvinder, der ofte har Samleje eller paa anden Maade hyppigt tilfredsstilles i erotisk Henseende bliver magre og gustenblege i Ansigtet (quæ viri virga sæpe coeant, vel virga sirisci ut quædam viduæ etc. fiunt maceres et in facie lividæ). Men for meget og for lidt fordærver alting. Det samme hænder ogsaa de Kvinder, der sjældent eller aldrig har Samleje, men dog udrenses godt ved Menstruationen (sed si raro coeant vel non, et bene fluxu purgantur); hvis de lever kraftigt og ikke har legemligt Arbejde, bliver de let sygelige, bliver gustne og rheumatiske (18a), af Trang til Erotik (sed si bene vivant cibis et potibus, et non graviter fatigentur indigentes coitu ut viduæ morbidæ et quædam monachæ: et reclusæ facile infirmantur, efficiuntur lividæ et reumaticæ, et misere vivunt in statu corporis).

Derimod nævner han intet om, at unge Piger uden Menstruation bliver blege, skønt hele Værkets Anlæg og Charakter med de mange Oplysninger om, hvad en Verdensmand burde vide om Erotikens Physiologi, nok kunde have givet ham Anled-

(18) de secretis naturæ. Amstelodami 1655, pars I, cap. VII, de menstruis mulierum, et de iis, quæ circa ea superveniunt.

(18 a) Hvad den Tid forstod ved rheumatisk Lidelse ses f. Ex. i schola salernitana. L'école de Salerne par *Ch. Meaux Saint-Marc.* Paris 1880, pag. 232.

ning til en saadan Oplysning, hvis Chlorosen havde været almindelig i de Lande, hvor Hr. Michael færdedes.

Thomas fra Cambray (de Cantimprade, Brabantinus) (19) behandler i sit Værk (c. 1240) baade Hysterien, der angives at være hyppig (matricis suffocationem mulieres multotiens patiuntur), hvad der jo ogsaa svarer til vore sædvanlige Forestillinger om, at Hysterien var almindelig i Middelalderen, og Amenorrhoe. Symptomerne paa denne sidste Lidelse angives ganske kortfattet at være Tunghed i Legemet, særlig de nederste Dele, Misfarvning af Legemet og Smerter i venstre Side (gravedo corporis et maxime partium inferiorum, corporis discoloratio, dolor partis sinistri lateris), men det omtales ikke, at det særligt drejer sig om unge Kvinder; derimod nævnes det ved Omtalen af Hysterien, at den særlig findes hos Enker (viduæ). Jærn bruger han ikke mod Amenorrhoe.

Franciscus de Pedemontio (20), hvis Værk fra det 13. Aarhundrede jeg desværre kun kender af v. Herff's ganske vist vidtløftige Referat, er meget udførligt i Omtalen af Sygdomme, der staar i Forbindelse med Menstruationsanomalier. Menstruationsblodet bestaar af to Dele, en ugiftig, der tjener til Barnets Ernæring, og en giftig, der bliver til Fostervandet. Hippokrates' og Plinius' Opfattelse smeltes altsaa sammen. I Omtalen af Kvinder, der lider af præfocatio uteri (Hysteri) findes en Beskrivelse af en Sygdomstilstand, som i visse Maader, men ganske vist ogsaa kun i visse Maader, minder om Chlorosen (21). Hysterien er i Forvejen ganske efter Galenos' Beskrivelse (de locis affectis VI 5) forklaret som en Sygdom, der er foraarsaget af Retention af det kvindelige semen og Menstruationsblodet paa Grund af den consens, der er mellem Livmoderen og Hjærtet og Hjærnen. Ved Tilbageholdelsen af de to Stoffer opstaar en Forraadnelse, og Dampene herfra naar først Maven, saa Mellemgulvet, Hjærtet og til Slut Hjær-

(19) ed. Christof Ferchel, München 1912.

(20) *Ferdinand v. Herff*: Die Gynæcologie des Franz von Piemont. Giesen 1843.

(21) ibid. pag. 84.

nen (22). Deraf opstaar først Kvalme, Opkastning, Aandedrætsbesvær, Kulde af Huden og Besvimelse. Helt stille staar dog hverken Aandedrættet eller Hjærteslaget, men de foregaar ganske umærkeligt, ellers vilde Døden være Følgen. Dette er altsammen uoriginalt, blot den fra Hippokrates' Tid traditionelle Beskrivelse af Hysterien og dens Anfald med mange senere Tiders Tilføjelser og Udbygninger.

Men undertiden findes der ved præfocatio matricis Perioder, i hvilke Symptomerne væsenligst bestaar af Viljessvaghed, Gulfarvning af Huden, Svaghed i Knæerne, Hjærtebanken, Tunghed i Lemmerne og Hovedpine. Denne Beskrivelse er det, som jo nok i nogle Maader kunde ligne Chlorosen; og hvis det var tilføjet, at denne Tilstand hyppigt fandtes hos unge Piger med Menostase, vilde vi jo nu med en vis Sandsynlighed have kunnet drage den Slutning, at Chlorosen havde været ikke ualmindelig paa de Tider. Men tværtimod — nu tilføjes der, ligeledes efter Galenos, at de ovenfor skildrede Symptomer særligt findes hos Enker, der h a r Menstruation, saaledes at denne Form af Sygdommen væsenligst opstaar af Tilbageholdelse og Fordærvelse af semen, og er sjældnere og mindre udtalt ved blot og bar Amenorrhoe. Dette tyder jo stærkt paa, ja beviser næsten fuldstændigt, at det ikke er Chlorosen, Franciscus har tænkt paa. Endogsaa hos Mænd skal denne Sygdomsform af og til forekomme. Som Lægemiddel mod Menostase anbefales foruden f. Ex. det velkendte hiera picra ogsaa et mærkeligt, men ud fra Theorien om det retinerede og corrupte semen ganske rationelt Middel, nemlig en af en oljevædet Finger bevirket „commotionem delectabilem", og der omtales særegne Kvinder, som skaffer sig Fortjeneste ved udstyrede med „instrumentis virga virili similibus" at foretage denne Kærlighedsgerning (23). Denne Therapi skal have været virkningsfuld, i alt Fald paaskønnet, men den kan dog selv

(22) De samme Theorier findes endnu hos *Fernelius* og *Sennert* i det 16de og 17de Aarhundrede.

(23) Hos Araberne omtales samme therapeutiske Maneuvre, og endog *Galenos*, de locis affectis, VI, 5 (Kühn VIII, pag. 420), har antydet noget lignende. I Middelalderen var det forøvrigt en udbredt Skik at ødelægge hymen hos nyfødte Pigebørn.

i Middelalderen næppe tænkes at være anbefalet af en Læge til Brug for purunge Piger, derimod efter Tidens Syn paa sligt bedre for Enker. Hele denne Beskrivelse viser imidlertid, at de middelalderlige Læger meget vel vilde have været i Stand til at iagttage og skildre Chlorosen, hvis den havde været almindelig, og at naar de factisk ikke gjorde det, er der stor Sandsynlighed for, at de heller ikke kendte videre til Chlorosen.

Ved den berømte Lægeskole ved Universitetet i Montpellier skrives en Del om Kærlighedssygdomme, „de amore heroico", som *Arnoldus de Villanova* († 1311) udtrykker sig, og *Bernardus Gordonius*, der virkede sammesteds og i samme Aarhundrede, er meget udførlig i sin „lilium medicinæ" i Beskrivelsen „de amore, qui hereos dicitur". Men det er tydeligt (24), at det væsenligt er den forelskede unge Mands Lidelser, der behandles, og derfor kan vi ikke her gaa nærmere ind paa disse mærkelige Capitler, der giver et godt Indblik i Middelalderens Psyche og viser, hvor voldsomme Forelskelser den Tid præsterede (25). Men det er charakteristisk og for Chlorosens Historie af stor Betydning at lægge Mærke til, at senere Aarhundreders Opfattelse af Elskovssygdom, febris amatoria, som en udtalt Chlorose, en Kvindesygdom, ikke er kendt og omtalt i Middelalderen, hvilket ikke synes at have staaet klart for den amerikanske Behandler af Chlorosens Historie (26).

Naar man for den sidste Del af Middelalderen vil lede efter Lægernes egne Iagttagelser og danne sig en Forestilling om, hvilke Sygdomme de selv har staaet over for, og høre deres

---

(24) Se nærmere herom i *Hjalmar Chrons*: Zur Geschichte der Liebe als Krankheit. Archiv für Kulturgeschichte. Berlin 1905, tom. III, pag. 66—86. Behandler kun Oldtiden og Middelalderen.

(25) Ogsaa paa et senere Tidspunct har Montpellier været Sæde for Studier over Elskov som en Sygdom. Se *Grasset*: Le médecin de l'amour. Études sur Boissier de Sauvages. Montpellier 1896.

(26) *H. A. Christian*: A Sketch of the History of the Treatment of Chlorosis with Iron. Med. Lib. and Hist. Journal. Brooklyn—New York 1903. Heri gaaes ud fra, at Chlorosen har været kendt alle Tider, uden at der dog gives reelle Holdepuncter her for, og Forf. synes ikke at være klar over, at Udtrykket febris amatoria som Benævnelse for Chlorosen, ja, i det hele taget, er af ret sen Dato, ikke træffes før end det 16de Aarhundredes sidste Halvdel.

Udtalelser, hvor de staar friest og mindst afhængige af Autoriteterne, bliver det i de store Samlinger af Sygehistorier, observationes og consilia af f. Ex. Ant. Cermison, Bartholomæus de Montagnana, Ugo Bentius Sennensis, Math. Ferrarius de Gradibus. De frembyder ikke nogen lystelig Læsning, fyldte med langstrakte therapeutiske Overvejelser og pharmakologiske Opregninger og stærkt paavirkede af Araberne, som de er. Indholdet i Capitlerne svarer tit kun i ringe Grad til Overskrifterne, hvad der i høj Grad vanskeliggør Oversigten. Om disse Værker skulde indeholde en Omtale af Chlorosen er højst tvivlsomt. Noget sikkert derom har jeg ikke fundet, men jeg tør ikke paastaa, at jeg har læst alt. Ganske vist nævner Daremberg (27) i sin grundige Gennemgang af disse Værker, men vel at mærke som noget højst frapperende, at *Baverius de Baveriis* (Professor i Padua, død ca. 1485) omtaler Chlorose behandlet med Jærnpræparater (28). Men passer det? Jul. Pagel (29) bekræfter ganske vist Darembergs Paastand; men da han iøvrigt kun næsten ordret gengiver, hvad Daremberg allerede har skrevet om Baverius, kan det antages med temmelig stor Sandsynlighed, at han kun har sin Viden fra Daremberg, ikke bygger paa Selvstudium. Derfor betyder Pagels Bekræftelse ikke saa meget.

Jeg kan ikke være helt enig med Daremberg paa dette Punct. Men man maa ogsaa huske paa, at denne levede paa en Tid, da Begrebet Chlorose var mere omfattende end nu, paa en Tid, da, som vi senere skal se, Udtrykket Chlorose tit dækkede over Tilstande, vi nu ikke vilde give dette Navn. Imidlertid viser Daremberg ved netop at fremhæve som noget særligt, at Baverius omtaler Chlorosen og dens Behandling med Jærn, at det maa have forbavset ham meget at have fundet denne Sygdom og denne Therapi omtalt allerede i dette Aarhundrede. Therapien er der nu ikke noget mærkværdigt ved; Celsus' gamle Præparat, Jærnvandet, omtales altid i Middelalderen, ogsaa hos Henrik Harpestreng.

(27) Hist. des sciences médicales, Paris 1870, tom. I, pag. 338.

(28) consilia medica, Bologna 1484.

(29) *Neuburger* und *Pagel*: Handbuch der Geschichte der Medizin, tom. I, pag. 672, Jena 1902.

Det er nu ogsaa rigtigt nok, at Baverius de Baveriis den 27. Maj 1471 skriver om Domina Margarita de Gonzagas' Sygdom, og hvorledes han behandlede hende med Jærn, „nam aquæ ferreæ conferunt stomachi et spleni", altsaa ganske efter de gammelkendte Indicationer. Men havde hun Chlorose? Jeg tvivler derpaa. Hvor gammel hun var, ved jeg ikke, men hun var dog gift, og nogen Tid efter blev hun gravid, som ses af det næste „consilium", hvor hun bliver saa daarlig, at hun ikke kan rejse sig op i Sengen og ikke tale: „Cap. de catarrho habente raptum ad spondiles colli in muliere pregnante ut non bene se possit erigere et habente etiam raptum ad linguam itaque impedit sermonem."

Hun lider af „mala complexio frigida et humida cerebri materialis chronica; cum stupore cutis capitis et tinnitu aurium: et debilitate partis posterioris capitis et cum catarrho descendente a capite ad pectus sapiente aliquid salsuginis cum debilitate aliquali cordis et de debilitate digestive stomaci cum multiplicatione egestionis flegmatis vitrei et multa materie fecalis emissione cum calore expanso per ommia membra" (30).

Har hun haft Mavesaar, eller er det en Hjertesygdom, hun har lidt af? Jeg tor intet paastaa. Men det er dog under-

(30) Illustrissima Domina Margarita de Gonzaga afficitur principaliter duabus malis dispositionibus, quas varia sequuntur accidentia. Prima harum est mala complexio frigida et humida cerebri materialis cronica: que etsi aliquando videatur gravitati capitis conjuncta aliquando levitati nihilominus ut declarabitur est mala complexio frigida et humida cum materia. Accidentia hanc dispositionem consequentia sunt aliqualis stupor cutis capitis et debilitas partis capitis posterioris. Tertium accidens est aurium tinnitus. Quartum est catarrhus sapiens salsuginem cujus partis fluit in pectus sive in pulmonem et reddit ipsum aliqualiter angustum et nonnunquam sibi videtur quod ad intra pectus excoriationem patiatur. Quintum est cordis aliqualis debilitas. Sextum est visus debilitas: nam quando objectum intuitur videtur quod objectum sit panno velatum vel ipsa ante oculos pannum habeat. Secunda dispositio principalis que morbus communiter dici potest proprie tamen dicitur accidens est debilitas virtutis digestive stomaci et ex hac sequitur multiplicatio egestionis flegmatis vitrei uti exitu apparet postquam emiserit feces. Secundo sequitur multa fecalis materiæ quantitas. Accidens aliud est calor quidam per omnia membra expansus ad quem sequitur imediate post cibum sudorque universum corpus. (op. cit. consil. I).

ligt, at Bleghed ikke nævnes som Symptom; stupor cutis har jeg andetsteds paa denne Tid fundet brugt, hvor der er Tale om, hvad vi vilde kalde Ødemer, ikke betydende Bleghed.

Naar man vil gøre op, hvilke Sygdomme der var hyppige i Middelalderen, maa vi ligesaa vel som for Oldtidens Vedkommende benytte andre litterære Kilder end de medicinske. Desværre er den middelalderlige Litteratur ikke saa gennempløjet i den Henseende som Oldtidens; der foreligger dog et stort Materiale at øse af.

I vor hjemlige Litteratur tror jeg at turde sige, at de islandske Sagaer med alle de mange anskuelige Skildringer af Dagliglivet ikke bringer Omtale af Chlorosen (31). Heller ikke den store Mængde Folkeviser, der er bevarede, nævner denne Sygdom eller Tilstande, der kan opfattes som Chlorose, skønt der næppe var nogen Sygdomsskildring, der saa godt vilde have passet ind i disse, som netop Billedet af den smægtende, unge, blegsottige Pige.

Fra tysk Side er den gammelfranske Litteratur blevet dygtigt gennemarbejdet i Henseende til medicinsk Stof af Oscar Kühn (32) og Fr. Laue (33). Kühns Arbejde indeholder over 50 Citater med Ordet „bleg", men ikke eet, der kan tydes som sigtende til Blegsot stricte sensu. Derimod blegner man ofte af voldsom Elskov, baade Mænd og Kvinder, eller skifter

---

(31) *Finnur Jónsson:* Lægekunsten i den nordiske Oldtid. Kjøbenhavn 1912. Heri behandles Tiden indtil det 14de Aarhundrede.

Fr. Grøn: Altnordische Heilkunde, Janus 1908—09.

P. E. Müller: Bidrag til Lægevidenskabens Historie i Nordens Oldtid. Archiv for Lægevidenskabens Historie i Danmark. Kjbhvn. 1823.

G. L. Baden: Lægevidenskabens Forfatning i Oldtid og Middelalder i Norden, Kjbhvn. 1801. Særligt Capitlet: de giængse Sygdomme, pag. 51 ff.

Th. Bartholinus: Medicina Danorum domestica, Hafniæ 1666.

(32) Ueber Erwähnung und Schilderung von körperlichen Krankheiten und Körpergebrechen im altfranzösische Dichtung. Breslau 1904.

(33) Ueber Krankenbehandlung und Heilkunde in der Literatur des alten Franchreichs. Göttingen 1904.

Farve. Af Kærlighed til den tapre Richard blegner f. Ex. Kongen af Montorgueils Datter:

L'amours de lui tout le dechoit,
Elle tressaut, puis si palist —
Richars li Bians. ed. Foerster. Wien 1874.
(Kühn pag. 50).

Man kan ogsaa sygne hen af Kærlighed; men den Sygdom er ikke pinefuld som alle andre og ligner ikke i mindste Maade Chlorosen:

Car tuit autre mal sont amer
Fors seul celui qui vient d'amer;
Mes cil retorne s'amertume
An duçor et an soatume
Et sovant retorne a contreire.
Chrestiens von Troyes sämtliche erhaltene
Werke, ed. W. Foerster. Halle a. S. 1889
I. Cligés V. 3101. (Kühn pag. 40).

Laue (pag. 41) gengiver en poetisk Skildring af Elskovssygdommen med Beskrivelse af Symptomerne, hvilke jo ikke fandtes i det foregaaende Digt.

La dolors que li amanz sent,
C'est souspirer et baailler,
Petit dormir et moult veiller,
Sanz froidure sentir trambler,
Et sanz trop chaut avoir süer,
Mengier petit et boivre mains
Estendre, plaindre et amaigrir
Et mas et pales devenir.
Robert de Blois: Chansons d'amors 290—97.

Som man ser, har denne Elskovssygdom ingen ret Lighed med Chlorosen, den afviger ogsaa fra Arabernes Beskrivelse, maa altsaa skyldes enten directe Iagttagelse eller et for mig ukendt Forbillede. Ligesaa lidt som i Oldtiden finder vi i Middelalderen noget Billede af Chlorosen skildret, hvor der er Tale om ulykkelig Kjærlighed. Den Theori, at indestængt Erotik giver Anledning til Blegsot, finder vi ikke for det 16de Aarhundrede, skønt det Tankesæt, der ligger til Grund for denne Theori, nemlig Kvindekønnets umættelige Elskovs-

hunger (34), er mindst ligesaa udbredt i Middelalderen som senere, og den Forestilling, at utilfredsstillet erotisk Trang giver legemlig Sygdom, ogsaa er velkendt og omtalt alle Vegne i Middelalderens Litteratur, i den medicinske f. Ex. i Capitlerne „de suffocatione uteri".

Kühn (op. c. pag. 40) bemærker, at det er interessant at se, at der i den af ham gennemgaaede Litteratur er hyppigere Tale om Sygdom hos Kvinder end hos Mænd; i den Henseende

Fig. IX.

har Tiderne altsaa ikke forandret sig, men rigtignok, fortsætter han, er Mændene ikke altid villige til at regne Kvindernes Sygdomme alt for alvorligt. I det 15. Aarhundrede var der et Ordsprog, der lød: „C'est une maladie de femme", og som betød det samme som: „Ce n'est rien".

Allerede paa Richard Løvehjærtes Tid viser det sig, at Kvinderne kunde regne det for en Modesag at være blege. Eng-

(34) Et Ordsprog lød: Der er tre umættelige Ting og en fjerde, som aldrig siger: Det er nok. Nemlig Helvede, os vulvæ og Jorden, der aldrig mættes med Vand; og Ilden siger aldrig, at det er nok. *Fr. Moth*: Vagantviserne. Kjbhvn. 1913, pag. 11. Sml. *Valdemar Vedel:* By og Borger. Kjbhvn. 1901, pag. 231.

lænderen Alexander Neckham skriver i sin „de vita monachorum“ (35) om Kvinden: Hun faster sig for at gøre sig bleg, thi frisk Rødme er efter hendes Mening Tegn paa en Bondekvinde, hvorimod Bleghed er Elskovens rette Farve. (cit. efter Fr. Moth: Vagantviserne. Kjbhvn. 1913. pag. 12). Som man ser, citerer Alexander den evigt unge Ovid for at begrunde dette kvindelige Modelune, og det er ogsaa rigtigt nok, at Ovid — sammen med Virgil — i Middelalderen er den populaireste af de antike Forfattere, men om det virkelig er under Paavirkning af ham, at Kvinderne vurderede Blegheden saa højt, finder jeg højst tvivlsomt. I Modesager lader Kvinder sig lede af ganske besynderlige Momenter, men hvad gamle Skrifter siger, plejer dog at lade dem kolde, og tager de sjældent Notits af. Gør de det en enkelt Gang, kalder man dem gerne Blaastrømper eller lignende, og faar de kun sjældent ret Anhang.

Gruner (36), Dupouy (37) og Frank Payne (38) nævner ligesaa lidt som Boutarel (39) og Witkowski (40) intet om at have fundet Spor af Chlorosen i Middelalderen.

Heller ikke *den middeladderlige Billedkunst* vides at have ydet tydelige Billeder af Blegsot, skont Sygdomsfremstillinger ikke er ganske sjældne fra dette Tidsrum. De mange bevarede Malerier gør dette særligt ændseværdigt, tilmed da mange Malere godt kan lide at male unge Piger i alle Slags Forhold og tit anbringer dem som Staffage.

Blegsoten i Middelalderen maa altsaa siges at have efterladt sig saa ringe Spor, at det med ret stor Sikkerhed kan antages, at den har været sjælden, men man snorede sig heller ikke den Gang i samme Grad som senere.

---

(35) ed. Wright: The Anglo-Latin Satirical Poets and Epigrammatists. London 1872.

(36) Nosologia historica ex monumentis medii ævi. Jenæ 1795.

(37) Le Moyen-Age médical. Paris 1888.

(38) English Medicine in the Anglo-Saxon Times. 1904.

(39) La médecine dans notre théatre comique depuis ses origines jusqu'au XVI siècle. Paris 1918.

(40) Les médecins au théatre de l'antiquité au dix-septième siecle. Paris 1905.

VIII.

Renaissancen — Paracelsus om »Weissesucht« og Jærn — Rabelais — de retentione mensium — Kachexi — Pieter van Foreest beskriver et Tilfælde af Chlorose fra 1546 — Johs. Lange (Lembergensis), Varandal og Mercado skildrer Chlorosen som en forhen sjælden, efterhaanden hyppig Sygdom — Jærntherapiens Indførelse ved Chlorose allerede faa Decennier efter dennes Optræden — Modstand derimod — Snøringen bliver almindelig samtidigt med Chlorosen.

Har det været umuligt at constatere Chlorosens Existens i Oldtiden og Middelalderen, bliver ganske det modsatte Tilfældet i Renaissancen. Dog ikke strax. De tidligste Læger i denne Periode giver ingen Oplysninger eller Holdepuncter for dens Existens.

Paracelsus (1499—1541) (1), den medicinske Anarchist, hvis titaniske Kamp for at frigøre den medicinske Videnskab for alle Overleveringers, alle Autoriteters snærende Baand, og hvis tragiske Forsøg paa at opbygge en ny Lægevidenskab paa fri Haand endnu maa vække Beundring, har intetsteds omtalt Chlorosen. Og dog kan man sige, at der er særlige Omstændigheder, der gør, at netop han vilde have lagt Mærke til den og beskrevet den, hvis den havde været saa almindelig i hans Levetid som blot kort Tid senere. Han forsøger nemlig at danne en særlig Classification af visse Sygdomme ved at gaa ud fra Hudfarven. Under Fællesnavnet icteriitis (2) sammenstiller han forskellige Sygdomsformer, der er charakteriserede ved de syges Hudfarve, han nævner en icteriitis flava, Guulsot, og icteriitis alba, Weissesucht, samt en rød og en sort icteriitis.

(1) opera Paracelsi, ed. Huser. Strassburg 1603, fol.

(2) ibid. pag. 444 og 178. *Felix Platter* og *Boissier de Sauvages* benytter samme Inddelingsprincip, men *Paracelsus* var den første, der prøvede herpaa.

Det anføres dog ikke, at „Weissesucht" er en Kvindesygdom, endmindre en Ung-Pigesygdom; tværtimod, det synes blot at dreje sig om en chronisk Bleghed af forskellig Art. Men havde de Lande, Paracelsus paa sin vilde Jagt efter Sandheden besøgte, frembudt mange unge Chlorotikere, var Paracelsus netop Manden, der — frigjort for de gamle Theorier og Lærdomme, som bandt hans samtidige og maaske lukkede Øjnene paa disse — var i Stand til at beskrive Chlorosen. Og saa meget sandsynligere var det, at det havde fundet sit Udtryk i hans Skrifter, som han netop et af de Steder, hvor han omtaler disse Farvesygdomme, paramirium IV, en Bog, skreven paa Højden af hans Erfaring, gør dette i Sammenhæng med en vidtløftig Udredning af den Forskel, der er imellem Mænds og Kvinders Sygdomme, og den Forskel, der bør vises i Behandlingen af Mænd og Kvinder (der Frawen artzney kein Mannen artzney; der Mannen artzney kein Frawen artzney) (2 a). Hvor naturligt vilde det ikke være her at gøre opmærksom paa en særlig kvindelig Form af „Weissesucht", paa de unge Pigers Blegsot, om Paracelsus tit havde observeret den. Men herom nævnes ikke et Ord.

Paa samme Tid som Paracelsus levede der i et andet Land, i Frankrig, en Mand, der ogsaa havde aabne Øjne og ikke fordulgte, hvad han saa, nemlig *Rabelais* († 1553). I sin dobbelte Egenskab af Læge og Romanforfatter (3) bringer han os en Mængde Oplysninger om Datidens Morbiditet. I hans Værker findes rigeligt Stof til Bedømmelse af den Tids Sygdomme; vi faar f. Ex. meget at vide om Syphilis, og selv noget som fluor albus viger han ikke tilbage for at skildre i sine Værker om Gargantua og Pantagruel. Unge Pigers Chlorose, febris amatoria, vilde netop have været „gefundenes Fressen" for hans Pen, hvis man paa hans Tid havde kendt Chlorosen og haft den Opfattelse af Sygdommen, der var almindelig blot kort Tid

(2 a) I corp. hippocrat. bruges næsten de samme Ord, de morb. mulier., lib. I, § 62 (Littré VIII, pag. 126).

(3) *Felix Brémond:* Rabelais Médecin; Gargantua. Paris 1879. Pantagruel. Paris 1888. Le Tiers-Livre. Paris 1901. *Gillard:* Rabelais Médecin. Paris 1920. *Mollet:* Rabelais Clinicien. Paris 1904.

efter hans Død. Men ikke med et Ord nævner han noget, der minder herom (4).

Man har ment, at det i alle den Tids medicinske Lærebøger og gynækologiske Værker staaende Capitel „de mensium suppressione sive retentione“ skulde dreje sig om Chlorose. I Virkeligheden er disse Capitler kun Opkog af Galenos' og Aetios' Beskrivelser og Theorier. Men ligesom vi saa, at disse to ikke særligt omtaler nogen Ungpige-Amenorrhoe, saaledes viser det sig, at heller ikke disse Capitler taler om unge Piger, og Symptomet Bleghed er undertiden slet ikke nævnt, nemlig hvor Fremstillingen særlig er baseret paa Galenos, og hvor dette Symptom, efter Aetios' og Arabernes Exempel, tages med, regnes det ikke for noget vigtigt. *Donatus Antonius ab Altomare* (5), der forkaster Araberne, kan skrive ni Sider om Æmnet uden at nævne Ordet bleg, og det eneste Tilfælde, han fremfører, er „illustrissima Donna Maria Sanseverina Comitissa“, næppe en ung Comtesse. Den lærde *Hieronymus Mercurialis* (1530—1606) beskriver ogsaa til at begynde med Symptomerne paa Amenorrhoe efter Galenos uden Bleghed, og først bagefter, da han refererer Avicennas Anskuelser, faar vi at vide, at naar Amenorrhoe staar i Forbindelse med det kolde Temperament (a causa frigida), er Symptomerne langvarig, dyb Søvn, Torpiditet af hele Legemet, langsom Puls, bleg Hudfarve, kold Sved, rigelig Urinafsondring og slimet Afføring (6), ikke just de tydeligste Symptomer paa Chlorose, tilmed da der slet ikke er Tale om unge Kvinder. Blandt Tilfælde, Mercurialis selv

(4) Heller ikke *Fernelius* (1485—1558) synes at kende Clorosen, ligesaa lidt som *Crato von Krafftheim* (1519—1586), *Thomas Linacre* (1460—1524) eller *Viltore Trincavelli* (1496—1568) for at nævne nogle Exempler fra de vigtigste Lande, som jeg har undersøgt i den Henseende efter samme Principer som anvendt for Oldtidens og Middelalderens Vedkommende.

(5) ars medica. sec. edit. Venet. 1558.

(6) somni adsunt longi et profundi, torpor totius corporis, pulsus valde rarus, color albus, sudor frigidus, urina copiosa, egestiones pituitosæ. *Mercurialis*, de morb. mulieribus, quart. edit., Venet. 1601, pag. 131 f. Den af *Avicenna* omtalte Snorken i Søvne forbigaar *Mercurialis;* det er heller ikke alle Oversættere, der benytter dette Udtryk her.

har set, nævnes Enker og andre Kvinder, hvor Sorg og Skræk har været Aarsagen (7).

I alle disse Capitler gaar som Tordenskjolds Soldater de galenske Symptomer igen med faa Variationer i Udtrykkene: corporis totius gravitas, fastidium ciborum, horrores inæquales, lumborum, colli et sincipitis dolores, febres graves, urinæ nigricantes, tumores, præsertim ubi durat diutius retentio (8). Disse Capitler holder sig saa temmelig uforandrede og med samme Indhold, med samme Symptomer, ved Siden af Capitlerne om Chlorosen, da denne Sygdom kom med ind i Lærebøgerne, i over Hundrede Aar (9), et Vidnesbyrd om, at Datiden ikke identificerede de to Begreber (10). Det, det væsenligst drejede sig om, naar Talen var om Retention af Menstruationen, var nemlig dels climakteriske Lidelser, dels organiske Underlivssygdomme. Jærn anbefaledes ikke; de almindeligst benyttede Lægemidler herved var hiera picra, sabina, agaricus, absinth og lignende, ogsaa Badebehandling var kendt. Ved for stærke Blødninger, Menorrhagier, anbefaler Jacob Rueff (1500—58) (11), men det er forøvrigt ellers ikke almindeligt, Jærnpræparater, vel nok efter Paracelsus' Anbefaling, der igen maaske stammer fra Plinius.

Capitlerne om Kachexi, ogsaa kaldet „malus corporis habitus", „debilitas totius corporis" og lignende, bringer heller

(7) videbitis sæpe viduis et aliis mulieribus, ob tot continuos moerores deficere has suas purgationes, ut ego vidi atque curavi, cui ex ipso timore suppressi erant menses (pag. 129). Det samme nævner *Foreest* og andre paa den Tid og langt senere, helt op til vore Dage.

(8) De gynækologiske Værker af *Montanus*, *Jacob Sylvius*, *Alb. Bottoni*, *Nicolaus Rochæus* og *Martin Akakia* er af ens Værdi med Hensyn til Symptomernes Uforenelighed med Chlorosen. Man kan studere dem fra Ende til anden uden at finde Spor af virkelig Blegsot omtalt.

(9) Endnu *J. P. Frank* (1745—1821) i hans Epitome de curandis. Mediolani 1832, og Specielle Pathologie, dritte Ausgabe, Berlin-Wien 1840, har den samme Anordning.

(10) Der er dog ganske enkelte Læger, som f. Ex. *Zacutus Lusitanus*, der er saa conservative, at de ikke vil ændre de fra Fortiden stammende Capiteloverskrifter, og som derfor anbringer Chlorosen i Capitlet de mensium suppressione.

(11) *Jacobus Ruffius*: de conceptu et generatione hominum, cit. efter *Spachius:* Gynæciæ. Argent. 1598. pag. 203—04.

Fig. X. Petrus Forestus.

ikke i det 16de Aarhundrede nogen Omtale af en særlig Ungpige-Kachexi; Kachexien er stadigt, ligesom efter Oldtidens Opfattelse, en Sygdom, hvis Slutstadium i Reglen er hydrops. Først i Slutningen af Aarhundredet, hos Felix Platter og andre, indbefatter dette Begreb ogsaa Chlorosen, hvorfor Beskrivelsen deraf ogsaa bliver ændret en Del.

Det var paa Forhaand heller ikke rimeligt at tro, at Chlorosen først skulde dukke op og finde Omtale i de rigtige Lærebøger. Som Daremberg (12) noget kategorisk skriver, er det

(12) Hist. d. sciences médicales, Paris 1870, pag. 707, Note 2.

kun i deres Samlinger af Sygehistorier, i deres consultationes etc., at Lægerne i Middelalderen og i Renaissancen bringer andet end Opkog af Galenos og Araberne.

De første forekommende Beskrivelser af Chlorose, der er saa tydeligt skildrede, at Diagnosen er sikker eller blot sandsynlig, findes da ogsaa i slige Samlinger. Det ældst daterede Tilfælde, jeg kender, er hos *Pieter van Foreest* (13) under Overskriften: de cachexia ex mensibus retentis, og det drejer sig om hans egen Cousine Cornelia Jansdatter, den første Chlorotiker, hvis Navn kendes, hos hvem Sygdommen var fuldt udtalt, da han i April 1546 kom hjem til Holland fra sit Studieophold i Udlandet. Hun havde været syg nogen Tid af en Kachexi; der var, efter Foreests Mening, Fare for hydrops, hun var bleg over hele Legemet og kraftesløs paa Grund af den retinerede Menstruation, kunde knap trække Vejret, naar hun gik (14). Hun behandledes med purgantia og Venæsection af vena saphena ved Ankelen, fik sabina etc., men ikke Jærn; der skulde gaa nogen Tid, før Jærnet kom i Brug ved denne Sygdom. Hun kom sig godt (Sengeleje?), og det gik som i Æventyret: hun blev gift og fik mange Børn. Desværre gøres Tilfældet ikke til Genstand for Omtale i den tilhørende Scholie, der henholder sig til den vedføjede Sygehistorie om en Kachexi fremkaldt af for stærke Blødninger hos Magister Theodors Hustru, der boede tæt ved den nye Kirke i Delft (15). Det er tydeligt nok, at Foreest hellere vil tale om disse, rimeligvis climakteriske Blødninger og den deraf følgende Emacitation; hertil kan han bedre finde Litteraturhenvisninger end til Chlo-

(13) *Petrus Forestus:* observationes med. lib. XIX. Lugd. Batav. 1595. pag. 132 ff.

(14) op. cit. obs. XXV pag. 132 f.: Anno 1546 mense Aprili, cum ex Gallia in patriam rediissem, Cornelia Johannis, cognata mea, ac filia avunculi mei, cum cachexia aliquandiu laborasset, et de hydrope metus esset, ac mollitiem contraxisset, ob menses retentos, vix respirare potens inter ambulandum, . . . curata fuit, etiam cachexia in totum evanascente: adeo est ut non diu post viro nupserit, ac mater deinde multarum prolium effecta fuerit.

(15) Denne Kirke staar der endnu og hedder stadig Nieuwe kerk.

rosetilfældet. Bundhæderlig, som Foreest er, vil han ikke, som sædvanligvis Efterfølgerne, lade, som om han godt kender Sygdommen fra sin Læsning i Classikerne. I de ni Observationer i lib. XXVIII, de mulierum morbis, om Retention af Menstruationen, (16) findes intet tydeligt Billede af Chlorosen, de fleste drejer sig om ældre Kvinder, et Tegn paa, at Chlorosen var sjælden i det mere gammeldags Holland i Modsætning til det mere moderne Flandern, som vi strax skal se.

Tilfældet har sikkert staaet som ret enestaaende for Foreest. Det fik ingen Betydning for Sygdommens Nosographi, idet det først offentliggjordes længe efter. I det hele taget synes ingen at have lagt Mærke til denne Beskrivelse, i hvert Fald har jeg aldrig set den omtalt. Derimod har den følgende Observation saa meget større Interesse med Hensyn til den nosographiske Udvikling. Den er ikke dateret, men maa være omtrent fra samme Tidspunct efter Forfatterens Levetid at regne. Den er den første trykte Beskrivelse af Chlorosen, jeg kender. Bogen udkom 1595. Efter hvad vi kan udlede af den, er det charakteristisk nok slet ikke Datidens lærde Læger, der paa egen Haand og ud fra deres egne Iagttagelser fra først af har fastslaaet Sygdommen som en morbus sui generis og først givet den Navn. Det er derimod de ædelige Fruer af Braband, der først af alle har lagt Mærke til Døtrenes Blegsot og opfattet den som en bestemt Sygdom, har holdt den over Daaben og givet den Navn. *Johannes Lange* (Lembergensis, † 1565), Philip Melanchtons Svigersøn, beskriver (17) nemlig et Sygdomstilfælde, som „vel ikke har noget særligt Navn, men som Brabandernes Hustruer plejede at kalde Blegsot (febris alba) paa Grund af Ansigtets Bleghed og Elskovsfeber (febris amatoria), skønt Feber kun sjældent følger med“ (18).

---

(16) op. cit. pag. 1—65.

(17) epistolar. medicinal. vol. tripart. Francofurdi 1589. Epist. XXI, pag. 100. Findes som Appendix III bag i Bogen.

(18) nec hic morbus propriam habet nomenclaturam . . . . quem Brabantinorum matronæ febrem albam, ob faciei palorem, et amatoriam appellare solent.

Fig. XI. Joannes Langius [Lembergensis].

Chlorosen maa imidlertid ikke have været almindelig endnu der paa Egnen (19), thi Familien var ganske raadios, tilkaldte mange Læger, men ingen vidste, hvad det drejede sig om: den første sagde, det var Cardialgi, den anden, at det var Hjertetilfælde, een at det var Dyspnoe, en anden Suffocation af Livmoderen; der var ogsaa nogle, der troede, at det var Madlede som Følge af Leversyge (20).

(19) Det fremgaar ikke af Brevet, der efter al Sandsynlighed er fingeret, hvor den unge Piges Bopæl er, men der maa rimeligvis være tænkt paa Tyskland.

(20) nam unus esse cardialgiam ait, alius cordis palmum, hic vero

Havde Chlorosen været almindelig herskende der paa Egnen, havde sikkert baade Familien og Lægerne været bedre orienterede. Lange derimod, den vidt berejste (21), kender godt Sygdommen og mener, den bør kaldes Jomfrusygdom (morbus virgineus) (22). Symptomerne skildres tydeligt nok: Kindernes og Læbernes tidligere Rødme forsvinder, Pigen bliver bleg, Hjertebanken opstaar ved Anstrengelse, Arterierne i Tindingerne banker, ved Dans og ved Gang ad Trapper faar hun Aandenød, der er Madlede, og der kommer hen imod Aften Ødemer af crura særligt omkring Anklerne. En saadan Beskrivelse, og man maa sige, at den er veltruffen, vidt forskellig fra Baverius', har vi aldrig mødt i tidligere Tider, og Foreest's Tilfælde var endnu ikke offentliggjort. Langes Bog udkom første Gang 1554.

Selvfølgelig kan Lange vanskelig tænke sig, at Hippokrates ikke skulde have kendt denne Sygdom, og han henviser til Afhandlingen de morb. virgin., hvor han mener at have fundet Sygdommen skildret, og hvor han henter Forklaringen paa den. Den skyldes Amenorrhoe, og i Tilslutning til Hippokrates forklarer han Symptomerne ud fra det retinerede Menstruationsblod, og han tilføjer nogle Forklaringer fra Galenos om Dyspnoe. Hvad Behandlingen angaar, naaer Lange heller ikke videre end til, hvad han kan læse hos Hippokrates. Han tilraader Aareladning og Ægteskab. Jærnets Brug mod Chlorose kender Lange derimod endnu ikke. Men det skal ikke vare saa længe, førend det anbefales kraftigt. Det er maaske værd at lægge Mærke til, at blandt de Sygdomme, hvorunder de først tilkaldte Læger vilde henregne dette for dem aabenbart sjældent sete Tilfælde af Chlorose, nævnes ikke suppressio sive retentio menstruum; dette er, synes jeg, et yderligere Bevis paa, at man paa den Tid ikke med Sygdomsbegrebet suppressio mensium forstod en Sygdom som vor genuine Chlorose.

---

dyspnoeam, ille matricis suffocationem; nec defuisse qui ex vitio epatis esse ventriculi fastidium suspicarentur.

(21) Som Livlæge for Kurfyrsterne af Pfaltz var *Lange* kendt med det meste af Europa fra mange og lange Rejser.

(22) Vistnok for at svare til Titlen paa Hippokrates' Værk, de morb. virgin.

Af Langes Beskrivelse faar vi bekræftet den Anskuelse, der foran er gjort gældende, at hvis Chlorosen i tidligere Tider havde været almindelig, skulde Mødrene nok have lagt Mærke til den og være gaaet til Lægerne med Klager over deres Døtres

Fig. XII. Joannes Varandæus.

Sygdom og tvunget Lægerne til at tage sig den ad notam. Lægernes Evne til at gøre selvstændige Iagttagelser og til nøjagtigt at beskrive, hvad de saa, samt drage Slutninger herfra, har gennem Tiderne været vexlende; men Mødrenes Evne til at observere deres Døtre og da netop særligt i den giftefærdige Alder, har sikkert altid været mere constant, og de har til alle Tider

og i alle Lande været begavet med et sjældent Skarpsyn paa dette Omraade. Det er altsaa en Retfærdighedshandling, som Kvindekjønnet har Krav paa, at fastslaa, at det netop er Mødrene, som paa egen Haand, uden Lægebøger og uden Lægevidenskab, har classificeret og døbt Chlorosen. Naar det først er paa dette Tidspunct, at de har gjort det, og at Chlorosen er bleven omtalt, tør man nok antage, at den ikke tidligere har været rigtig almindelig. Ellers havde Mødrene nok raabt „Vagt i Gevær" noget tidligere, og faaet aabnet Lægernes Øjne noget før.

Medens det ellers er det sædvanlige, at Lægfolks Sygdomsopfattelse, Sygdomsbegreber, afspejler tidligere Tiders Lægevidenskab, gengiver Fortidens Lægetheorier, ser vi her et tydeligt og klart Exempel paa det modsatte Forhold, at Lægevidenskaben drager Nytte af Lægfolks Opfattelse. Denne Omstændighed er værd at notere; det er forøvrigt ikke et enestaaende Tilfælde.

At Chlorosen paa det Tidspunct, da den fandt sin Plads i den medicinske Litteratur, virkeligt var en Sygdom, der i Modsætning til tidligere var bleven hyppig og almindelig, er med rene Ord udtalt af *Varandal* i Montpellier (ca. 1562—1617), der er den første, vi kender, der bruger Navnet Chlorose. Han skriver (23) om denne Sygdom, „som vi nu til Dags ser grassere i disse Egne, særligt hos adelige og smukke unge Piger og Enker og andre Kvinder, der afholder sig fra al kønslig Omgang, saaledes at den næsten synes at være bleven endemisk og almindelig, som i daglig Tale kaldes pales-couleurs, den hvide ikterus, Elskovsfeberen eller Jomfrusygdommen", og han mener med Rette og yderst fornuftigt, at der maa være en extern Aarsag til, „at denne Sygdom paa vor Tid er saa meget mere fremtrædende end i tidligere

(23) *Ioannes Varandæus*: de morbis mulierum, lib. III, pag. 1. Genev. 1620: quem hodie grassari in his provinciis conspicimus, præcipue apud nobiliores formiosresque puellas, viduas et alias ab omni congressu abstinentes, ut pene endemius et familiaris videatur esse factus, quem vulgus pallidos colores sive foedos, icterum album, febrem amatorium, morbum virgineum appellant.

Aarhundreder" (24), en Bemærkning, der jo fastslaar, hvor klar man paa den Tid var over, at Chlorosen var en Sygdom, der i Modsætning til tidligere nu var bleven almindelig. Denne Udtalelse bekræfter paa den tydeligste Maade det Resultat, vi er kommen til ved Undersøgelsen af de tidligere Epocher.

Mercado (25), den spanske Hoflæge (1520—1606), bekræfter ogsaa, at Sygdommen er hyppig i hans fine Clientel (inter virginum affectiones nullam profecto frequentius aut vulgarius reperies), ganske i Modsætning til Johannes Lange, der nogle Decennier i Forvejen skildrede, hvorledes en ung, chlorotisk Piges Sygdom fuldstændig var blevet miskendt af talrige Læger og uforstaaelig for Familien, et virkeligt godt Tegn paa, at da var den ikke almindelig, i hvert Fald ikke paa de Kanter.

Vi kan altsaa slaa fast, at Chlorosen har været i en stærk Tiltagen i den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede.

Mercado er den første, som anbringer Sygdommen som en speciel morbus med sit eget Capitel i det nosologiske System, og fra nu af vil vi altid træffe den omtalt som en velkendt Sygdom i de medicinske Lærebøger, specielt i de gynækologiske Værker og i Afsnittene om Kvindesygdomme. Mercado kalder Sygdommen „febris alba", ikke som Hirsch skriver „febris flava" (op. cit. pag. 346); han henviser udtrykkeligt til Johannes Lange, et Særsyn paa disse Tider, da man ellers kun plejede at citere de antike Forfattere; dette er vistnok et Bevis paa, at Mercado var klar over, at Lange var den første egenlige Beskriver af Sygdommen, han kendte, ellers var der ingen Grund til at nævne just Lange (26). Det var ikke nogen ringe Bedrift, Mercado her indlod sig paa, thi det var ellers ikke en Tid, da de lærde Læger iøvrigt bestræbte sig for at bringe nye Sygdomsbilleder ind i deres Lærebøger, ind i de nosologiske Ram-

(24) propter quem hic affectus nostro tempore potius quam superioribus seculis invaluit. (op. cit. pag. 2).

(25) *Ludovicus Mercatus*: de mulierum affectionibus. Madrid 1594, pag. 201.

(26) Det samme synes *Zacutus Lusitanus* at mene, idet ogsaa han citerer *Langes* Navn. opera omnia. tom. I, pag. 145. Amstelodami 1680.

mer, der var dem overleverede fra Forgængerne (27). Men Chlorosen er aabenbart nu bleven saa hyppig og almindelig kendt af alle, at de ligefrem var tvungne hertil. Hverken Mercado eller Varandal nævner noget om, at Sygdommen skulde svare til tidligere Klinikeres Sygdomsbegreb „suppressio mensium".

Ligesom Syphilis, da den i Slutningen af det 15de Aarhundrede fik saa stor en Udbredelse og blev saa almindelig kendt, forbavsende hurtig fandt sit specificum i Kvægsølvet, saaledes varede det heller ikke længe, førend Chlorosen, da den blev hyppig, ogsaa fandt sit i Jærnet. Som vi saa, kendte Lange ikke Midlet mod denne Sygdom, Pieter van Foreest ej heller. Men allerede Mercado priser i Slutningen af Aarhundredet Jærnet som „et Lægemiddel, som mange af Lægerne overalt bruger mod denne Lidelse, men hvis Ros og Virkningsfuldhed hverken de gamle har kendt tilstrækkeligt eller de yngre har prøvet nok" (28). Der ligger en betydningsfuld Sandhed i disse Ord. De ældre, antiqui, fra Oldtiden, kendte ikke dets Virkning tilstrækkelig, nemlig fordi, som vi nu ved, Chlorosen, dets bedste Virkefelt, næppe existerede dengang; de yngre har heller ikke prøvet det tilstrækkeligt; her sigter Mercado rimeligvis til den Modstand, der fra forskellig Side rejstes imod Jærntherapien, men som nu i det væsenlige var brudt, idet hans samtidige overalt anvendte den.

Det kan paavises, at Modstanden mod Jærntherapien, ligervis som med Antimonet, særlig rejstes fra Pariserfacultetets Side, det saa tit, men ikke altid fuldtud med Rette for Conservatisme dadlede Pariserfacultet.

---

(27) Der er dog visse Sygdomme, der paa den Tid betegnes som nye, f. Ex. scorbut eller stomacace danica og sudor anglicus.

(28) est præter dicta aliud medicamenti genus . . . quo multi medicorum passim in hoc affectu utuntur: id sane est chalybs præparatus, cuius laudes et efficaciam nec satis noverunt antiqui, nec juniores experti sunt (op. cit. tom. II, cap. 6, pag. 213).

Maurice de la Corde (29) fra Pariserfacultetet finder intet i sin Hippokrates eller i sin Galenos, der kan begrunde Jærnets Anvendelse ved de unge Pigers Sygdom. Derfor maa det naturligvis være formasteligt at bruge det her. Han skriver (op. c. pag. 502 A): hvis nogen vilde paatrængende paastaa, at denne Blegsot ophæves ved Brugen af Staalpulver eller noget meget lignende (thi dette vover altfor frækt nogle af vore hjemlige Medicinforhandlere i deres Uvidenhed at love) eller . . . . saa vil vi, at han skal vide . . . (30). Det synes ingen ringe Haan at være, de la Corde udøser over den allerede da opdukkende vindskibelige Industri, der reclamerer med Jærnpræparater, men som dog indtil den Dag i Dag trives saa vel.

Denne Modstand mod Jærntherapien (31) maa nu ses paa sin historiske Baggrund for at forstaas paa rette Maade. Videnskaben var netop optaget af et yderst fortjenstfuldt, i hvert Fald i philologisk og medicinsk-historisk Henseende fortjenstfuldt, Arbejde med at rense Lægekunsten for en Mængde i Middelalderen, særligt af Araberne, paaklistrede Tilsætninger for at vende tilbage til de originale Texter af Hippokrates og Galenos etc. For en Videnskab med det Formaal, i det Arbejde, maatte Jærntherapien, der mindede saa stærkt om Araberne, om det man lige havde casseret, være en Pestilents. Lad os derfor ikke tale ondt om de la Corde i den Anledning, kun hans affecterte Latin kunde jeg have Lyst at bebrejde ham.

Baade Mercado og Varandal paaberaaber sig Aetios' Autoritet ved Anbefalingen af Jærn. Det er dog næppe fra Aetios' Skrifter, dets Brug ved denne Sygdom har sit virkelige Udspring. Vel er jeg ikke i Stand til at paavise, hvem der først har anbefalet dette Middel mod Chlorosen, og med hvilken Motivering det blev gjort, men antagelig har det været Spagyi-

(29) *Mauritius Cordæus:* Hippocratis lib. prim. de morb. mul. interpret. Paris 1585. Her citeret efter *Spachius:* Gynæciæ. Argent. 1598.

(30) quod si obtruserit quisquam chalybis puluere aut sane consimili foedum hunc colorem deleri (hoc enim nimis impudenter phamacopolarum nonnulli nostrates audent inscienter pollicitari) aut . . . . sciat ipse, volumus . . . . (op. cit. pag. 502).

(31) Ogsaa den lærde portugisiske Læge, *Ludovicus Lemosius*, der skrev i sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede, bekæmpede Jærntherapien.

kere, Efterfølgere og Tilhængere af Paracelsus, der er begyndt derpaa (32). Denne Antagelse bidrager til yderligere at gøre Pariserfacultetets Modstand forstaaelig. Ganske oplysende i saa Henseende er ogsaa de la Cordes Bemærkning om pharmacopolæ, om Medicinforhandlernes Betydning ved det nye Middels første Brug. De lærde Læger havde nok deres Fortrin, men den virkelige, praktiske Therapi laa tit i andre Hænder, i mere foretagsomme Hænder, paa de Tider.

Alle disse her fremdragne Omstændigheder ved Jærnets Optagelse i det therapeutiske armamentarium mod Chlorosen har sin Interesse ved at tjene, ikke blot til Belysning af Chlorosens første Optræden, men ogsaa til Charakteristik af hele Aarhundredet.

Det ses altsaa, at strax, da Chlorosen dukker op i Litteraturen, kendte man ikke Jærnets Brug imod den, men at det hurtigt, i Løbet af et Par Decennier, blev fundet virkningsfuldt her ved. Man skulde tro, at hvis Chlorosen alle Dage havde været lige saa almindelig, som den da blev, var dette Middel nok taget i Brug noget før, havde man nok prøvet dette Middel mod de unge Pigers Bleghed noget tidligere; det var som sagt ikke noget ukendt Middel i Therapien. Det er næppe troligt, at det blot er, fordi Chlorosen pludselig er bleven almindelig paa Papiret, men derimod langt snarere, fordi den netop er bleven almindelig i Virkeligheden, at man er slaaet ind paa den nye Therapi. Ogsaa ad den Vej tvinges vi til at antage, at Chlorosen just paa den Tid greb stærkt om sig.

Som et Exempel paa, hvorledes Jærnet præpareredes paa de Tider, skal anføres en Recept fra Roderico a Castro (33). Rp: Chalybis tenuissime limati lib. I, toties aqua fontana Cavetur, quoad aqua limpidissima appareat, tum in olla vitriata ponatur super affusa ea quantitate aceti acerrimi, qua satis

(32) Forøvrigt havde Jærntherapien, som vist, altid baade i Oldtiden og Middelalderen været anvendt, blot ikke mod Chlorose. *Daniel Sennert* skriver om Jærnets Brug ved Chlorose: commendatur non solum a Chymicis, verum etiam a Galenicis chalybs præparatus, hvilket ogsaa synes at bekræfte den ovenfor fremsatte Formodning.

(33) de universa mulierum medicina. Colon. 1603, part. II. pag. 134, fol. *Roderico* holder sig i Beskrivelsen og Forklaringen tæt til *Mercatus*. Den her citerede Recept er fra *Manlius*.

imbibatur, sic maneat per dies XXX agitando septimo quoque die, et affundendo plus aceti, si opus sit, postea in vase amplo pulvis extendatur, ac in umbra exsiccari sinatur, subinde in mortario metallico trituretur diligenter, et per cribrum adstrictum, tenuissimus pulvis extrahatur, et adhuc in marmore pictoris exactissime trituretur, quoad visum effugiat, et intra digitos fere non sentiatur, tandem in vase vitreo servetur, vel cum gummi tragachanti fiant trochisci, quod melius est.

Vi har nu set, at Chlorosen omkring ved Midten af det 16de Aarhundrede optræder som en hyppig, men ny Sygdom. Lad os undersøge, om der er nogen Tidssammenhæng hermed og med Snøringen, der jo ofte har faaet Skyld for at være Aarsag til Chlorosen.

Medens Snøringen ikke var i Brug i Middelalderen, blev den netop den fremherskende Mode i Midten af det 16de Aarhundrede eller lidt før. Den kom, som det saa tit er Tilfældet med Moder, som en Reaction imod noget modsat, en af de faa kendte Love, de ellers saa lunefulde Moder følger. Vi kender alle Fremstillingerne af Kvindeskikkelserne i det 15de Aarhundrede, fra van Eyckernes Tid og Botticelli's Aarhundrede, baade i nøgen Fremstilling og i fineste Skrud, det fremskudte Underliv imponerer os paa mange af den Tids Billeder (se Fig. IX). Den samme Smag (34) genfindes endnu paa Lucas Cranachs (35) og Holbein den Yngres Billeder fra første Trediedel eller Halvdel af det 16de Aarhundrede. Men saa kommer ogsaa det voldsomme Omslag. „Linien lægges om", tror jeg, er det techniske Udtryk herfor i Modesproget, en ny Smag opstaar, en ny Mode bryder frem og farer saa hurtigt, som Smitsoter kan det, over det ganske Europa. Ved den franske Konge,

(34) Om den samme Smag for det infantile, som bl. a. *Cranachs* Figurer er prægede af, vidner, at der i den Tids Lægeboger angives talrige Midler mod for stor Barm, særligt hos Møer, her hjemme f. Ex. i *Christiern Pedersøn:* En nøttelig Legebog. Malmoe 1533, cap. 45. Derimod vrimlede det i Tydskland endnu for 10-15 Aar siden med Annoncer, der falbød Midler til Frembringelse af stor og fyldig Barm.

(35) Af hvem der dog ogsaa findes Billeder med snørte Kvinder fra 1530erne.

Fig. XIII. Agnes Sorel.

François I's Hof (1494—1547), kom Snøringen ret i Brug. Diana af Poitier (1499—1566), Henri II's Favorite, Marguerite, Datter af François I, Hertuginde af Savoyen (1523—1574), Cathérine af Medici (1519—89) ses alle fremstillede stærkt snørte, men samtidigt eller snarere før var Damerne i Italien og Flandern, de to af den Tids Culturcentrer, der satte Moderne, begyndte herpaa (36).

(36) Sporadisk ses ogsaa Kvinder i det 15de Aarhundrede ret stærkt snørte, f. Ex. *Agnes Sorel* (1422—50) paa *Jean Fouquets* Fremstilling i

Tidssammenhænget mellem Chlorosens første Optræden og Snøringens Indførelse er altsaa sikker nok. Den externe Aarsag, Varandal formodede maatte ligge til Grund for Sygdommens bratte Optræden, er der forsaavidt ikke noget i Vejen for, at Corsettet kunde være.

Hvis nu virkelig Corsettet var Aarsag til Chlorosen, maatte man formode, at det i Begyndelsen var de fine og fornemme Damer, der fik Blegsot, og at de øvrige Samfundsklasser forskaanedes derfor, thi det var jo særlig de fornemme, der først maatte følge, først var i Stand til at følge den nye Mode. De mindre velhavende og arbejdende Kvinder kan jo ikke som hine følge med i de nye Moder ligestrax; til Arbejdsbrug var de snævre Corsetter jo ogsaa meget uhensigtsmæssige. De ældste Corsetter, der er bevarede, og som f. Ex. ses i Cluny-Museet, til Dels af flamsk Arbejde, er ikke just bekvemme.

Mærkeligt nok lader det sig virkeligt fastslaa, at dette er Tilfældet. Som vi allerede har citeret, skriver Varandal, at Sygdommen særligt forekommer hos a d e l i g e (nobiliores) og smukke Damer. Varandal er ikke den eneste, der udtaler sig saaledes. Allerede Mercado nævner udtrykkeligt, at Sygdommen særligt findes hos smukke Damer, hvad der ikke var let for ham at forstaa Grunden til (hanc etenim affectionem pulchrioribus foeminis plerumque accidere certum est, cuius rationem non est facile monstrare) (op. c. pag. 201). Skulde det mon ikke være, fordi de moderne klædte, d. v. s. i dette Tilfælde de stærkt snørte, for de fleste s y n e s smukkere end de gammeldags, tarveligt klædte? Klæder skaber jo Folk, siger man (37).

Museet i Anvers (Fig. XIII). Det er altsaa for saa vidt ikke umuligt, at allerede *Domina Margarita Gonzaga* har brugt Snøring i Forbindelse med en Slags vertugadin, et redningskranslignende Apparat, der bares omkring Livet, for at faa Kjolen til at strutte her, og som var paa Mode helt op i det 17de Aarhundrede.

(37) Ganske lignende udtrykker *Osiander* sig i det 19de Aarhundrede: So ward die rothe Wange, das Bild der blühenden Gesundheit, auch zur gemeinen Farbe erklärt, weil die Bleichsucht sich öfter unter den *vornehmen Schönen*, als unter den schlichten Kindern der Natur findet. Die Entwickelungskrankheiten. Zweyte Ausgabe. Tübingen 1820. II Theil, pag. 111.

Fig. XIV. Diana af Poitier.

Ambroise Paré (38) udtrykker sig paa en noget anden Maade, men Meningen bliver omtrent den samme. Han for-

J. P. Frank (1745—1821) skriver ogsaa om Chlorosens Forkjærlighed for de smukke, at »ein berühmter verstorbener Artz im allgemeinen sich dahin äusserte, das weisse Fieber suche doch zumeist schöne (mehr gracile) Frauen heim«. Specielle Pathologie. tert. edit. Berlin 1840. Igennem Aarhundreder synes Chlorosen at have holdt sig til de moderne klædte, d. v. s. snørte, unge Kvinder.

(38) Oeuvres complètes. éd. *Malgaigne*. Paris 1840. Det er til Belysning af Chlorosens Tiltagen ganske oplysende, at *Paré* ikke omtaler Chlorosen i sine Værker, førend i Udgaven af 1585. I de tidligere Udgaver bringer han Oplysninger om Retention af Menstruationen, holdte i den sædvanlige Stil, med det gængse Indhold, efter *Malgaigne* taget fra *Alberto Bottoni*, der fulgte *Montanus* paa Lærestolen i Padova.

klarer nemlig (39), at Bønderpiger ikke faar Chlorose; han mener, at det er fordi de arbejder, ikke spiser Kjød og er i frisk Luft. Det kunde dog være nok saa troligt, at Grunden var, fordi den moderne Snøring selvfølgelig ikke havde fundet Vej ud paa Landet endnu. Selv de adelige Damer gik næppe med Snørlivene, disse Marterinstrumenter, naar de var i Fred hjemme paa Godserne og ikke ventede Visitter eller Selskabelighed. Dette stemmer overens med *Baillou's* († 1618) Observationer (40), at kun Bybeboerne rammes af denne Sygdom. Kvinder paa Landet gaar fri (præterea solas urbanas id vitii attingit: Quæ ruri degunt immunes videntur). Denne Læge har ogsaa gjort andre Iagttagelser: De Jomfruer synes lettest at faa Blegsot, som paa Grund af Mødrenes strenge Principer maa leve i Lediggang og Tavshed; de, som er beskæftigede eller af livligere Gemyt og opdrages frit og tvangløst, faar intet saadant (ex eis videantur illæ potissimum defoedari quæ propter molestas matres vitam otio et silentio transigunt. Quæ enim negotiosæ sunt, aut animo liberiore sunt, aut suæ spontis aut liberalius educentur, nihil tale experiuntur). Mon ikke de strenge Mødre, molestæ matres, hvis Døtre ikke maatte bestille noget, men skulde sidde pænt og tie stille, mon det ikke netop var de Mødre, der var ivrigst til at snøre de fjorten Aars Pigebørn saa stærkt, at det livlige Gemyt blev tavs, og Chlorosen snarest havde sin reelle Aarsag heri?

At Chlorosen virkelig var en Overklassesygdom, ses ogsaa deraf, at den var anset for „nobel". Unge Piger gjorde sig ligefrem Umage for at skaffe sig et blegsottigt Udseende; det var jo kun naturligt, at de jævne, unge Piger syntes, at de moderne-klædte, fornemme, unge Damers Blegsot var noget uhyre fint (41). Varandal beskriver dette (ut formosiores appareant hunc sibi pallorem quacunque arte et industria conciliant) og

(39) ibid. tom. II, lib. 18, cap. 82.

(40) opera omnia medica. tom. IV, pag. 47. Venet. 1736.

(41) Ogsaa det, at Sygdommen var »ny«, kan have lagt en vis nimbus over den.

Hvor ivrigt og med hvilke Midler Byernes Kvinder i dette Aarhundrede dyrkede deres Forfængelighed, viser følgende Vers af *Hein-*

forklarer, hvorledes de drikker meget koldt Vand Morgen og Aften, Eddike og andre skarpe Sager for at blive blege (rubicundiores ut videndum facies colorem immutent largo aquæ frigidæ potu circa horam somni vel summo mane utuntur, acetum, olera, poma et similia cruda, nec non ipsam nivem et glaciem avidissime devorant), og naar de saa er bleven syge deraf, har faaet Chlorosen, thi disse Ting ansaas virkelig for at kunne foraarsage denne Sygdom, spiser de Jord, Kalk, Gibs etc. (aliæ vero iam malachia obsessæ terram deglutiunt, calcem, gypsum, aromata, salis magnam copiam, carbones, festucas et similia).

Det er rimeligvis ogsaa mere end et Tilfælde, at *Lange*, der kendte det halve Europa, netop i Brabrand har hørt saa meget om Sygdommen. Flandern var netop den Gang i Flor, et af Modens Hovedsæder. Det er derfor ogsaa rimeligt, at Sygdommen tidligt er optraadt her, hvis den virkelig staar i Forbindelse med Corsettet. Her i Danmark omtales Sygdommen saaledes vistnok ikke førend 1648 af *Simon Paulli* i „Dansk Urtebog" (pag. 254), hvad der kan staa i Forbindelse med, at Snøringen først ret sent er bleven almindelig Mode heroppe. Denne Omstændighed bekræfter altsaa Theorien om Snøringens Betydning for Chlorosens Opstaaen. I det hele taget synes Chlorosen tidligst at have været udbredt i de Lande, hvor Snø-

---

rich Bebel (død ca. 1520), oversatte af Dr. *Fr. Moth* (i Præste- og munkefjendske Humanistdigte. Kjbhvn. 1899, pag. 31):

Borgerdamerne alt i Tiaarsalderen plejer
Plader at slaa, og snedige nok til alle at narre
Smægtende Smil de skænker enhver, men Trofasthed ingen.
Ansigtet sminker de, flot de med indført Parfume sig blærer;
Men hvis man Malingen fjerned med samt deres Klæder af Silke,
Intet, som fryded, tilbage der blev, slet intet for Øjet.
Vinen, som helt uden Maade de nyder, de krydrede Spiser,
Som man fra Udlandet henter, dem Moderglæden nægter,
Røver dem hver en Ynde og al jomfruelig Skønhed.

De feminine raffinements synes at besidde ubiquitær constans, dog med særlig Tilknytning til Byculturen. Meget har ændret sig fra Old-Ægypten til vore Dage, men visse menneskelige Egenskaber synes at være næsten mere uforandrede end Pyramiderne.

ringen — og nyere Moder i det hele taget — først fandt Indpas; i de mere afsides beliggende Lande, i de mere gammeldags Lande, omtales den først senere, noget, det er værd at lægge Mærke til.

I Middelalderen fik næsten alle Sygdomme en særlig Helgen; over Hundrede forskellige Slags sygelige Tilstande har haft specielle Helgener, som det var godt at bede til. Chlorosen har jeg ikke fundet nogen Helgen for. Hvis denne Sygdom havde været almindelig i Middelalderen, skulde man synes, at det var utroligt, om Mødrene og de unge Piger ikke havde rejst Krav paa en særlig Helgen for denne Sygdom. Den trætte, blege og tungsindige Mø havde sikkert gerne søgt en farvestraalende Figur i et Hjørne af Kirken for at bede om Helbredelse, om Kræfter, om Udholdenhed. En og anden havde sikkert ikke været utilfreds, om hendes blege Profil og andægtige Holdning fandt medlidende Iagttagelse, om unge Mænd fik Lyst at trøste hende, og mangen Moder var vist parat til at følge Datteren til Capellet. Det synes næsten, som om det 16de Aarhundrede var mindre helgenskabende end Middelalderen. I hvert Fald tror jeg at have lagt Mærke til, at det ikke blot er Chlorosen, der mangler sin egen Helgen, at ogsaa andre Sygdomstilstande, der ikke kendtes i Middelalderen, men først blev almenkendte efter den Tid, savner en særlig Helgen. Derimod beholdt de fra gammel Tid kendte Helgener for bestemte Sygdomme endnu i Aarhundreder deres Tiltrækning, særligt for det devote Køn.

Det kan ikke nægtes, at alle disse Forhold virkelig kunde tyde særdeles godt paa, at der er en vis Sammenhæng mellem Chlorosen og Snøringen. Der er ikke blot en Tidssammenhæng, Chlorosen bliver almindelig kort efter, at Snøringen er bleven moderne, men begge Dele har Tilknytning til samme Samfundsklasse: saalænge Snøringen kun er i Brug i Overklassen, holder Sygdommen sig ogsaa til Overklassen, saalænge Corsettet ikke er naaet ud paa Landet, naaer Chlorosen heller ikke derud. Senere, efter at de unge Piger ude paa Landet havde begyndt at efterligne Bymoderne, begyndt at snøre sig, omend tit med andre Midler end Corsettet, hvilket Studiet

af Folkedragterne viser, ses det da ogsaa, at Immuniteten mod Chlorosen blandt Bønderpiger til Dels fortog sig.

Tilsammenlagte er alle disse Omstændigheder saa paafaldende, at man ikke kan lade være at blive eftertænksom og sige: Mon der dog ikke skulde være noget i Theorien om Snøringen som Aarsag til Chlorosen? Næsten alt tyder jo herpaa, passer i hvert Fald godt til denne Theori.

IX.

De første Beskrivelser af og de første Theorier om Chlorosen — Leversygdom, Kachexi, Menstruationslidelse — Lazare Rivières Beskrivelse — Sylvius — Willis — Blodundersøgelser i det 17de Aarhundrede — — Sydenham og Morton — Baglivi — Stahl — Hoffmann — Menghini — Blodundersøgelser i det 18de Aarhundrede — Cullen — Boerhaave — Sauvage — Winslow rejser Kampen mod Corsettet og giver dette Skyld for Chlorosens Opstaaen — Recapitulation.

Det er værd at lægge Mærke til, hvorledes de første Skildringer af Chlorosen ser ud. *Foreest* giver kun en ganske kort og knap, men klar og tydelig Skildring af dens vigtigste Symptomer, tilføjer ingen yderligere Commentarer, ingen theoretiske Udviklinger, citerer ingen af de store Heroer: Hippokrates, Galenos eller Aetios. Men *Johs. Lange* er allerede noget mere udførlig; han har fundet noget hos Hippokrates, der kunde tydes som Chlorose, thi det var jo næsten ufatteligt for ham, om Hippokrates ikke havde beskrevet Chlorosen; ogsaa nogle galenske Theorier er for ham brugbare til Forklaring paa visse Symptomer. *Varandæus* har strax gjort mere ud af Sagen; hans Skildring drukner næsten i theoretiske, galenske Betragtninger, og *Mercados* ligeledes. Nu er vi oppe paa henimod en Snes Citater fra den gamle Litteratur.

Men saa tager *Ballonius* fat, den store Pariserdoctor. Med ingen anden Sygdom har han gjort sig saa megen Umage som netop med Chlorosen. Han har ikke følt sig tilfreds ved de foreliggende Beskrivelser af denne Sygdom. Den fortjente i hans Øjne at behandles med helt anderledes Lærdom og Kendskab til Antiken, end Forgængerne havde været i Stand til, disse to, som nedlader sig til at citere den samtidige Lange, (hvilket B. i akademisk Overlegenhed afholder sig fra), og hvis Beskrivelser for en Del blot bestod i kliniske Iagttagelser og Beretninger om, hvad Folk i Almindelighed vidste om

GVILIELMVS DE BAILLOV DOCTOR MEDICVS PARISIENSIS. Anno Æt. 73.
VVLTVM BALLONI CERNIS SVB IMAGINE, CVIVS
PRÆSTANTI INGENIO HOC NOBILITATVR OPVS.
Jaspar Isac fecit 1635
Jacobus Theuart, D. M. P.

Fig. XV. G. Ballonius (Baillou).

Chlorosen. Derfor maa netop denne Sygdom friste Ballonius til at tage den op til ny og grundig Behandling. Han er i Stand til at pynte Sygdomsbeskrivelsen op med henved tre Hundrede Citater fra de gamle til Forklaring paa Sygdommens Symptomer, Væsen og Behandling, hvor hans Samtidige før ham kun havde været i Stand til at møde frem med en halv eller hel Snes. Saadan en Mand var Ballonius rigtignok.

Men samtidigt en Mand, som, naar han saa op fra sine Bøger, slet ikke kunde lade være at gøre fine kliniske Iagttagelser, som vi har vist Exempler paa. Han agtede sikkert ikke disse for saa meget som al hans Lærdom og Skarpsindighed, men de løb ham dog af og til i Pennen, ja, han systematiserede dem endogsaa undertiden, og de har bevaret Mindet om ham til vore Dage som en Slags Forgænger for Sydenham, hvorimod al hans Lærdom nu næsten er spildt. Kun paa en vis Maade har den endnu sin Værdi: Naar h a n ikke i Oldtidens Litteratur har kunnet finde Chlorosen tydeligt skildret, vil andre vist ogsaa lede forgæves. Endnu *van Swieten* (i comment.) svælger ved Omtalen af Chlorosen i Citater fra Oldtiden, omend betydeligt mere skønsomt valgte; man mærker tydeligt, at Tiden dog har bragt Fremskridt i Tankegangen, hvilket altid er glædeligt at constatere, undertiden gaar det nemlig modsat. Heller ikke hos van Swieten kan dog findes et eneste Citat, der tyder paa, at Oldtiden har kendt til Chlorosen.

Nu til Dags er vi faldne fra Skylla i Charybdis. Var der Tider, da man citerede Oldtiden for stærkt, citerer vi den nu slet ikke. Man kunde næsten fristes til at tro, at Lægerne nu om Dage slet ikke læste Hippokrates, det Værk, hvor man bedre end noget andet Sted kan lære, hvad klinisk Iagttagelse bestaar i. Dette maa jo imidlertid bero paa en Fejltagelse; selvfølgelig læser alle Læger Hippokrates, og det er kun af en vis Undseelse, en vis Mode, at man ikke længer citerer ham, ligesom i sin Tid i Rom baade Cicero og andre undertiden halvvejs vilde affectere, at græsk Cultur var dem uvedkommende.

Men tilbage til Sagen! Hele denne Udvikling i Sygdomsbeskrivelsen er uhyre lærerig. Saaledes maa netop Chlorosens Indførelse i det nosographiske System have formet sig, hvis man gaar ud fra, at det var en ny Sygdom, og naar den første Beskriver tilfældigvis traf sig at være en saa ædruelig Forsker som Foreest. Saaledes som vi her har set den videnskabelige Bearbejdelse af Chlorosen gaa for sig, saaledes svarer den nøje til den kliniske Videnskabs Tilstandsform paa den Tid. Klinikens vigtigste Stræben gik netop ud paa at indarbejde de gamle, og da særligt de galenske, Theorier i Sygdomsbeskrivelserne eller i den daglige Praxis i det enkelte Sygdomstilfælde. Her laa

Prøvestenen paa, hvad en lærd Doctor formaaede, jo flere Citater des bedre.

Da *Foreest* i 1546 stod over for sit første Tilfælde af Chlorose, faldt det ham rimeligt at indrangere Sygdommen blandt Leverens Sygdomme, tilsyneladende et mærkeligt Sted i det nosologiske System. Det er saa tvungen en Opfattelse af Sygdommen at regne den for en Leversygdom, at vi kan forstaa, at den maa have været sjælden paa den Tid og ret ukendt for ham. Thi hvis der allerede i 1540erne og før den Tid kom mange Chlorotikere til Behandling hos Lægerne, hvis Sygdommens Billede og Forhold var godt kendt af disse, vilde man næppe regne den for en speciel Leversygdom. Senere placeres den ogsaa hurtigt hos de følgende Forfattere blandt Kvindesygdommene, findes omtalt i de gynækologiske Værker. Naar man derimod gaar ud fra, at Sygdommen var sjælden, at det var et af de første Tilfælde, Foreest saa, er der intet mærkeligt heri. Han opfatter Sygdommen som en Kachexi, der er Fare for hydrops, tror han. Ødemerne ved Fødderne, Pastøsiteten af Ansigtet, Hudfarven, Trætheden, alt passer godt til Billedet af den gængse Beskrivelse af Kachexi og kunde godt gøre ham ængstelig for hydrops. Under Kachexien faldt mange Tilfælde af Leversygdomme, Cirrhose og Kræft i Leveren, Metastaser til Leveren, Hjærte- og Nyresygdomme. Saaledes forstaar vi bedre, at det første Chlorosetilfælde for Foreest kom med i Bogen om Leversygdomme og gør ham ængstelig for en kommende Vattersot, noget Chlorosen i sig selv ikke faar den Læge, der tit har behandlet den, til i særlig Grad at være ængstelig for, trods de lette Ødemer. Dog er Foreest strax klar over den Betydning, Menostasen har for Symptomerne Bleghed og Kraftesløshed. *Felix Platter* regner ogsaa Chlorosen under Kachexien; han ændrer meget i den gængse Beskrivelse af Symptomerne (se pag. 50), men fastholder den gamle Anskuelse, at den kan gaa over til hydrops (1).

---

(1) Praxeos medicæ opus. tert. edit. Basil. 1656, tom. III, sp. 66 f. cachexia discoloratio est, in qua colore florido cutis deperdito, plerumque habitus corporis decens, quem Euexiam vocant, in malum unde cachexia dicitur, immutatur. In hoc enim cutis plus justo albi-

Johs. Lange, som i Flandern saa jævnligt har set Sygdommen, viser i sin Omtale af den bedre Kendskab til Prognosen, regner den ikke til Kachexien, anser den for en Følge af Retentionen af Menstruationen og støtter sig i nosographisk Henseende, ukritisk synes det os, men for den Tid saare rimeligt, til Hippokrates og i Mangel af bedre til den i Værket de morb. virgin. omtalte Tilstand, hvortil der dog i det mindste var den Tilknytning, at i begge Tilfælde var Menstruationen standset.

Hos *Mercado,* der ligefrem citerer Lange, er dennes Theori yderligere udarbejdet; han mener, at Blodet, naar det ikke finder Afløb gennem Livmoderen, regurgiterer til Underlivsorganerne og paa Grund af dets Viscositet, Fortættelse og Kulde giver Obstruction her et eller andet Sted, enten i Leveren, Ventriclen, Milten eller Mesenteriet, hvilket sidste Sted er det almindeligste (constare arbitror huius affectus naturam pertinere ad alicuius visceris obstructionem, sive jecur sive ventriculus seu splen sit, vel vasa illis proxima, aut mesereon, quod frequentius contingere scimus).

Hos *Ambroise Paré* (2) ser vi, hvorledes de galenske og middelalderlige Forestillinger om det corrupte semen indarbejdes i Theorierne om Chlorosen: On voit advenir de grands accidens par la retention de leurs fleurs, et encor plus grands si par l'irritation de la copulation charnelle elles ne rendent leur semence: car estant retenue, se corrompt et acquiert vénénosité, d'ou procedent les palles couleurs (3).

---

cat seu pallet, vel ex albo livescit, et ad colorem plumbeum vergit, corporisque superficies plenior nonnihil tumidiorque apparet. Hunc quoque affectum dyspnoea plerumpue comitatur, quæ eos dum se exercent, aut altiora scandunt, maxime fatigat, accedente simul pulsatione arteriarum, circa jugulum et in colli lateribus, cordisque palpitatione lassitudineque spontanea, in pedibus maxime, in primisque cordis compressivus dolor, de quo præcipue conqueruntur, illis molestus est. Qui affectus licet omnibus accidere possit, virginibus tamen magis est frequens; eoque tempore quo menses primum in illis prodire atque incipere debebant.

(2) Oeuvres compl. éd. Malgaigne, Paris 1840, tom. II, pag. 779 f.

(3) Imellem *Lange* paa den ene Side og *Paré* (1585) og *Mercado* paa den anden Side maa der vistnok være en Forfatter, der har skrevet om Chlorosen, men som jeg ikke har fundet; det er jo muligt, at Værket aldrig er blevet trykt.

Fig. XVI. Ambroise Paré.

Rodericus a Castro staar omtrent paa samme Standpunct som Mercado og Paré, men hos Varandal, Baillou og Daniel Sennert (4) sammenarbejdes temmelig let Langes, Mercado's

(4) opera medica, Paris 1641, tom. III, pag. 563. *Sennert* gør sig aabenbart Umage for at faa Symptomerne til at falde saa meget sammen med de gængse galenske ved Amenorrhoe: Est nimirum morbus virgineus coloris faciei naturalis in pallidum et virescentem mutatio, cum virium languore et gravitate omnium membrorum, cibi fastidio, cordis palpitatione, respiratione difficili, moerore, pedum-

og Parés Theorier om Chlorosen som en Menstruationssygdom med Foreest-Platters Kachexitheori; Kachexien forklares opstaaet som en Følge af Obstructionen til Leveren og de andre viscera, men Sygdommen beholder dog stadigt sin Plads som en gynækologisk Lidelse, anbringes ikke længere i Systemet som en Leversygdom.

Den Tanke, at Chlorosen beror paa „Blodmangel", for „tyndt Blod", for ringe Hæmoglobinmængde, ligger den Tids Læger fjernt, og Begrebet Anæmi var ganske ukendt dengang, undtagen ved Forblødning. Som vi skal se, følger Opfattelsen af Chlorosens Natur altid slavisk de til enhver Tid gældende Theorier om Sygdommenes Væsen i det hele taget, en virkelig bestemt Forklaring af Chlorosens Natur og Aarsag, der kan finde almindelig og varig Anerkendelse, er man aldrig naaet til; Anskuelserne om Chlorosens Væsen har altid været uhyre vexlende. Saaledes har vi ogsaa her set, hvorledes man indarbejder Opfattelsen af Chlorosen i de gældende, fra Fortiden overleverede Synsmaader og nosologiske Rammer, men den sprænger disse. Efter Platters Tid vil man finde, at Begrebet Kachexi har ændret Charakter. Nu da Chlorosen blev regnet for en Slags Kachexi, ja, blev den hyppigste Sygdom indenfor dette Begreb, bliver Kachexi nærmest et Slags Fællesnavn for allehaande Sygdomme med Anæmi og især hydrops, men desuden naturligvis mange andre emacierende Sygdomme og faar en noget anden Beskrivelse end tidligere, i Oldtiden og i Middelalderen (5).

que et palpebrarum et totius faciei tumore oedematoso. Prognosen er *Sennert* meget klar over: Morbus virgineus periculo non vocat . . si etiam ventriculo valde afficiatur et cibi pertinax fastidium adit, periculosum malum est. Disse farlige Tilfælde har vist tit beroet paa fejl Diagnose.

(5) *Beau* (Traité de l'auscultation. Paris 1856, pag. 515), der har underkastet Kachexiens Historie en Undersøgelse, har ikke rigtig været klar over den betydelige Forskel, der er i Beskrivelserne af denne Sygdom før og efter Chlorosens Optræden, ligesom heller ikke *Fr. Howitz* (de Cachexia, Hafniæ 1814) i sin udførlige, endnu meget læseværdige Fremstilling af de forhen gældende Opfattelser af Kachexien, hvor det stærkt fremhæves, hvilken betydelig Rolle Symptomet anasarka spillede for Fortidens Klinikere ved Begrænsningen af Begrebet Kachexi, der i Virkeligheden nærmest omfattede Sygdomme med Ødemer.

De gældende Theorier om Sygdommens Natur fik Betydning for Therapien. Hos alle anbefales Afføringsmidler og Aareladning for at hæve Obstructionen og fjerne de regurgiterede Blodmasser, inden man skrider til Brugen af Jærn. Rent historisk forstaas det ogsaa godt, idet purgantia stedse, hiera picra f. Ex. fra Aretaios' Dage, har været anbefalet mod Amenorrhoe, ligesom ogsaa Venæsection. Hvis Snøringen virkelig, som formodet, var en Aarsag til Sygdommen, kan der jo ogsaa let have været Obstipation med i Spillet, som yderligere har indiceret den altid, i Aarhundreder, saa kraftigt anbefalede Laxering ved denne Sygdom. Theorien om Snøringen som Aarsag til Chlorosen stemmer altsaa godt ogsaa med Therapiens Udvikling. For Jærnets Brug forelaa der egenlig intet theoretisk Holdepunkt, det maa være funden rent empirisk at have været virkningsfuldt, og da det jo er saa effectivt, var det ikke til at komme bort fra, da det først var trængt ind i Therapien.

Der stod anderledes Kamp om Antimonet, der vel ikke var i Stand til at demonstrere sin therapeutiske Virkning saa eclatant som Jærnet.

Aareladning er altid i Lærebøgerne fremhævet som et uundværligt Hjælpemiddel i Behandlingen, men der kræves vistnok aldrig de heroiske Blodudtømmelser som ved saa mange andre Sygdomme i disse Aarhundreder; dette fortjener at bemærkes, da det dog bærer Vidnesbyrd om god klinisk Sands.

Perler og ædle Stene nød i Chlorosens første Aarhundreder stor Anseelse som Lægemidler, særligt som toniske Midler, som hjærtestyrkende og til Brug, naar alt andet glippede. Troen paa disse Midler var en Arv fra Fortiden, og adskillige Læger i det 17de Aarhundrede saa allerede med Skepsis derpaa, Guy Patin var ikke den eneste, men det store Flertal brugte stadigt f. Ex. pulveriserede Perler og Coraltinctur overfor talrige Sygdomme, heriblandt vel at mærke ikke mod Chlorose.

Der er en tydelig Parallel her med Hensyn til dette Forhold og den tidligere omtalte Helgenmangel for Chlorosen. Troen paa baade Ædelstene og Helgener som virkningsfulde overfor Sygdomme var overleverede til disse Aarhundreder fra Middelalderen; det var ikke saa let at frigøre sig for Troen paa sligt i de Tider, men der begyndte dog at vise sig adskillig Skepsis, i

Regelen blot givende sig til Kende paa den Maade, at man ikke directe benægtede f. Ex. Ædelstenenes Virkning, men dog begyndte at spørge, hvordan og hvorfor disse Midler havde den dem tilskrevne Virkning. Denne svage tilstedeværende Skepsis kan sammenlignes med den Slags desinficerende Midler, der ikke en mikrobedræbende, men kun væxthæmmende; den var i Stand til at hindre Nydannelser, Nyskabninger i Overtroen, men ikke fjærne den allerede existerende. Dette er vel Grunden til, at Overtroen til de ædle Stenes medicinske Virkning ikke er bleven knyttet til Chlorosen. Havde Chlorosen været en almindelig kendt Sygdom i Middelalderen, var det sikkert gaaet anderledes.

Symptomerne skildres i alt væsenligt eens paa de Tider. *Lazare Rivière* (6) (1589—1653) opstiller dem systematisk i ni Puncter.

1) Bleghed.
2) Hævelse af Ansigt og Øjenlaag, særligt efter Søvnen, altsaa om Morgenen.
3) Følelse af Tunghed og Træthed med Hævelse af Fødderne, dette sidste særlig efter Gang og om Aftenen.
4) Besværet Respiration, specielt ved Anstrengelser.
5) Hjærtebanken og Pulsation i Tindingerne.
6) Hovedpine.
7) Hurtig Puls, saa Patienten synes at have Feber.
8) Tung og lang Søvn, Træthed ved Opvaagnen.
9) Madlede, særligt for Kød, samt picæ, og endelig Suppression af Menstruationen (7).

Hvor Prognosen omtales, forstaar vi, som naturligt er, at Differentialdiagnosen ikke altid har været sikker for den Tids Læger; det omtales, at i visse Tilfælde opstaar skirrhus og andre tumores, og Døden kan indtræde som Følge af Vattersot og langvarige Febere og andre uheldige Omstændigheder. Sik-

(6) Pratique de médecine, sec. éd. Lyon 1690, tom. II, pag. 320.

(7) De psychiske Symptomer, som *Vega* saa smukt, omend idealiserende, skildrede, spiller endnu ingen større Rolle i den Tids Lægers Symptomatologi. Dette har det sin Betydning at lægge Mærke til, naar man vil danne sig et Begreb om de lærde Lægers Observationsevne og Optræden ved Sygesengen i disse Tider.

kert nok er helt andre Sygdomme, Phthise, Mave- og Tarmsaar, Nephritis, Cancer og Anæmi af anden Art af og til bleven opfattet som Chlorose, thi for den rigtige, genuine Chlorose behøvede man jo ikke at gøre Prognosen saa daarlig; den vilde nok være bleven hævet uden at være gaaet over til hydrops eller Død, i hvert Fald naar Patienterne blev saa daarlige, at de maatte lægge sig til Sengs, tog Snørelivene af og fik Jærn, hvis Lægerne da ikke var altfor energiske med Aareladninger. Dengang som ogsaa til andre Tider kunde det jo hænde, som en dansk Obstetriker har udtalt, at de mest nævenyttige Læger er de farligste.

At Sygdommen skyldes indestængt Erotik synes fra først af nærmest at have været en populair Opfattelse, allerede Fruerne i Brabrand brugte Navnet Elskovsfeber, og de franske Digtere var hurtigt af samme Mening (8). Lægerne anbefalede ogsaa baade strax hos Lange og stadigt senere, til Dels paavirkede af Hippokrates, congressus; hvis det kan ske legitimt, tilføjes gerne. Der kan næppe heller være Tvivl om, at Graviditet og puerperium har Indflydelse paa Sygdommen, desuden vanskeliggør disse Tilstande Snøring. Med senere Tiders elastiske Corsetter var det lettere at snøre gravide end med den Tids Jærncorsetter.

I de Tider og endnu længe senere var det en almindelig Tro, at den første congressus kunde være i Stand til at ophæve en Menostase (9), vistnok en Fejltydning af en Deflorations-

(8) Hvor hurtigt denne Opfattelse trængte ind i Medicinen ses af Titlen paa følgende Afhandlinger, som jeg ikke har haft Lejlighed til at læse: *Aeg. Le Blanc:* ergo venus amantium ictero, Paris 1616, og *J. A. de Manrillaris:* ergo pallidis virginum coloribus venus, Paris 1658. Ogsaa i det 18de Aarhundrede produceredes lignende Værker, f. Ex. *J. G. Korte:* de pallore virginum venerem indicente. Halæ 1759. Dette sidste Arbejde har jeg læst, det er ganske værdiløst. Det er rimeligvis fra disse Aarhundreder, at den gamle Anekdote om Lægens Ripost stammer, som man endnu kan finde optrædende i vore Dages Vittighedsblade: En ugift Læge har tilraadet sin kvindelige Patient at gifte sig, og hun er strax parat til at tage ham, men Tilbudet afpareres med den ældgamle Vending: pharmaca dat medicus, non solet accipere.

(9) et l'experience nous aprend que la première nuit du mariage, le flux du menstrue survient à ses filles pâles. Lazare Rivière l. c. pag. 327. *Platter* skriver accurat det samme.

hæmorrhagi. Denne Misforstaaelse bestod, som vi skal se, længe og har sikkert bidraget til at styrke Tiltroen til Ægteskabets Gavn mod Chlorosen.

Varandal er den første, vi kender, der kalder Sygdommen Chlorose. Baillou, der kalder den color foedus, og de forudgaaende Forfattere kendte ikke dette Navn, men Daniel Sennert, Lazare Rivière og alle følgende bruger dette Udtryk. Alle disse tre skrev udtrykkeligt, at Hippokrates har brugt dette Navn. Det er ganske ejendommeligt at se, at den Tids lærde Læger kunde begaa en saadan Fejltagelse, tilmed uden at blive anholdt, først Astruc gør Indsigelse; Kærligheden til Hippokrates har paa de Tider sikkert været noget platonisk, Galenos blev trods mange Anstrengelser i det 16de Aarhundrede alligevel den bedst studerede og mest fulgte i det 17de Aarhundrede.

Det var ikke urimeligt at vente, at Chemiaterne havde gjort Iagttagelser over Blodforandringer hos Chlorotikerne, optagne som de var af den Rolle, Blodet og de forskellige Secreter har for de sygelige Tilstande. Franciscus Sylvius (de le Boë) (1614—72) har dog ingen Bemærkninger om, at Blodets Udseende er synligt forandret ved Blegsoten. Hans Iagttagelser over Blodets Udseende var af temmelig overfladisk Natur (color ater ac niger acidum exuperare significat . . . . . odor foetus corruptum significat). Harvey, hvis Theorier om Blodets Circulation Sylvius strax accepterede, var anderledes grundig, han constaterede, at Blodet indeholdt et Stof af lignende Art som Hviden i Ægget, coagulabelt ved Varme og ved visse Syrers Virkning. Malpighi vaskede Blodkagen (1661), det lykkedes ham at udvaske det røde Farvestof og iagttage det traadede Væv, som Fourcroy i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede gav Navn af Fibrin. Saadanne Undersøgelser indlader Sylvius sig ikke paa, men selvfølgelig er der for ham ingen Tvivl om, at i Henhold til hans System visse „acrimoniæ" producerede med Galden spiller en stor Rolle ved denne Sygdom, og spiritus animales ligeledes; alle Tegn paa fordærvet Blod finder han, blot ikke at det var tyndt. Iøvrigt betragter han Sygdommen ligesom de foregaaende Forfattere som en speciel Kachexiform, opstaaet hos unge Piger som Følge af Amenorrhoe. Han lægger mere Vægt paa de psychiske Symptomer

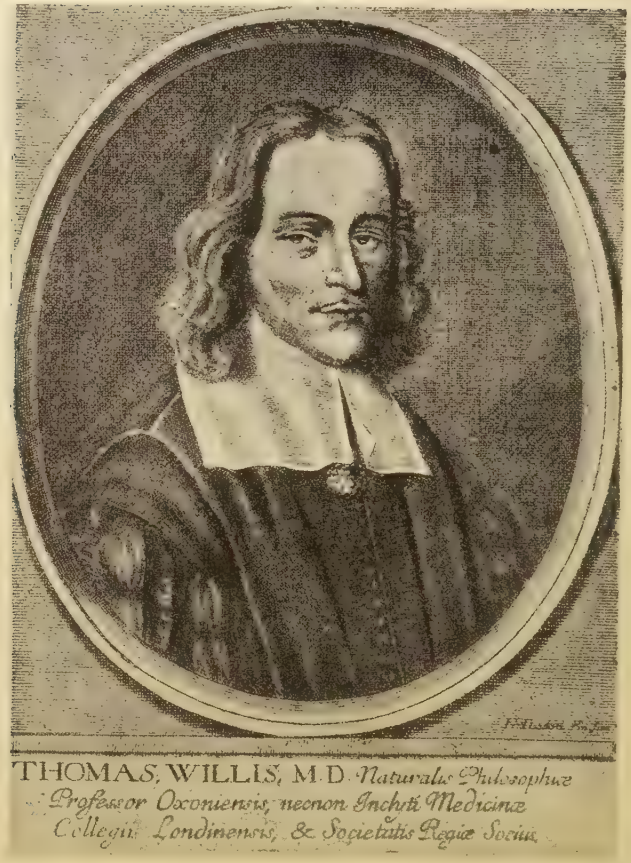
THOMAS WILLIS, M.D. Naturalis Philosophiæ
Professor Oxoniensis, necnon Inclytæ Medicinæ
Collegii Londinensis, & Societatis Regiæ Socius.

Fig. XVII. Th. Willis.

end Forgængerne, mener, at den sørgmodige Sindsstemning skyldes Amenorrhoen (10).

Hos Englænderen *Thomas Willis* (1622—75), der hører til samme Retning, finder vi virkelig, som det tit med fortjent Beundring anføres, en Bemærkning om, at Blodet hos Chlorotikerne er saa tyndt og vandigt og blottet for „particulis ac-

(10) opera omnia. sec. edit. Amsterdam 1680. praxis medica lib. I, cap. 39, § 4 ff. (pag. 279) og lib. IV, cap. 3, § 52 ff. (pag. 483).

tivis", at hele Legemet paavirkes deraf (11). Disse „particuli activi" betyder hos Willis ingenlunde Blodlegemerne; det var supponerede, salinske og sulphuriske, Smaadele, den Tid forstod ved dette Udtryk. Leeuwenhoek offentliggjorde først 1674, et Aar før Willis Død, sine Observationer over Blodlegemerne. Swammerdam havde nok set dem tidligere (1658) hos Frøer og beskrevet deres „plat-ovaale" Form, og Malpighi havde i 1661, men rigtignok ogsaa kun hos Dyr, set nogle fedtdraabeagtige, rødlige Kugler (globulos pinguedinis propria figura terminatos vidi rubecentes) (11 a) og 1665 beskrevet deres møntrullelignende Dannelser (12), men disse Observationer havde ikke paavirket Kliniken.

At Blodet var tyndt og vandigt kunde Willis vel nok constatere, men at denne Tilstand af Blodet skyldtes Nedsættelse af Blodlegemernes Antal, hører en senere Tid til. I den praktiske Lægekunst spillede den Gang og langt senere Blodundersøgelser ingen virkelig Rolle. Tildels derfor fik denne Bemærkning, der saa rigtigt pegede paa Anæmien som et væsenligt Symptom ved Chlorosen, heller ikke videre Betydning før længe efter, særligt da de techniske Hjælpemidler var forbedrede.

Saaledes ser vi begge hans yngre Landsmænd *Sydenham* (1624—89) og *Morton* († 1698), som ellers ikke altid var saa enige, have en ganske anden Opfattelse af Chlorosen og ganske at undlade at tage Hensyn til Willis' Iagttagelse. De lagde begge Vægt paa de nervøse Forstyrrelser, Sygdommen var ledsaget af, lod sig lede af deres fuldstændig rigtige Iagttagelser af Chlorotikernes psychiske og nervøse Symptomer, der allerede var omtalte af Sylvius. Sydenham, der var meget skeptisk over-

(11) Quippe observatione vulgari constat, earum sanguinem maxime aquosum, et particulis activis adeo destitutum esse, ut calori vitali per totum corpus diffundendo vix sufficiat. Quare pro his curandis, medicamenta, quæ sanguinis fermentationem promovent ac adaugent, uti salina et sulphurea, ac imprimis chalybeata exhibemus, quæ certe sanguini ex se nimium fermentiscibili valde officerent. de affectionibus hystericis, opera omnia, Genev. 1680, pag. 8.

(11a) opera omnia. Londini 1886. tom. II, pag. 42.

(12) Se f. Ex. *I. H. Chievitz*: Anatomiens Historie. Kjøbenhavn 1904 og *Robin Fåhræus*: Blodet i läkekonstens historia. Stockholm 1924.

for Chemiaterne, sætter Sygdommen særligt i Forbindelse med Hysterien (13) uden dog helt at ville identificere disse Tilstande. Morton mener, at Chlorosen snarest opstaar som Følge af Overgangsalderens psychiske Forstyrrelser (14); han synes paavirket af den populaire Opfattelse af Sygdomsaarsagen; begge foregriber de paa en Maade adskillige Theorier (Trousseau) om neurogene Aarsager til Chlorosen i det 19de Aarhundrede.

I „processus integri in morbis omnibus curandis" skildrer Sydenham Symptomerne ved Chlorose saaledes: Adsunt vultus et totius corporis decoloratio, intumescentia in facie, palpebris et malleolis, gravitas totius corporis, crurum ac pedum tensiva lassitudo, respiratio difficilis, cordis palpitatio, capitis dolor, pulsus febrilis, somnolentia, pica et mensium suppressio.

Sydenham anbefaler større Jærndoser end hidtil brugt, og Jærn var i det hele taget meget yndet som Lægemiddel i England efter hans Tid. Det gentager sig hyppigt i Jærntherapiens Historie, at fremragende Klinikere slaar til Lyd for større Doser end tidligere. Det er, som om der i Lægestanden er en chronisk Tendens til at ordinere Medicamenter i stadig svagere Doser, rimeligvis ud fra Iagttagelser af enkelte Tilfælde, hvor Midlet taales daarligt (nil nocere). En Gang imellem strammer en enkelt Kliniker Lægeverdenen op til at forhøje Dosen. Det samme er set ved mange andre Midler end Jærn, f. Ex. i Digitalis' og Quininets Historie.

Efter Sydenhams Tid ser vi hyppigt Chlorosen omtalt blandt de Nervesygdomme, man antog skyldtes vapores, les maladies vapoureuses, efter den antike Opfattelse om Dampe, der steg op fra Underlivet til Hjærnen. Willis og franske Læger i det 18de Aarhundrede skrev meget herom.

(13) Chlorosin, sive Febrim albam (quam quidem speciem esse affectionis hystericæ nullus dubito) . . . . . *Sydenham:* dissert. epist. ad. *G. Cole.* opera omnia. Venet. 1772, pag. 91.

(14) chlorosin etiam ipsam non tam a victu pravo orire observavi, quam ab imaginationis vitio, peculiaris cuiusdam cibi, generis licet euchymi, cupiditate flagrantis, a gesticulationis alicuius singularis affectatione, vel ab amore diuturno, aut alio aliquo eius modi pathemate animi quod Spiritus nimis figit. apparatus curationis morborum universalium. opera medica. Amstelodami 1696. tom. II, pag. 19.

Iatrophysikerne har naturligvis ogsaa deres Anskuelser om Sygdommen. Chlorosen skal hos disse som hos alle andre Systematikere forklares paa en saadan Maade, at den passer ind i Systemet. *Baglivi* (1668—1707) kan ikke bruge den forudgaaende Tids Theorier, han lukker ogsaa Øjnene for baade Willis, Sydenhams og Mortons Opinion. Det er for ham naturligvis baade Blodet og Fibrene, det er galt med (15). Alle Blodets physiske og chemiske Egenskaber er forandrede: at det er for tyndt, er det eneste, Baglivi ikke har haft Øje for. Sygdommens Hyppighed noterer han.

G. E. Stahl (1660—1734), den animistiske Retnings Grundlægger, Opfinder, kan man næsten sige, der i Selvstændighed minder om Paracelsus, holder sig nær op ad Sylvius' Opfattelse af Chlorosen som en fra Leveren (Galden) stammende Forurening af Blodet, Hudfarven beviser dette (cum tamen hac biliosa constitutio e colore positive flavescente evidentius dilucescat); saa let kunde han komme til Klarhed over et vanskeligt Problem i Pathologien (16), men det er ogsaa netop et Særkende for denne Retning at slippe let over Vanskelighederne, naar man blot havde det rette Sindelag.

Fr. Hoffmann (17) (1660—1742), Jatromechanikeren, regner Chlorosen (paa tysk foruden „die Bleichsucht" ogsaa „die Missfarbe") for en Underafdeling af Kachexien, mener som mange andre, at Hippokrates har beskrevet den (de qua maxime agit Hipp. in lib. de virgin. morb.) (18). Aarsagen til Sygdommen ligger i en Nedsættelse af tonus i Indvoldene, særligt i dem, der har med Blodet at gøre, saasom Livmoder, Lever, Milt, Mavesæk og Nyre. Blodet er tyndt. Pastositeten

(15) porro quotidie observamus mulieres chlorosi affectas, hypochondriacos, scorbuticos et chronicis laborantes morbis, quoniam illorum sanguis vappidus, crudus, acidis, viscidisque particulis refertus est, ac propterea difficile mobilis, fibrisque crispandis ineptus, perpetuo laborare lassitudine, et ad motum impotentia. de anatome fibrarum et de morbus solidarum i opera omnia. Lugd. 1745, pag. 403.

(16) theoria medica vera. edit. alter. Halæ 1737, pag. 268, conf. pag. 813 f. og 905 f.

(17) dissert. de genuine chlorosis indole (prim. edit. anno 1731). Her citeret efter opera omnia. suppl. II. Genev. 1763, pag. 389 ff.

(18) opera omnia. Genev. 1748. tom. III, cap. 18, pag. 311 ff.

af Ansigtet og Underhudsvævet (sie sehen recht ausgedünsen aus) lægger han megen Vægt paa; herudaf kan Sygdommens Natur erkendes efter det Schema, de Hovedlinier, Hoffmann lægger til Grund for sin Total-Opfattelse af de pathiske Phænomener, der her ses som i en Nøddeskal: Legemets opsvulmede og turgescente Consistens opstaar af Fibrernes og Hudens stærke Afslappelse, Nedsættelse af tonus og det fordærvede Blods Stagnation i Huden, hvilket igen har sin Aarsag i Amenorrhoen.

Han lægger stærk Vægt paa Sindsstemningen (sie sind insgemein traurig und versagt, verdrieslich, träge und verdrossen). De er lette til at blive vrede, de afskyr det huslige Arbejde, og ringe Aarsager paavirker dem stærkt, saaledes at de har let til Taarer, kan tit ikke give nogen gyldig Grund herfor, de elsker Ensomhed, af og til har de lascive Drømme, hengiver sig til erotiske Forestillinger, holder meget af at læse Kærlighedshistorier og har Lyst til at hengive sig til Mænd. De vil ogsaa gerne paa Comoedie, og Hoffmann oversætter noget grovt i den Anledning: spectatum veniunt, veniunt spectatum ut ipsæ, saaledes: Sie stellen sich auf die Schau zu sehen, ob niemand anbeissen wolle.

Symptomet picæ lægger Hoffmann ligeledes Vægt paa; det er ogsaa en af Aarsagerne til Sygdommen. De har Lyst til at spise Kridt, Kalk og Sand, tildels netop for at blive blege; de siger: roth sey baurisch; blass oder weis aber sey adelich und vornehm.

Det er en enorm Slagkraft, dette Argument har haft paa Kvindekønnet i 1000 Aar.

Caffe er ogsaa en ætiologisk Factor.

Om Ægteskabets heldbringende Virkning er han ikke i Tvivl, og han billiger Platters Bemærkning om, at den første ægteskabelige Nat undertiden er i Stand til at fremkalde Menstruationen.

At Bønderpiger ikke kan faa Chlorose, nævner Hoffmann lige saa lidt som det 17de Aarhundredes Forfattere i det hele taget. Der er ingen Tvivl om, at ude paa Landet snørede man sig nu ogsaa en Del, efterlignende Bymoderne. Folkedragterne i mange europæiske Lande viser dette.

Som vi saa, prøvede allerede Willis paa at finde et rationelt Holdepunct for Jærnets therapeutiske Virkning, men blev hængende i sine Theorier om Fermentationen, kunde heller ikke efter det foreliggende Kundskabsstof naa til noget rigtigt Resultat.

Menghini var heldigere. Ikke ufortjent. De experimentelle Undersøgelser over Jærnets Forhold i Organismen, han foretog, er saare smukke; han kom ikke drømmende til sine Resultater.

Menghini vilde undersøge, om Jærnet virkede mest paa det faste eller det flydende af Legemet. Han vilde undersøge en Række Hunde før og efter Indgivelsen af Jærn, men først undersøger han en normal Hund, og til sin store Forbavselse finder han Jærn ved at prøve Asken af Blodet med en stor Magnet. Han vil ikke tro sine egne Øjne, undersøger paa forskellige Maader for at undgaa Fejlkilder, fastslaar, at Jærnet ikke stammer fra Karrene, hvori Foraskningen har fundet Sted, og ender med at fastslaa: der synes altsaa at være opdaget og fastslaaet et særegent og bestemt Tilholdssted for det Jærn, som Naturen har forsynet de levende Væsners Legemer med, og at det ikke indeholdes i Kødet, ikke i Knoglevævet, ikke i Fedtet, ikke i hele Blodmassen, men kun i Blodlegemerne (19).

Ved fortsatte Undersøgelser fastslaas det, at Jærnet kan resorberes, at det virker som stimulans, bidrager til at give de blege Slimhinder Rødme, og hos chlorotiske Kvinder fremkalder det Retablering af Menstruationen. Cullen optager hurtigt Menghinis Resultater i Kliniken.

I det 18de Aarhundrede arbejdedes der paa at komme til virkelig Klarhed over Blodet og dets Betydning for Sygdommene. Men Resultaterne var ikke store.

Chemiaterne havde væsenligt ladet den Opgave ligge at an-

(19) exploratum ergo et firmum videtur esse proprium ac certum latibulum ferri illius, quo natura animantium corpora donavit, non in carne, non in ossibus, non in pinguedine, non in universo sanguine, sed in sola hujus parte globulari fuisse constitutum. Atti della Instituto di Bologna, tom. II, part. II: de ferrearum particularum sede in sanguine. Citeret efter *Alb. Benedicenti*: Malati, medici e farmacisti. Milano 1925, pag. 1331.

stille ædruelige Undersøgelser og foretage grundige Iagttagelser af Blodet, hvilket ikke taler til Gunst for dem. Iatrophysikerne var mere ivrige. Fr. Hoffmann foretog adskillige Blodundersøgelser (Path. generalis, sect. I, cap. 12—15) af rationel Art. Han behandlede Udstrygningspræparater med Syre og andre active Vædsker, men fik intet særligt ud deraf (20). I Aaret 1732 anvender *Alberti* (21), vistnok som den første, Udtrykket Anæmi, uden at dette Begreb dog før længe efter vinder Indpas i Kliniken eller faar virkelig Betydning for denne; blodfattige, exsangues, var tidligere kun kendte rigtigt ved Forblødninger. Hvor langsomt det gik med at faa Begrebet Anæmi forstaaet af Klinikerne, ses f. Ex. hos Lieutaud, der bemærker, at denne Tilstand næsten kun lader sig erkende ved Autopsi. Den engelske Physiolog Stephen Hales' og Schwenkes Undersøgelser over Blodet, vundet ved Aareladning (Hæmatologia sive sanguinis historia. Halæ 1743) interesserede heller ikke i synderlig Grad Kliniken og William Hewson's fortrinlige Arbejder, i hvilke bl. a. Leukocyterne paavistes, afbrødes af hans alt for tidlige Død. Under Isenflam (22) (1726—93) gjordes Forsøg paa at skelne mellem anæmia vera, hvor Blodmassen er formindsket, og mellem anæmia spuria, hvor kun Blodlegemernes Antal er nedsat, ogsaa Arbejder i rigtig Retning, men med smaa Resultater, og ogsaa kun lidet paaagtede af Klinikerne, der først i det 19de Aarhundrede fik noget bedre Forstaaelse af Anæmiens Væsen.

Hvor lidet disse Arbejder paavirkede Kliniken, ser vi tydeligt hos Will. Cullen (1712—90), der oven i Kjøbet begejstret

(20) Som et andet Exempel paa dette Aarhundredes experimentelle Pharmakologi kan nævnes de talrige Forsøg, man gjorde med at blande alskens Medicamenter, ogsaa Jærnmidler, i Serum og udtømt Blod for at se, hvad der saa skete; ogsaa directe ind i vena jugularis paa Dyr sprøjtede man helbredende Midler, men der saas i Reglen kun Døden som Følge. Om disse Infusioner findes intet saa oplysende Værk som vor Landsmands, *Poul Scheel*: Die Transfusion des Blutes und Einsprützung der Arzneyen in die Adern, historisch u. s. w. bearbeitet. Kopenhagen 1802—03.

(21) dis. inaug. med. de anæmia. Halæ 1732.

(22) *I. H. Behr*: dissert. inaug. de anæmia spuria. Erlangen 1766 *Kutter*: dissert. inaug. de anæmia vera. Erlangen 1764.

havde bivaanet Menghinis Constatering af Blodets Jærnholdighed, og som vidste, at Jærnet var det virksomste Medicament mod Chlorosen. Han undlader fuldstændigt at tage Notits af sin Landsmand Willis Opfattelse af Chlorosen som en Sygdom, hvor Blodet er tyndt og vandigt. Efter det for Cullen foreliggende Materiale var det dog altsaa muligt at antage, at Blodet maaske manglede Jærn, selvom vi nu ved, at dette Spørgsmaal er mere indviklet end som saa. I Stedet for at gøre sig Tanker i den Retning danner Cullen imidlertid en ganske ny Theori om Sygdommens Natur (23), som vil kunne faa enkelte nutidige Læger til at juble. Han foregriber ganske vor moderne Hormonlære og er en Fortaler for de nyere Theorier om Chlorosen som foraarsaget af en Hypofunction af Ovariet, en glan-

(23) First Lines of the Practice of Physic. New Edition. Edinburgh 1786. vol. III, pag. 37 f.

How it happens that at a certain period of life a flaccidity of the system arises in young woman not originally affected with any such weakness or laxity, and of which, but a little time before, they had given no indication, may be difficult to explain; but I would attempt it in this way.

As a certain state of the ovaria in females prepares and disposes them to the exercise of venery, about the very period at which the menses first appear, it is to be presumed that the state of the ovaria and that of the uterine vessels are in some measure connected together; and as generally symptoms of a change in the state of the former appear before those of the latter, it may be inferred, that the state of the ovaria has a great share in exciting the action of the uterine vessels, and producing the menstrual flux. But, analogous to what happens in the male sex, it may be presumed, that in females a certain state of the genitals is necessary to give tone and tension to the whole system; and therefore that, if the stimulus arising from the genitals be wanting, the whole system may fall into a torpid and flaccid state, and from thence the chlorosis and retention of the menses may arise.

It appears to me, therefore, that the retention of the menses is to be referred to a certain state or affection of the ovaria: but what is precisely the nature of this affection, or what are the causes of it, I will not pretend to explain; nor can I explain in what manner that primary causes of retention is to be removed. In this, therefore, as in many other cases, where we cannot assign the proximate cause of diseases, our indications of cure must be formed for obviating and removing the morbid effects or symptoms which appear.

dulær Insufficiens. Saare smukt og klart fremstiller Cullen sin Theori, der for vore Øren næsten klinger, som var den skreven ikke i det 18de Aarhundrede, men i disse Dage. I Virkeligheden var det nærmest tom Klang (24), baseret dels paa Reminiscenser fra Sylvius, dels paa Speculationer af den Art, som vel kan vise sig at være rigtige, men som dog mangler tilstrækkeligt Grundlag til at kunne trænge igennem. Den Slags Intuitioner har den allerhøjeste Værdi, naar de giver Anledning til og efterfølges af grundige Experimenter og Undersøgelser, ellers ikke. Cullen forstaar klart at sætte et Problem op, naar han spørger, hvad det er for en Aarsag, der bevirker, at Chlorosen pludselig udbryder hos en tidligere fuldstændig sund, ung Pige, men hans Forsøg paa at besvare dette Spørgsmaal kategorisk blev ikke til et Bevis, han havde kun nogle, ganske vist ret rimelige, Analogislutninger at holde sig til.

Den Kliniker, der i det 18de Aarhundrede klarest erkendte Chlorosens dominerende Symptom, Blodets Tyndhed, var maaske *Boerhaave* (1668—1738), der i hvert Fald mod Slutningen af sin Levetid (1732) pointerede dette kraftigt (25): sanatur hic morbus, si pars aquosa sangvinis miniatur et augeatur rubra. Det er særligt i Hjernehinden, pia mater, at det tynde Blod skader: ergo causa morborum, quæ hinc fiunt, nulla alia est quam quod in vasis piæ matris alia materia adsit quam rubra, nec hi morbi cum aliis confundendi sunt.

---

(24) Hvis den medicinsk-historiske Videnskab nu til Dags skulde være forpligtet til at rose *Cullen* for hans geniale Fremsyn, maatte den samme Videnskab paa *Trousseaus* Tid have været ligesaa forpligtet til at fremhæve *Morton* og *Sydenham* og overse *Cullen*. En saadan Fremgangsmaade er ikke værdig for Videnskaben.

(25) prælectiones academicæ de morb. nervos., først offenliggjort af *Jacob van Eems*, Lugd. Bat. 1761, pag. 159 ff. Hvilke Forestillinger man paa den Tid gjorde sig om Blodets Morphologi og Pathologi, fremgaar af, at *Boerhaave* tror, at mange Sygdomme kan opstaa ved, at Blodets corpuscula snart klumper sig sammen og herved foraarsager Obstruction, snart atter deler sig. Se *van Swieten:* comment. in aphorism., tom. I, pag. 143. *Huxham* nærer noget lignende Anskuelser om corpuscula, men *Bordeu* kritiserer vittigt begge.

J. Astruc: de morb. mul. Venet. 1783, tom. I, pag. 73, erkender ogsaa Chlorosens Blodforhold: cruor materiali rubore caret.

Ogsaa G. van Swieten ved Besked hermed (26), men det spiller dog en meget ringe Rolle i hans Beskrivelse. Den fra tidligere Tid stammende Opfattelse af Sygdommen som en plethora er af større Betydning for ham.

Det maa have været ved Autopsi, at Boerhaave havde lagt Mærke til Hjernehindens Bleghed (Blodfattigdom), altsaa tildels ved pathologisk-anatomisk Studium, at Chlorose-Anæmien blev fastslaaet (27). Ad samme Vej naaede man ogsaa til Kendskab til det hyppige Fund af hypoplasia genital. int. ved Chlorosen. Allerede Morgagni beskriver det (28), men ogsaa Klinikerne bliver klare herover. Chambon de Monteaux (29) skriver saaledes: La matrice ne parvient pas toujours au degré de dévelloppement convénable à l'âge, og dette nævnes jævnligt senere, f. Ex. hos Siebold.

I den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede er Klinikerne væsenligt optagne af systematiserende Bestræbelser og speculativ Theoretisering, giver sig mindre af med analyserende Iagttagelser. *Boissier de Sauvage* i Montpellier (1706—67), Cullen i Edinburgh, Pinel i Paris kan nævnes som Repræsentanter for den systematiserende Retning (herhjemme F. L. Bang), for den speculative Haller, Brown og Bordeu, men Grænsen mellem dem er ikke skarp, de tilhører alle mere eller mindre begge Retninger. At følge i Enkeltheder, hvorledes de systematiserede og speculerede over Chlorosen, vil føre for vidt. Det skal dog anføres, hvorledes allerede Sauvage begynder, rigtignok uden at faa større Tilslutning, at bringe Forvirring i Nomenclaturen ved at opstille fem Former for Chlorosen. 1) La chlorose virginelle. 2) La chlorose par amour (disse to Grupper danner den egentlige Chlorose). 3) La chlo-

(26) commentaria in aphorismos de cognosc. et cur. morbis. Hildburgh 1754, tom. I, pag. 175, sanguis aquosus tenuis.

(27) *Boerhaave* saa dog ogsaa Blodets Tyndhed i Aareladningsblodet.

(28) de sedibus et causis morborum per anatomen indigat. først udgivet 1761, her efter Kühns Udgave, Lipsiæ 1828, tom. IV, pag. 362. Det er ganske underligt, at *Galenos* ogsaa kendte Hypoplasien af uterus, naar man betænker hans ellers fejlagtige Begreber om Udseendet af uterus, som han beskrev tvehornet, efter Dyresectioner. Se: de uteri dissectione, cap. II, Kühn II, pag. 889.

(29) Maladies de filles, Paris 1785, tom. I, pag. 254.

rose ménorrhagique (særligt i Climacteriet), en Gruppe, Trousseau i det 19de Aarhundrede vender tilbage til. 4) La chlorose des femmes grosses. 5) La chlorose des enfants. Det er for en stor Del Symptomet picæ, som Sauvage lægger stor Vægt paa, der faar ham til at føre disse forskellige andre Sygdomme ind under Begrebet Chlorose, men det er ellers først i det 19de Aarhundrede, at Nomenclaturen rigtig forvirres, ved at alle mulige andre Former for Anæmi benævnes Chlorose.

Var der da slet ingen Klinikere, der i disse Aarhundreder havde Øje for Corsettet som den eventuelle Aarsag til Chlorosens Opstaaen, var der ingen, der fæstede sig ved det factum, at Chlorosen opstaar i den Alder, hvor Corsettet anlægges og kun forekommer hos det Kjøn, der bruger Corset?

Det maa siges, at i lange Tider talte Lægerne ikke ret meget om Snøringens Skadelighed, som siden blev øjensynlig for alle. Kun yderst sjælden findes hos Klinikerne et ondt Ord om Corsettet, som f. Ex. hos Rodericus a Castro allerede i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede og Riolan f. Men ellers er det, som om det fornemme Corset, det smukke Køns Yndlingsinstrument, særligt i den fine Verden, ogsaa var i Stand til at forgjøre Lægerne; dette Apparat, som gav disse henrivende Væsener en yderligere piquant Charme, synes heller ikke Lægerne at have kunnet staa for. Bjærgtagne af de fine Midjers Elegance glemte de Anatomien og oversaa de Forstyrrelser, den voldsomme Snøring maatte medføre.

Det var først den nøgterne Dansker i Paris, Anatomen, der kendte Legemets naturlige Linjer, den topographiske Anatomis store Mester, der bedre end andre kunde erkende Snøringens uheldige Indflydelse paa Organernes indbyrdes Beliggenhed, først Jacques Bénigne Winslow, den fromme og sanddru og beskedne, lod ikke sine Øjne bestikke eller bedrage af Elegancens Flitter. Han beskrev nøjagtigt Corsettets skadelige Indflydelse og var den første Læge, som rejste Kampen mod Snøringen, men han fik mange Efterfølgere. Efter at Winslow ganske stilfærdigt og roligt havde afsløret Modens Daarskab, faldt Skællene fra manges Øjne, og i de sidste Decennier af Aarhundredet blev der i alle Lande skrevet og talt meget om Snøringens Ska-

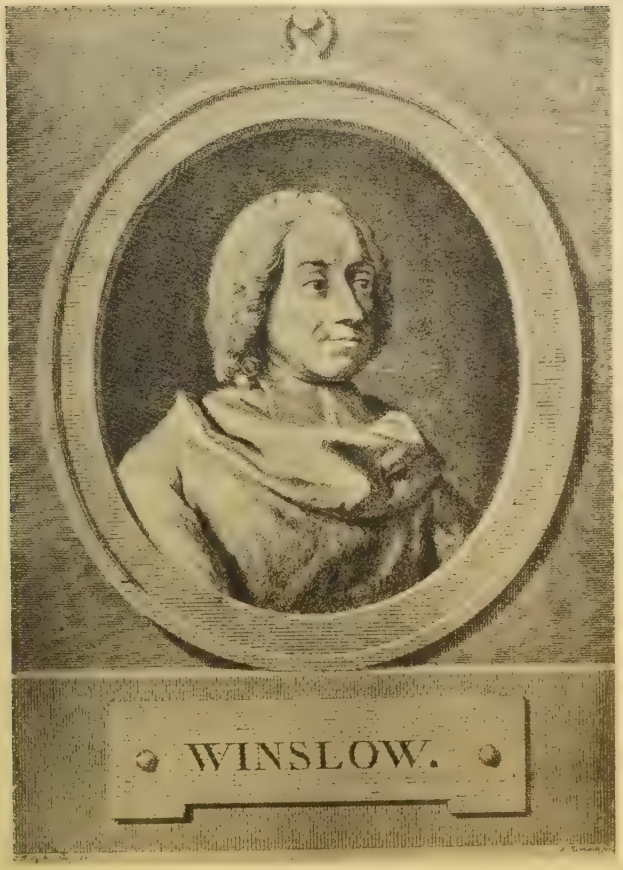

Fig. XVIII. J. B. Winslow.

delighed. Rousseaus Optræden, hans Opfordring til at vende tilbage til Naturen, hjalp til, den store Revolution gjorde Resten, og for en Tid banlystes Corsettet.

Winslow indsaa ogsaa godt Muligheden af, at Chlorosen kunde opstaa som Følge af Snoringen. Blandt andre Incommoditeter, der skyldes Corsettet, nævner han udtrykkeligt

denne Sygdom: les pâles couleurs, qu'il en faut attribuer la primière origine à la compression des glandes lymphatiques (30). Winslow bliver saaledes vistnok den første, der har fremdraget Snøringen som ætiologisk Factor for Chlorosen. I Kampen mod Snøringen fik han mange Efterfølgere, men netop paa dette Punct, med Hensyn til Chlorosen, fulgtes han ikke af ret mange. Jeg har læst adskillige af den følgende Tids Skrifter mod Corsettet, men intet særligt fundet vedrørende Chlorosen; al anden Skade tillægges Snøringen, blot ikke denne Sygdom. Det kommer først frem i det følgende Aarhundrede.

Naar vi recapitulerer Chlorosens Historie til ca. 1800, ser vi, med hvor stor Consequens Begrebet Chlorose har holdt sig i Kliniken i den Tid, først med Sauvage kommer der en svag Vaklen. Den kliniske Videnskab har vist sin overlegne Selvstændighed ved tiltrods for alle vexlende Theorier (31) at fastholde den kliniske Eenhed Chlorosen, at skildre den klart og anskueligt hele Tiden som en bestemt velcharaktiseret nosologisk Eenhed, selv om Opfattelsen af Sygdommens Natur og Væsen nok saa meget har svinget og svajet efter Theoriernes Vindpust.

I Begyndelsen, da Lægerne først stod overfor Chlorosen, benyttede man de galenske Theorier til at forklare Chlorosens Natur med, disse galenske speculative Theorier, som var saa fortrinligt egnede til at benytte i den daglige Praxis; udslyngede med tilstrækkelig Pathos af en værdig Læge var de i Stand til at give Patienterne og disses Omgivelser det Indtryk, at for Lægen gaves der ingen Hemmeligheder i Naturen, alt stod ham klart, skønt det i Virkeligheden var saaledes, at disse

(30) Histoire de l'académie royale des sciences. Année 1741. Paris 1741, pag. 176.

(31) Det er interessant at se, hvor ringe Forstyrrelse selv en Opdagelse af en Betydning som *Harveys* Constatering af Blodets Circulation havde paa Kliniken. Denne kunde paa en Maade klare sig helt godt før den Tid med sine fejlagtige anatomiske og physiologiske Begreber. I Virkeligheden er den medicinske Klinik, har altid været og vil sandsynligvis vedblive at være, saa fuldtud en selvstændig Videnskab, at den kun i ringe Grad lader sig rokke af selv de største anatomiske og physiologiske eller bakteriologiske Revolutioner, selv om den benytter sig af disses Resultater saa meget som muligt.

Theorier for en stor Del kun var forvirrende Taager, Røgbomber, der ombølgede Lægernes Tankegang og skjulte Grænsen for deres Viden for dem selv saavelsom for andre.

Siden fulgte Opfattelsen af Chlorosen — som af alle andre Sygdomme — de Theorier, der var i Vælten.

Det lykkedes ikke at komme til fuldkommen Forstaaelse af, i hvor høj Grad Chlorosen var præget af „Blodmangel", Nedsættelse af Blodets Farvestofs Mængde og Antallet af corpuscula, omend mange Forfattere i Aarhundredets sidste Decennier dog noterer dette Symptom, men det skyldes dels Mangel paa techniske Hjælpemidler, dels den specielle aandelige Indstilling, der beherskede Lægerne. Det var som om disse vilde tiltro sig selv en Evne til at kunne forklare alt „per primam intentionem", ad intuitiv Vej; de følte sig for store og overlegne til at gøre sig klart, hvor Grænsen for deres Viden laa, og nedlade sig til ved Hjælp af møjsommelige Enkeltiagttagelser, langvarig Experimentering at vandre ad den snævre Vej, den stejle Trappe til nøjagtig Klarhed over de enkelte Phænomener, den Vej, det 19de Aarhundrede mere og mere indsaa, at det var nødvendigt at slaa ind paa; dog var der, som vi saa, mange Forløbere allerede i det 18de Aarhundrede.

Chlorosen beholdt saaledes i begge disse Aarhundreder sin Plads i Lægernes Bevidsthed som en gynækologisk Lidelse, og Jærnet var hele Tiden det souveraine Middel imod den. Begge disse Omstændigheder, at Sygdommen var knyttet til det ene Køn og havde sit specifike Middel, bidrog sammen med den relativ god Prognose (32) til, at Kliniken saa consequent kunde fastholde Chlorosen som en bestemt, vel afgrænset klinisk Eenhed.

---

(32) Les pâles couleurs peuvent durer long-tems; mais elles sont peu dangereuses . . . . on éprouve enfin tous les jours, que le mariage est le plus sûr et le plus prompt remède qui puisse opérer la guérison. *Lieutaud:* Précis de la médecine pratique. Nouvelle édition. Paris 1765, tom. II, pag. 250

X.

Chlorosens litterære Historie — Franske Digte med bestemt Tendens — Shakespeare — Lope de Vega: el acero de Madrid — Calderon — comer barro — Nyere Digte — Det 19de Aarhundrede — I det 20de Aarhundrede synes Digterne hurtigt at have glemt de blegsottiges Billede og tegner ikke længere dette.

Ligesaa umuligt som det var at finde Chlorosen omtalt hos Digtere og andre Ikke-Læger i Oldtiden og Middelalderen, ligesaa let bliver det nu, efter at Sygdommen har demonstreret sin Existens paa anden Maade og virkelig er bleven almindelig.

Disse Vidnesbyrd om vor Sygdom fortjener af flere Grunde en Betragtning. For det første vil de vise, at Blegsoten just er en Sygdom, der let falder Lægmand i Øjnene, let bliver Genstand for Omtale i Litteraturen, og at den Kendsgerning, at vi ikke har kunnet finde den mindste Hentydning til den tidligere, hos Oldtidens og Middelalderens Digtere, altsaa virkelig har sin Betydning til Constatering af, at den netop var sjælden forhen. For det andet faar vi herved Oplysninger om den i Befolkningen gængse Opfattelse af Sygdommen, hvilket har baade culturhistorisk og medicinsk Interesse.

I en fransk Anthologi af piquante Digte, *Le Cabinet satyrique,* der første Gang udkom i Paris 1618 (1), og hvori blandt andet findes Digte af Mathurin Régnier (1573—1613) og Maynard (1582—1646), staar nogle anonyme Digte om Blegsot, hvis Tilblivelsestid ikke lader sig fuldkomment nøjagtigt fastslaa, men som ligger omved Aar 1600. Jeg takker Dr. phil. Fr. Moth for at være gjort opmærksom herpaa, ligesom for Digtet senere af Abbé Grécourt.

Der findes i denne Samling en

(1) ed. F. Fleuret et L. Perceau, Paris 1924.

Acrostique
ou
Oracle d'Amour portant sa recette.

Lorsque la belle avoit la pasle maladie,
Elle fit consulter aux oracles divers,
Voir quel remede estoit pour garantir sa vie.
Il luy fut respondu: „Belle fille, m'amie,
Ton remede est escrit an costé de ces vers".

og en anden, hvor Sygdommen er endnu tydeligere benævnet:

Autre Acrostique.

Filles qui languissez dans les pasles couleurs,
Obeïssez au Dieu qui règne sur les coeurs:
Vous souffrez chaque jour des peines infernales;
Tout ce mal ne provient que d' extrèmes chaleurs;
Éprouvez ce secret guérir vos douleurs,
Suivez de ces six vers les lettres capitales.

I begge disse Digte finder vi altsaa tydeligt den særegne Theori om Blegsot som en Sygdom, der har sin Rod i stærk erotisk Trang (extrèmes chaleurs), og som lader sig helbrede ved naturlig Tilfredsstillelse heraf. En lignende Theori om samme Sygdomsaarsag og samme Therapi, men vedrørende en ganske anden Sygdomstilstand, fandt vi som omtalt allerede hos Hippokrates, og den var velkendt ogsaa senere, men hverken i Oldtiden eller i Middelalderen, Rabelais medindbefattet, var det muligt at finde denne Theori knyttet til en b l e g s o t l i g n e n d e Sygdom. Nu derimod, da Blegsoten virkelig er bleven almindelig, finder Theori og Sygdom strax hinanden. Jeg opfatter dette som en yderligere Bekræftelse paa, at Sygdommen har været sjælden forhen. Jeg tror, at hvis Blegsot havde været almindelig i tidligere Tider, vilde den stygge Theori ogsaa tidligere været sat i Forbindelse med denne Tilstand, og vi vilde have fundet Vidnesbyrd herom; det havde været et altfor interessant Emne for mange Penne til at lade ligge. De to citerede Digte er imidlertid ikke de eneste i Le Cabinet satyrique, hvor Chlorosen omtales, tværtimod er denne

Sygdom en af de hyppigst omtalte i hele Samlingen, nævnes f. Ex. i L'amour mercenaire, Le médicin aux Dames, i et Epigram fra Les satyres Bastardes (1615), et Tegn paa, hvor denne Sygdom var „en vogue" paa den Tid, som nye Sygdomme gerne er det. Ogsaa Capitaine Lasphrise (2) bringer

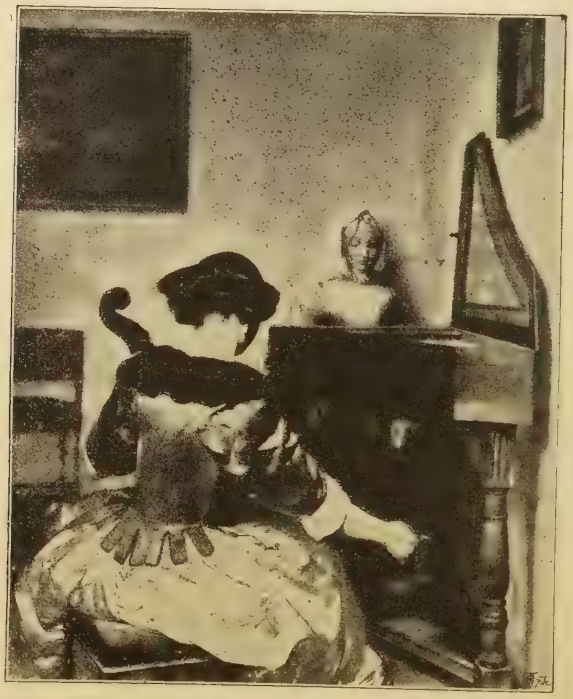

Fig. XIX.

flere Steder Chlorosen paa Bane, har ganske den samme Opfattelse af den som de anførte Vers, paa ingen Maade finere udtrykt.

I Modsætning til disse Samlingers Svælgen i Omtalen af Chlorosen staar Tavsheden om den i et tilsvarende Værk fra det foregaaende Aarhundrede, Le Parnasse satyrique du quinzième

(2) Les premieres oeuvres poetiques du Capitaine *Lasphrise*, Paris 1599, pag. 364 og 399.

siècle, publ. par Marcel Schwob. Paris 1905, der ikke nævner hverken Sygdom eller Theori med et Ord; denne Forskel synes mig meget oplysende med Hensyn til vor Opfattelse af Chlorosens Forekomst i de to Aarhundreder.

Ogsaa *Shakespeare* kendte Blegsoten, green-sickness (3), hvilket Navn herefter bliver et almindeligt Udtryk i engelsk Litteratur. I Henrik IV, II. Del, Act. IV, Sc. 3, findes Navnet, men i overført Betydning. Prins Johan er altfor afholdende og andægtig, „han drikker ikke Vin. Der bliver aldrig noget Retskaffens af disse andægtige Drengebørn; for den tynde Drik tillige med den megen Fiskemad forkøler deres Blod saaledes, at de faar et Slags mandlig Blegsot (a kind of male green-sickness), og naar de saa gifter sig, bliver det kun til Tøse..".

Shakespeare er altsaa klar over, at i Virkeligheden er det egentlig en Kvindesygdom, og han viser sin Tiltro til den gode Virkning af den engelske beef-steak, som Taine taler om, har gjort Englænderne saa blodrige.

I Spanien skriver, vistnok 1603, *Lope de Vega* et helt Skuespil om den actuelle Sygdom, el acero de Madrid (4), Madrids Jærn, hvor Blegsoten er et Hovedmotiv, omend det er som fingeret Sygdom, den optræder. Jeg takker Dr. phil. E. Gigas for at være gjort opmærksom herpaa.

Her skal anføres en Del derfra: Belisa elskes af Lisardo, men hun er under skrap Bevogtning af en Tante; hun faar afsendt et Brev til Tilbederen:

> .... jag vill sjuk och blek mig göra
> och öfver smärtor i min mage klaga
> för att min fader bakom ljuset föra
> och så min ondskefulle tant bedraga.
> En vän til dig, en doktor, instruera,
> Berätta honom gärna allt och laga,
> att för min sjukdom han må ordinera:

(3) Allerede 1583 forekommer dette Udtryk paa Engelsk hos *Green* ifølge *Murray:* New English Dictionary, vol. IV, Oxford 1901, men næppe tidligere.

(4) Oversat paa Svensk af *Karl August Hagberg* under den lidt frit oversatte Titel: Järnvattnet i Madrid, Stockholm 1907. Oversat paa Fransk af *Baret*: Oeuvres dramatiques de Lope de Vega, Paris 1874.

„För att bli frisk hon ingen tid får spilla,
hon måste ta in järn och promenera."
Och för att smärtan i mitt hufvud stilla
en mild dekokt han måste föreskrifva
(jeg tar den, om den smaker än så illa)
Och hvarje morgen skall jag mig begifva
till Prado eller Soto. (Act I, Sc. 4.)

Lægemoralen staar imidlertid saa højt, at der intet Haab er om at faa en rigtig Læge til at spille med i Comoedien:

Ingen doktor, tror jag, vill
så riskera yrkets ära,
stode han dig än så nära
och ditt syfte kände till.
Alltför högt sitt kall han håller. (ibid.)

En Tjener paatager sig saa at optræde som fingeret Læge og opsøger Belisas Familie. Tanten finder det unødvendigt at bruge Lægehjælp, men Belisa klager:

Om vid hvarje steg du kände
sådan värk, som den jag har,
skulle du ej detta säga. (Act I, Sc. 8.)

Faderen forklarer Sygdommen at være en „oppilation", opstaaet af at spise „deste barro portugués", portugisisk Lerjord. Den foregivne Læge udspørger den foregivne Patient om Pulsen, og Belisa svarer:

Jag forsäkrar er, den bränner,
Och den slog, när ni kom in,
så det var en rigtig plåga. (Act I, Sc. 9.)

Dernæst spørger han:

Da ni går uppför en trappa
eller höjd, hvad känner ni? (5)

(5) Endnu den Dag i Dag et hyppigt anvendt Spørgsmaal af Læger.

Fig. XX.

Belisa:
Jo, jag brukar åndfadd bli,
och mitt hjärta börjer klappa.

Lægen:
Ni skall snart bli bra och glad,
Och nu skall ni blott, min flicka,
få en dosis järn att dricka

fyra morgnar uti rad.
Därpå går ni ut och går.
Till Atocha gå helt sakta
eller Soto; ni skall akta
att for mycket sol ni får.

Et Par Steder er der Tale om, at Sygdommen skyldes visse Dampe, f. Ex. Act II, Sc. 15:

. . . vara sjuk
af ett särskildt slags vapörer.

Nogle Musikanter synger en Sang for at opmuntre Pigen, en i dette Øjemed rigtignok noget mærkelig Sang. Skulde det være en gængs Vise, Lope indlægger?

„Flicka med den bleka färgen,
flicka, säkert jord du äter,
eller ochså är du kär.
Flicka, som, när Morgonsolen
lyser öfver gröna ängar,
smyckar Pradon i Madrid
med din hvita fots jasminer;
du som lefver utan färg,
men ej utan sorg och ängest,
flicka, säkert jord du äter,
eller ochså är du kär.
Hvarfor ängslas du och stiger
tidigt opp i morgonstunden?
Jag för min del tror, att detta,
som du äter, ej är jord.
Du, som stiger tidigt opp
och ej sofver, utan ströfvar
uti maj kring fält och ängar,
det är säkert jord du äter,
eller ochså är du kär.“ (Act II Sc. 7.)

Belisas Fader, Prudencio, hører Sangen og siger:

Hur kan man icke hämta råd och visdom
ur dikten och ur dessa ljufva sånger,
som skrifvits för att undervisa världen.

Disse Ord af Lope kunde staa som Motto for enkelte af denne Bogs Afsnit.

Prudencio uddrager følgende Lærdom af Digtet:

Det är ju möjligt, att min dotters krankhet
ej något annat är än älskogskrankhet.
Och tiden är nu icke längre sådan,
att fäder, hvilka hålla på sin ära,
få lämna sina döttrar utan tillsyn.
En kvinna i den gamla goda tiden
var intill tretton år en mö, som lekte
bland pojkarna med flätan utmed ryggen.
Men nu för våra synders skull är flickan
(ett säkert tecken att vår värld går under)
vid tio år forsänkt i giftastankar,
vid tretton moder och vid tjugu mormor.
På grund af dessa musikanters varning
jag gifta vill min dotter. Det är säkert
det bästa sättet att få henne botad.

Imidlertid er Belisa paa Spadseretourene bleven med Barn med Lisardo, og efter en indviklet, men morsom Intrige maa Faderen indvillige i Ægteskabet. Ganske vist noget uklart, da Sygdommen jo kun er foregiven, synes Lope ogsaa at slutte sig til Theorien om Graviditet som det bedste Lægemiddel mod Chlorose.

Dette Skuespil viser klart, hvor almindelig Blegsoten maa have været, naar Lope saaledes kan forudsætte den velkendt af Tilskuerne og kan lade en ung Pige simulere dens Symptomer saa fuldendt. Det viser, at Sygdommen, saaledes som vi allerede har omtalt det, var anset for „fornem", thi det er fortrinsvis de „fornemme" Sygdomme, Digterne vælger og lader „Helten" eller „Heltinden" lide af. Og det viser tillige, synes jeg, at

Sygdommen næppe kan have været nær saa almindelig tidligere; thi en Sygdom, som nu viser sig saa let at opfatte for Lægfolk, som er saa velkendt af Gud og Hvermand, er det urimeligt at tro, skulde have kunnet fordølge sig saa fuldstændigt i alle de foregaaende Aarhundreder, som Tilfældet er. Skulde, for blot at nævne et Par Exempler, Boccaccio og alle de øvrige italienske Novellister, Troubadurerne, alle de antike latinske Forfattere aldrig have lagt Mærke til slige blege unge Piger, hvis det vrimlede af dem? Og det er ikke blot, fordi Lægerne lige kort forinden havde anbragt den som en særskilt Sygdom i deres Værker, at Almenheden nu har saa godt Greb paa Sygdommen. Populaire Lægebøger med Videnskabens nyeste Erfaringer (Errungenschaften) var ikke almindelige dengang som nu. De populaire Lægebøger, der virkelig fandtes, var tværtimod i Reglen yderst gammeldags og holdt sig til de allermest traditionelle Opfattelser. Heller ikke har Lope kunnet læse sig til alt, hvad han skriver om Sygdommen; han har ogsaa bygget paa egne Iagttagelser. Hør f. Ex., hvor fint og smukt han kan lade Belisa gengive Rørelserne i en ung, chlorotisk Piges Sind. Det er paa ingen Maade noget, Lægerne anførte i deres Værker paa de Tider; først senere finder vi Sygdommens psychiske Symptomer grundigt omtalte hos Lægerne, naturligvis ikke saa yndefuldt, men til Gengæld maaske noget mere reelt.

Ack, jag känner mig så matt
och så ensam och allena.
Och vid fönstret jag mig ställer
och ser folk gå från och till,
men jag ser ej, hvad jag vill
eller längtar efter heller.
Och jag kännar hjärtat bäfva
och en ryslig tyngd här inne,
hvilken trycker på mitt sinne
och är nära att mig kväfva.
Och så snart jag önskar njuta
utaf nagot skönt och grant,
käns det just, som om en tant
skulle tvinga mig att sluta —

just som om en tant, min herre,
inte kunde blifva nöjd,
förrän hon förstört min fröjd
och har gjort mitt onda värre.
Är nu kanske det att sitta
invid fönstret synd mot Gud?
Har Han väl i sina bud
sagt oss: D u s k a l l i n t e t i t t a.
Och det pinar mig och plågar
och mig tung och dyster gör
och min strupe sammensnör,
så att knappt ett ord jag vågar.
Och jag går som i en dvala.
Därför hoppas jag och ber,
att jag botas skall af er,
så jag ändtligen får tala. Act. I, Sc. 9.

Denne nydelige Skildring er Lopes egen; den viser, at han ikke blot kan imponere os quantitativt, men ogsaa qualitativt. Evnen til at opfatte og udtrykke Kvindens finere psychiske Rørelser var den Gang i hurtig fremadskridende Udvikling. Tidligere, i Middelalderen eller Oldtiden, vilde en slig Skildring være noget af et Særsyn eller snarere en Umulighed; hos Shakespeare derimod findes Paralleler, og nu gaar sligt som en Leg, selv for poëtæ minores.

At citere saa meget af den svenske Oversættelse, uden at complimentere den, er mig umuligt.

Ligesom hos Varandal tales her i Stykket en Del om det J o r d s p i s e r i, der menes at kunne være en Aarsag til Chlorosen. Og virkeligt var — som i vore Dage med Tyggegummien — den Uvane at gumle paa Jord, c o m e r b a r r o, en udbredt Skik, i Spanien og Frankrig i det mindste. Montaigne (1533—92) taler derom (6).

Calderon (1600—81) lader le Gil udbryde i Devocion de la cruz (I sc. 2): Descoloridos y al campo de manana. Cosa es cierta que comer barro, o estan Oppilados (I blege, paa Morgenturen. Den Sag er sikker, at I spiser Jord eller har Opila-

(6) Essais, lib. I, cap. 14.

tion). Her er dog, som man ser, Tale om Mænd, mærkeligt nok!

Alf. Morel-Fatio (7) har givet en Skildring af denne Skiks Omtale i Litteraturen, hvorfra jeg tager de følgende tre Citater.

I Juan de Zabolita: El dia de fiesta, findes en Scene, et helt lille Genremaleri fra den Tid, hvor ved en Reception en Dame træder ind i Salonen med sin halvvoxne Datter, der er saa bleg som et Lig, thi hun var forfalden til at spise Jord, den søde Lækkermund. Under Selskabets Passiaren finder den unge Pige Jord af amerikansk Art, som en af de besøgende har medbragt og tabt; hun skjuler sig bag et Skærmbrædt, men den knasende Lyd mellem Tænderne forraader hende. „Vil du strax spytte ud", siger Moderen, og idet hun vender sig om til Selskabet, tilføjer hun: „Aah, den frygtelige Pige, hun bliver min Død; jeg gifter hende bort med den første den bedste, blot for at blive af med hende". „Ak, siger en tredie, jeg har ogsaa indtil for nylig lidt af samme Last, men jeg var saa raffineret, at jeg blandede Jorden med Sukker og Muscat [paa lignende Maade som i vore Dage Wrigley], men en Fætter (8) har befriet mig for denne Vane ved at bebrejde mig den."

Marquis d'Hartcourt (Archives des Affaires Étrangères. Paris. Correspondance d'Espagne. vol LXXVIII, fol. 239) har lovet (1698) Madame de Torcy at fremskaffe noget af Jorden, men hans Skriftefader har under Trusel af Excommunication forbudt ham at sende det af Sted, og det var ligefrem paabudt Præsterne at nægte Absolution til dem, der nød den Slags Jord, fordi det skulde kunne hindre Conception. Marquisen havde dog ikke noget imod at lade sin Hustru forsøge; hun var ved at ruinere ham ved for stor Frugtbarhed.

Madame d'Aulnay (9) saa i Madrid Aar 1679 hos Prinsessen af Monteleone flere Damer, der spiste stemplet Jord (10) (terre

(7) Mélanges de Philologie Romaine, Maeon 1896.

(8) Det er ikke enhver Fætter, der har saa stor Indflydelse, men netop ved den Tid begynder Ordet Fætter at benyttes euphemistisk for Elsker.

(9) Relation d'une voyage d'Espagne, Paris 1699.

(10) Se *J. W. S. Johnsson:* Folkemedicinske Undersøgelser. Danske Studier, Kjøbenhavn 1921.

siglée), og Belisa i Lopes citerede Skuespil bærer den omtalte Jord i Form af et lille Lerbæger, saa Skikken med at spise Jord synes altsaa at være sat i Forbindelse med flere forskellige Slags Overtro.

Jorden, der tjente til Tygning, var af særlig Art; mest efterspurgt var en Slags fra Estremaz i Alemtejo i Portugal, en anden Slags var fra Vest-Indien.

Den perverse Trang til at tygge (11) har allerede Aristoteles omtalt: „af Vane saavèl som af Sygdom river de Haar ud, bider Negle, spiser Kul og Jord." (Ethica Nichomachea VII, 5.)

At den hos Varandal og mange andre Steder nævnte Tiltro til at spise sure og skarpe Ting foraarsager Bleghed, er ogsaa nævnt mange Steder baade før og senere, i Oldtiden f. Ex. ved Omtalen af picæ. Erckmann-Chatrian omtaler i „Histoire d' un Conscrit de 1813" en ung Mand, der for at prøve paa at undgaa Udskrivning drikker dygtigt med Eddike. Hvorledes Kommen var bleggørende, det samme gælder forøvrigt Coriander, er allerede omtalt. Den i sin Tid som tropisk Geophagi meget omtalte Sygdom med Anæmi har jo siden Griesingers og Bilharz's Dage i Midten af forrige Aarhundrede afsløret sin virkelige Natur som en af Distomum hæmatobium foraarsaget Sygdom. Om den oprindelig har bidraget noget til Troen paa Jordspisnings Evne til at gøre bleg, er vel ikke helt umuligt.

Efter denne lille Digression til Overtro vedrørende Chlorosen vender vi tilbage til Omtalen af Sygdommen hos Poeterne. I samme Samling som de forannævnte Acrostiques findes en

Sonnet.

Claude, ces jours passez, estoit au lict couchée,
Atteinte d'un frisson qui luy geloit les os,
Quand un vieil Medecin, pour luy donner repos,
Ne peust dire le mal dont elle estoit touchée.

(11) Geophagi er almindelig blandt de fleste Naturfolk og forekommer ogsaa hyppigt blandt den laverestaaende Del af Befolkningen i Culturlandene. I Lüneburg kendtes saaledes til for nylig Spisning af Ler til Maden; Leret benævnedes »Steinbutter«.

Fig. XXI.

Elle avoit le teint pasle et la langue sechée,
La douleur et l'ennuy dedans l'esprit enclos,
Le cerveau tout brouillé, et l'oeil tousjours déclos:
Bref, elle alloit mourant, la teste my-panchée,

Sans Amour, qui me fit à son lict avancer,
Ou, comme Medecin, et promt à la panser,
Je sentis à son poulx sa propre medecine.

Ce vieillard avoit dit qu' on la saignast au bras:
„Non, dis-je, il faut ouvrir la veine un peu plus bas;
Car c'est de là d'ou vient la fiebvre, qui la ruine."

Flere Exempler (12) kunde anføres, men det er unødvendigt. Blegsoten har vist sig i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede at være hyppigt omtalt i Litteraturen i forskellige Lande, men aldrig før.

Ogsaa i Billedkunsten, særlig blandt hollandske Genremalere, finder vi nu i det syttende Aarhundrede i betydningsfuld Modsætning til hele den øvrige Fortid smukke Billeder med tydelige Fremstillinger af Chlorosen (se Fig. I. XX og XXI): den sidst anførte Sonnet kunde godt staa som Underskrift (13) paa adskillige af disse Billeder, nøjagtig den samme Betragtningsmaade af Sygdommens Natur gør sig gældende mange Steder saa vel i Digtekunsten som i Malerkunsten. Studiet af Billedkunsten giver altsaa accurat det samme Resultat som Studiet af de medicinske Værker og Studiet af Digternes Ord: Intet Spor af Chlorosen, ikke den ringeste Mindelse om denne Sygdom i Oldtid eller Middelalder, hvorimod Chlorosens Existens giver sig de tydeligste og sikreste Beviser nøjagtigt fra det Øjeblik, da Snøringen er bleven rigtig moderne.

Et lille Aarhundrede senere end de først anførte Digte skriver Vergier (1655—1720) kort og knapt (14):

La belle, qui cause mes pleurs,
Est morte des pâles-couleurs,
Au plus bel âge de sa vie.
Pauvre fille, que je te plains,
De mourir d'une maladie,
Dont il est tant de Médecins.

(12) Se f. Ex. Les Delices satyriques, Paris 1620. Optrykt Paris 1916 pag. 81: Sonnet à une malade des pasles couleurs.

(13) I »Billedkunsten«, Kjbhvn. s. a., pag. 144, oversætter *Karl Madsen* en saadan Indskrift:

Her hjælper ikke Medicinen,
thi Elskovs Ild forvolder Pinen.

(14) Contes, Nouvelles et Poësies diverses du Sieur Vergier et de quelques Auteurs Anonymes. Nouv. Edit. A. Rouen 1743, tom. II, pag. 319.

Fra endnu lidt senere Tid findes hos Abbé Grécourt (1683—1743) et Digt om Gulsot (14 a), hvorved han dog tydeligvis forstaar Blegsot. Slutningen af det viser til fulde, at det ikke blot er Læger, der kan stille forkert Diagnose og instituere urigtig Therapi, men Skjelmen fik ogsaa sin velfortjente Straf, saa forsaavidt er det et Digt med Moral i.

Le guérisseur de . . . jaunisse.
Un égrilleur de basse Normandie,
Madré plaideur, mais friand de tendrons,
Vit au Palais fillette en maladie.
„A la guérir, dit-il, point ne perdrons,
Ce mal toujours fut signe de sagesse“:
(C'était le mal, qui pâlit la jeunesse.)
Ainsi raissoné, et sur ce l'accosta.
L'Agnès d'abord abaissa la paupière,
Et même au front le rouge lui monta.
Notre galant, pour entrer en matière,
Sur ses attraits nasonna tendrement
Quelque fadeur tourné en compliment.
De là, passant à sa paleur extrême,
Plaint la pucelle, et d'un ton plus discret,
Lui dit avoir un merveilleux secret,
Dont il promet que sa vertu suprême
Doit sur son teint répandre un incarnat
Bien plus brillant que celui de la rose.
— „Que je voudrais, hélas, qu'on m'en donnat,
„Quelque petite encor que fut la dose.
„Très bien saurais-je, dit-elle, assurément
„Récompenser un aussi grand service“.
Point ne faillit la belle à son serment:
Car en usant de l'art du bas Normand,
La jeune Agnès guérit de la jaunisse:
Son médecin gagna la rime en isse.

Som Exempel paa, hvorlænge en saadan Opfattelse af

(14a) Ogsaa andre Digtere har brugt Ordene jaunisse og pâles-couleurs i Flæng, saaledes allerede den tidligere omtalte Capitaine *Lasphrise* i Sonnet 64 i Diverses Poësies. Conf. icterus alba.

Ætiologien af Chlorosen kunde holde sig, kan anføres følgende Sonnet fra det 19de Aarhundredes sidste Halvdel; paa denne Tid er dette Syn dog ikke længer saa udbredt; i Løbet af dette Aarhundrede tabte den ellers saa ofte nævnte Opfattelse Terrain for et sundere Syn paa Sagen, først hos Lægerne, senere blandt Publicum.

Chlorose. (15)

Je ne veux pas savoir le nombre d'hématies,
Que la chlorose avare a laissées dans ton sang.
Je ne veux pas compter sur ton front languissant
Les pétales restés à tes roses transies.

Pauvre enfant! le nerf vague aux milles fantaisies
Donne seul à ton coeur son rythme bondissant;
Seul il rougit parfois ton visage innocent
De l'éclat sans chaleur des pudeurs cramoisies.

Pour le dompter veux-tu connaître un moyen sûr?
N'épuise pas en vain les sources martiales,
Mais laisse-toi conduire aux choses nuptiales.

Au soleil de l'amour ouvre tes yeux d'azur;
Suis la loi, deviens femme, et qu'en ton sein expire
Dans les blancheurs du lait la pâleur de la cire.

Alle de anførte Digte, hvis poetiske Værdi ikke er lige stor, (men der findes dem, der er værre) er fremdragne, dels fordi de viser, hvorledes Sygdommen blev opfattet ude blandt Folk, allerede de flamske Fruer kaldte den jo febris amatoria, dels fordi de viser, at Sygdommen let finder Omtale i Litteraturen, er en Sygdom, der ikke undgaar almindelige Menneskers Omtale, og at det altsaa har virkelig Betydning, naar det ikke blot er i den specielt medicinske Litteratur, at vi ikke kan finde den omtalt førend i det 16de Aarhundrede.

I det 19de Aarhundrede nævnes Sygdommen tit hos Digterne. H. de Balzac omtaler den flere Steder, f. Ex. i Beskri-

(15) Sonnet af »Les Sonnets du Docteur«, Paris 1884 (skrevet af Charles Robin?)

velsen af Victorine Taillefer i „Père Goriot", skrevet 1834, og Edm. de Goncourt har vistnok ogsaa haft den i Tankerne, da han lader „Chérie" (udkommen 1884) sygne hen; i hvert Fald lader han en berømt Læge, Specialist i Nervesygdomme — disse begynder netop paa den Tid at gøre sig gældende i Litteraturen og florerer her endnu — sige „tout bas", thi det er ved et Selskabsbord: „L'ovulation appelle la fécondation, n'est-ce pas? . . . Donc les jeunes filles formées, auxquelles on ne donne pas de maris . . . les parents sont étonnants, parole d'honneur . . . ils trouvent extraordinaire, qu'elles meurent quelquefois de cela . . . Mais c'est très commun dans un milieu aussi exitant que Paris".

Aug. Strindberg giver et tydeligt Billede af en ung Chlorotiker i „Pelikanen", og Hans Jæger nævner den i „Kristiania-Bohèmen", hvor han lader Bjørnstjerne Bjørnson bekæmpe de gamle populaire Anskuelser om den, udfra Kundskab hentet i Amerika.

Forøvrigt omtales Chlorosen ikke lige hyppigt af Digterne i alle Perioder (16). I det 17de og 18de Aarhundrede var den som omtalt populair. Hos Romantikerne er det anderledes; naar hos disse de unge Piger sygner hen og dør af ulykkelig Kærlighed, er det gerne Brystsyge, de angribes af, og som de dør af; naar det ikke ligger i Forfatternes Plan, at de skal dø, vælger de hyppigst „Nervefeber" (17). I det 19de Aarhundredes anden Halvdel bliver Chlorosen atter ret hyppigt omtalt, og i det 20de Aarhundrede forsvinder denne Sygdom ret pludseligt i Skøn-Litteraturen. Hvorledes dette Forhold genspejler Chlorosens Optræden ude i Livet, skal senere vises lidt udførligere (18).

---

(16) Se nærmere herom i Cap. XI.

(17) Nervefeber, et Begreb, hvis Klinik særlig *Willis* har udarbejdet, var i lang Tid en »fornem« Sygdom. Dronning Luise af Preussen (1776—1810) led deraf, da hun var 31 Aar gammel. Se *Sophie Marie von Voss*: Neunundsechzig Jahre an preussischen Hofe. Leipzig 1876, pag. 380; og mange andre fornemme Personer, baade i Virkeligheden og i Litteraturen (herhjemme f. Ex. hos *Fr. Paludan Müller)* har faaet denne Diagnose hæftet til deres Sygdom.

(18) Meddelelser fra Læserne af denne Bog om andre Skildringer af Chlorose hos Digtere vil blive modtagne med Taknemmelighed af Forfatteren.

XI.

Chlorosens Aftagen i Slutningen af det 18de Aarhundrede — Umuligheden af nøjagtig Morbiditetsstatistik dengang — Indirecte Beviser paa Chlorosens Aftagen — Lægernes Theorier om Chlorose viser, at de knap kender den — F. L. Meissners Iagttagelse — I Digterværkerne forsvinder Chlorosen — Parallelitet mellem Sygdommens Forekomst i Livet og hos Digterne — Snøringen ophører eller indskrænkes i Empiretiden — Chlorosens pludselige Genkomst efter 1830, efter at Snøringen er bleven Mode igen — M. Huss om Sverige — Andre Lande.

I de Aarhundreder, vi hidtil har fulgt Chlorosen, fra 1546 gennem det 17de og 18de Aarhundrede, synes den hele Tiden at have været almindelig. Intet tyder paa, at den var sjælden paa noget Tidspunct. Absolute Talstørrelser er det selvfølgelig umuligt at fastslaa; men hyppig maa den, efter den Omtale den faar, have været i disse Aarhundreder i omtrent hele Europa. Intet peger paa andet, ingen Udtalelse i anden Retning har det været mig muligt at finde.

I sine „dissertationes medicæ ad morbos chronicos", der udkom i Wien i Revolutionsaaret 1789, skriver *Stoll* (1742—88) endnu, at den er hyppig (1). Det samme nævnes ogsaa mange andre Steder; saaledes skrives i den franske Oversættelse af William Buchans meget udbredte populaire Haandbog, som første Gang udkom paa Engelsk 1772 og paa Fransk 1775 (jeg citerer Médecine domestique, édit. V, Paris 1802, tom. IV. pag. 128): Parmi les femmes qui mènent une vie active et laborieuse, à peine en trouve-t-on qui se plaignent d'obstructions, tandis que les femmes paresseuses et indolentes en sont rarement exemptes, et que presque toutes sont la proie des pâles-couleurs, ou d'autres maladies semblables. Her er baade Sygdommens Hyppighed lige før Revolutionstiden og dens fortrinsvise Forekomst hos just d e unge Piger, der bestilte mindst,

(1) tom. II, pag. 26, frequens foeminarum morbus est chlorosis.

vel netop de stærkest snørte, tydeligt beskrevet, men Forfatteren har selv øjensynligt ikke tænkt paa, at det fornemme Corset havde noget ondt paa Samvittigheden. Ogsaa i Skønlitteraturen omtales den almindeligt indtil dette Tidspunct som den naturligt indtræffende Sygdom, der opstaar, naar Kærligheden dør (hos Elskeren, og Kvinden staar skuffet tilbage), eller andre Hindringer indtræder for unge elskende. *Restif de la Bretonne* (1734—1806) er ikke karrig med Diagnosen Chlorose i sine talløse erotiske Forviklinger i „Contemporaines" etc., der for de flestes Vedkommende hører hjemme i Tiden lige før Revolutionen.

Der maa imidlertid være kommet et Tidspunct, hvor Chlorosen bliver sjælden, inden den, som vi snart skal se, i 1830erne pludseligt griber om sig paany og vækker Opsigt hos Lægerne og i Befolkningen ved sin stærke Tiltagen ganske som i Slutningen af det 16de Aarhundrede.

Heller ikke for dette Tidsrum, fra 1789 til 1830, er det muligt at bringe sikre Tal over, hvor sjælden en Sygdom Chlorosen nu var bleven. Man huske paa, hvorledes Lægerne var stillet den Gang med Hensyn til Differentialdiagnosen. Sikkert er Diagnosen Chlorose hyppigt blevet stillet ved forekommende Sygdomme med Bleghed hos unge Kvinder, hvor det i Virkeligheden har været noget helt andet. Almindelig Constipation, chroniske Saar i Mave og Tarm, begyndende eller lette Phthiser (2) og meget andet er blevet behandlet under Navnet Chlorose. Dog er der visse Forhold, der gør, at vi kan sige, at Chlorosen er bleven sjælden i dette Tidsrum, foruden den Omstændighed, at den senere pludseligt er i Stand til at tage nyt Opsving, fra at være sjælden bliver hyppig paany, hvilket jo ligefrem forudsætter, at der har været en forudgaaende Aftagen.

Det fremgaar ikke directe af Lærebøgerne, at Sygdommen nu blev sjælden. Lærebøger er conservative. Naar vi ser efter, hvorledes det gik til i Begyndelsen af vort Aarhundrede, da Chlorosen næsten fuldstændig forsvandt, vil vi finde, at i Lærebøgerne beholdt den sin Plads og Omtale uforandret og længe uændret. Det varede forbavsende lang Tid, inden Lærebøgerne

(2) *H. Kyrre* og *V. Maar*: O. H. Mynster—Kamma Rahbek, en Brevsamling. Leiden 1926. pag. XX.

rigtigt fastslog, at Sygdommen var taget af, og denne sidste, stærke Nedgang i Sygdommens Hyppighed skete endda paa et Tidspunct, da Sygdomsextensiteten saa at sige automatisk registreredes, f. Ex. i Hospitalernes Aarsberetninger, og tilmed paa et Tidspunct, da Diagnosen stilledes med en ganske anden Sikkerhed end Aarhundredet forud, da mange Sygdomstilfælde fik Etiketten Chlorose uden at være det. Det er derfor ikke saa underligt, at Lærebøgerne var endnu mere conservative i Begyndelsen af det 19de end i Begyndelsen af det 20de Aarhundrede.

I det hele taget vækker det jo mere Opsigt, naar en Sygdom tager til, end naar den tager af; der er mere Grund til at omtale, at en Sygdom bliver hyppigere end forhen, end at den mere eller mindre langsomt tager af. Følgen af dette sidste bliver jo snarest, at man ikke taler særligt om den. Af alle disse Grunde vil det ogsaa være vanskeligt at finde directe Udtalelser om, hvornaar Chlorosen ret er begyndt at tage af. Dog kan der findes mange Beviser, omend de fleste er indirecte, paa, at Chlorosen er bleven sjældnere i dette Tidsrum, men ikke tidligere.

Paalidelig Statistik fra den Tid, der kan belyse dette Forhold, skal man dog ikke regne paa, kan fremskaffes. Morbiditetsstatistiken var i det hele yderst ufuldkommen beskaffen, og Differentialdiagnosen var saa usikker, at hvad den ene benævnede Chlorose, kaldte den anden noget ganske andet. Man maa nøjes med skønsmæssige Betragtninger, men naar det drejer sig om meget store Svingninger i Sygdommens Hyppighed, er dette ogsaa tilstrækkeligt, og man har i hvert Fald ingen anden Udvej end at bruge, hvad der foreligger, naar man skal danne sig en Mening om Sygdommens Udbredelse dengang.

Naar man gennemlæser *H. Callisens* physisk-medicinske Beskrivelse af Kjøbenhavn (3) fra 1807, finder man alle Sygdomme beskrevne, der havde fast Sæde i Byen: Chlorosen nævnes ikke; den Sygdom havde næppe undgaaet Callisens skarpe Blik, hvis den var hyppig, og den havde nok fundet Omtale. I *Formeys* tilsvarende Arbejde (3a) over Berlin fra 1796 beskrives

(3) Phys.-med. Betragtninger over Kiøbenhavn, Kjøbenhavn 1807 - 09.

(3a) *L. Formey:* Versuch einer med. Topographie von Berlin. Berlin 1796.

ogsaa alle de hyppigste Sygdomme. Han gaar saa stærkt i Detailler, at han udførligt beskriver Kvindernes Tilbøjelighed til Krampe (pag. 189—191) og deres fluor albus (gonorrhoe?) (pag. 146 f.); at Chlorose skulde være hyppig, nævnes der intet om. Ordet Blegsot forekommer lige netop nævnet som en af de mange Følger af Onanien (pag. 119), der netop kort før den Tid af Tissot og derefter af Hufeland og andre var bleven slaaet op til at være en frygtelig Last med de mangfoldigste Følger, uhyre fordærvelig for Menneskeheden, medens den tidligere havde faaet Lov til at existere ret upaaagtet og mindre omtalt, som nu igen.

Den Prægnans, der i det 17de og 18de Aarhundrede var i Beskrivelsen af Chlorosen, taber sig en Del, nu da det prægnante Sygdomsbillede ikke længere forekommer saa hyppigt, nu da de fleste af Tilfældene, der gik under Navnet Chlorose, slet ikke var Chlorose. Det gaar saa vidt, at *Gardien* (1767—1838) hævder, at Chlorosen (4) slet ikke er en speciel Kvindesygdom, der findes en Mængde Tilfælde hos det andet Køn. Man forstaar bedre denne Udtalelse, naar man ser, at Gardien mener, at Chlorosen er en Mavesygdom (on doit considérer la chlorose comme une fièvre hectique gastrique). Det er slet ikke Chlorose, han taler om. Den rigtige Chlorose kender han aabenbart mest fra Bøgerne; ude i Livet er den nu sjælden, og det, han taler om, er de Sygdomstilfælde, der frembyder nogle af Chlorosens Symptomer, og som han derfor har rubriceret under dette Navn. Ulcus ventriculi f. Ex. og andre Mave- og Tarmsygdomme har sikkert udgjort et Hovedcontingent.

Dette var i Frankrig.

I Tyskland benægter f. Ex. *I. P. Frank* (5), at Chlorosen er en morbus sui generis. Det var der ingen i over to Hundrede Aar, der havde tænkt sig, men Frank har sikkert Ret; det har

---

(4) Dict. des sciences médicales, tom. V, Paris 1813. La chlorose n'est pas une maladie particulière aux femmes, on peut la rencontrer dans l'autre sexe dans une infinité de cas.

(5) ac non minus injuste (quod jam sex ante lustra publice docuimus) ad specificæ aegritudinis dignitatem evexerunt Nosologi. De curandis hominum morbis epitome. Mediolani 1831-32, tom. III, pag. 509.

netop ikke været en morbus sui generis, han behandlede som Chlorose, men allehaande andre Sygdomme med Bleghed som Symptom.

Haase (6) benægter, at Chlorosen er en Pubertetssygdom, den optræder i alle Stadier mellem Puberteten og Climakteriet. Vi er nu fjærnt fra Cullen, der for en Menneskealder siden spurgte, hvad det dog var for en Aarsag, der pludselig fremkalder Chlorosen hos tidligere raske unge Pigebørn. Hverken Gardien, Frank eller Haase kunde have skrevet saaledes, som de gjorde, hvis det vrimlede med ægte Chlorotikere som forhen. Dette, at Chlorosen er sjælden, er den eneste Forklaring, der kan gives paa saadanne Udtalelser, der har mange Paralleler i Datiden, som tildels senere skal omtales, men til hvilke Udtalelser man før i Tiden aldrig havde noget Sidestykke.

Intet Steds finder man efter Stolls Tid, efter Revolutionens Udbrud, Tale om, at Chlorosen skulde være hyppig, saaledes som altid i de foregaaende Aarhundreder, et indirecte Bevis paa, at den virkelig var bleven sjælden, som nu igen. Videre skulde man efter de foreliggende Omstændigheder næppe tro, det var muligt at naa til Bedømmelse af dette Spørgsmaal.

Men dog findes der endnu sikrere, ja, uomstødelige Beviser paa Sjældenheden af Chlorosen i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. Saaledes skriver *F. L. Meissner* (Leipzig) „dass mancher Artzt wie z. B. Buchheim (Allgemeine med. Annalen. Altenburg 1823, Decbr.) die Existens dieser Krankheit läugnet. Auch wir gestehen, dass wir niemals eine ausgebildete Bleichsucht beobachtet haben, obgleich Uns öfters ähnliche Zufälle in den Entwickelungsjahren des weiblichen Geschlechtes vorgekommen sind, die wir nicht mit dem Nahmen Bleichsucht benennen mögen“ (7).

Her ser vi det virkeligt tydeligt udtalt, at mange Læger var

(6) Ueber die Erkenntniss und Cur der chronischen Krankheiten des mensch. Organismus. Leipzig 1817, tom. I, pag. 556.

(7) I Virkeligheden benægter *Buchheim* kun forsaavidt Chlorosens Existens, som han udvider Begrebet Chlorose til at omfatte alle Slags Former for Bleghed (endog en Mand med secundær Anæmi efter cancer ventriculi (?) regnes for at have Chlorose) altsaa udsletter den gammelkendte morbus virgineus af det nosologiske System, men benytter Titlen, blot med et andet Indhold, ligesom *Gardien*, *Frank* o.s.v.

klare over, at Fortidens ægte Chlorose ikke forekommer i deres Praxis. Her ser vi en Læge, der tor skrive, at Lærebøgernes Capitel om Chlorose ikke længere har Gyldighed. Dette er jo

Fig. XXII.

ganske som i vore Dage. Den ægte Chlorose var bleven sjælden, dette factum er ikke til at komme udenom. Chloroselignende Tilfælde forekom, accurat som nu, og visse Tilstande diagnosticeredes som Chlorose, paa Grund af en eller anden Lighed med den i Bøgerne forekommende Sygdom, men

var noget helt andet. Dette ses bl. a. af Prognosen, Meissner stiller for disse Tilfælde. I de foregaaende Aarhundreder var Prognosen altid stillet ret god. For Meissner stiller Sagen sig anderledes. Han skriver: „Die Prognose ist in der Bleichsucht bei den offenbar leichteren Uebergangen derselben in chronischen und cachechtischen Krankheiten z. B. in Wassersucht, Schwindsucht u. s. w. natürlich sehr ungünstig." Begyndende Phthise er f. Ex. aabenbart let bleven diagnosticeret som Blegsot, derfor den daarlige Prognose, slige Tilfælde lod sig jo ikke helbrede med Jærn (8).

(8) Efter at denne Bogs Udarbejdelse er endt, finder jeg følgende Vers:

L'usage des corps de baleine
Enfin a cessé pour jamais.
Ces liens mettaient à la gêne
Le corps serré par des lacets;
Aux beaux jours de l'adolescenee,
Empêchaient les accroissemens
Qu'une belle dès son enfance,
Promettait d'avoir à quinze ans;
Lorsque l'esprit philosophique,
Frondant les dangereux travers
De toute mode tyrannique,
Apprit enfin à l'univers
Que de la femme, la structure
Un jour doit se développer,
Quand la prévoyante nature
Lui commandera d'enfanter.
Aussi les skires, *la chlorose,*
Sont bien moins communs de nos jours;
Teint vermeil de lys et de rose
Se rencontre presque toujours
Sur ces intéressans visages
Qui comptant à peine seize ans
N'ont pas de ces cruels usages
Senti les inconvénients.

Disse Linjer er fra Dr. *J. Terre*: L'Hygie, poème en six chants, imprimé en 1807 og citeres, uden videre Commentar, af *O'Followel*: Le Corset, Paris 1905, pag. 114. Ganske vist mangler disse Vers Gratie, men de udtrykker saa betydningsfuld en Sandhed, at der alligevel er nogen Retfærdighed i, at de ikke er fuldstændigt glemte. Her ser vi klart udtrykt, at der virkeligt er nogle Mennesker i Datiden, der har lagt Mærke til og har skrevet det, at Chlorosen blev en sjælden

Chlorosens Forsvinden giver sig hurtigt et Udtryk i Litteraturen. Hos Romantikerne bliver den staaende Sygdom efter alvorlig Kærlighedssorg Phthise. Baroktidens og Roccocoens Chlorose forsvinder og erstattes af Empirens Brystsyge. For den kyndige Litteraturkender er der ingen Tvivl herom. Lope de Vega havde Ret i sin Paastand om den Visdom, der kan hentes af Digternes Ord. Ogsaa ad den Vej naar vi til Erkendelse af, at Chlorosen er bleven sjælden efter Revolutionstiden. Ligesom Chlorosen forsvandt ude i Livet, forsvandt den i Digternes Værker. I det 19de Aarhundrede, paa de Tider, da den igen blev almindelig, genfindes den paany hos Digterne, for atter i det 20de Aarhundrede at glemmes af disse. Denne Parallelitet mellem Sygdommenes Optræden i den virkelige Verden og hos Digterne er det ganske interessant at slaa fast. Jeg vilde gerne have dette opfattet som en Compliment fra Videnskaben til Digtekunsten.

Hele denne Nedgang i Chlorosens Hyppighed stemmer udmærket med den af Winslow fremsatte Theori om Snøring som en Aarsag til denne Sygdom. Det er jo almindeligt kendt, hvorledes den store franske Revolution ogsaa gav Stødet til en Revolution i Klædedragten. Snørelivene, de foregaaende Aarhundreders trofaste Mode, blev casserede; ligesom de politiske

---

Sygdom netop samtidigt med, at Corsettets Brug ophørte i Slutningen af det 18de Aarhundrede. Derfor bør disse Vers endnu en Gang figurere paa Tryk og yderligere bekræfte, hvad dette Capitel har forsøgt at paavise om den Sag ad mere indirecte Vej.

Det lange Digts Forfatter tror, at det er den sunde Fornuft, l'esprit philosophique, der for stedse, pour jamais, har jaget Snøringen paa Flugt. Han er her paavirket af det 18de Aarhundredes Aandsretning. Mellemtiden har tilfulde bevist, hvor ringe Magt Fornuften har, naar det gælder Kvindekønnets Moder. Dog fortjener vor Nutids Mode, det korte Haar og de korte Skørter samt Ophøret af Snøringens Brug og de lavere Hæle, Lægernes Godkendelse og kan virkelig i høj Grad stemme overens med l'esprit philosophique, men skyldes aldeles ikke denne ædle Sans alene og giver næppe Garantier for Fremtiden.

Med Hensyn til Udtrykket l'esprit philosophique kan det anføres, at i det 18de Aarhundrede var det ligesaa attraaet at blive anset for at være philosophisk, som det nu til Dags drejer sig om at være smart, og det i den mellemliggende Tid skiftevis gjaldt om at være regnet for sentimental, æsthetisk og skeptisk.

Baand løsnedes, løsnedes ogsaa Klædedragtens. Tilbage til Antiken, lød Feltraabet. Boucher og Fragonard afløstes af David og Ingres. I Paris sang man under Directoriet *Despreaux'* Vers:

Grâce à la mode
On n'a plus d'corset.
Ah! qu' c'est commode,
On n'a plus d'corset
C'est plus tôt fait.
Grâce à la mode
On n'a rien d'caché.
Ah! qu' c'est commode!
J'en suis fâché!
Grâce à la mode
Un' chemise suffit
Ah! qu' c'est commode!
Un' chemise suffit
C'est tout profit!

Hele Europa fulgte denne Parole, hurtigt og helt ude i de yderste Afkroge af Verdensdelen blev den ny Mode strax antaget. Mærkede man ikke til andet af Revolutionen, stod Regeringsformerne end nok saa fast, Klædedragterne revolutioneredes. Dette Exempel fra Paris kunde ingen Kvinde modstaa.

Naar man følger Modejournalerne fra de Tider, ser man, at Overgangen ikke var helt brat, først i Directorietiden naaedes den rette antike Linie, før den Tid løsnedes Corsettet lidt efter lidt. Den fra Hofkredsene udgaaede stærkt snørte Hvepsetaille var først forladt, der gik nogle Aar, inden den helt corsetløse Tid naaedes. Fig. XXII viser en Overgangsdragt.

Forøvrigt maa man heller ikke være naiv og tro, at Kvinden slet ingen Kunstgreb benyttede i Empiretiden for at forskønne Figuren. Det vilde kun i saare ringe Grad svare til Kvindekønnets Temperament. Under Klædedragten anbragtes „la planchette pour rétrécir le bas ventre", der holdt et fremstaaende Underliv tilbage.

Det, det gjaldt om, var ikke som tidligere at danne en Hvepsetaille, men at skaffe sig Udseende af en vis Slankhed

Fig. XXIII.

ved at trykke Underlivet tilbage. *F. B. Osiander* (9) klager stærkt over denne Modedaarskab, som alle Damer i de højere Kredse ligefra de unge Aar, ja endog Skolepiger, bruger for at opnaa en „air élegant". Disse „planchettes", „Schnürstabe",

(9) Entwickelungskrankheiten des weiblichen Geschlechts. Edit. II. Tübingen 1820, tom. II, pag. 103.

maaler to til tre Fingersbredder og gaar fra Midten af Brystbenet til den øverste Rand af os pubis; de kræver naturligvis nogen Snøring for at virke.

Medens Empiretidens Mode saaledes kan synes at have været hygieinisk i Henseende til Chlorosen, er det sikkert, at Samtiden beskyldte den for at være usund paa anden Maade. Man mente, at de tynde Stoffer, det lette Undertøj, de blottede Barme og bare Arme, som Moden krævede selv ved Vintertid, gav Anledning til megen Forkølelse, Hoste og deraf opstaaende Lungebetændelse, ja endog Brystsyge hos unge Piger (9a).

Om det virkelig er dette Forhold, der fandt sit Udtryk i Litteraturens stærke Benyttelse af Brystsygdom og Nervefeber hos unge Kvinder, er det vanskeligt at dømme om, men det er dog højst sandsynligt. Outrerede Moder har baade før og siden haft Døden til Følge hos unge Kvinder, ligesom hos unge Mænd dumdristige Vovestykker for „at vise sig"; disse to Former for Optræden er nemlig mandlige og kvindelige Modstykker, det active masculine, det tilsyneladende mere passive feminine.

Enhver Mode har sin Tid, og den corsetløse Empiretid faar ogsaa Ende. Fra 1815 til 1830 vinder, som Modejournalerne viser, Snøringen noget af sit Terrain tilbage, dels vinder denne Mode mere og mere Indpas igen, dels bliver Corsettets Størrelse forøget, det bliver mere langstrakt, naar højere

(9a) Den franske Oversætter, *J. D. Duplanil*, af *G. Buchans* tidligere anførte engelske Værk tilføjer (tom. I, pag. 260) følgende Note ved Omtalen af Kvindernes uforsigtige Moder, men vel at mærke først i femte Udgave, fra 1802: Ce reproche que nous faisions aux femmes il-y-a 25 ans et plus, elles le méritent aujourd'hui à bien plus de titres. Car, comme tout le monde sait, elles vont presque nues: elles ne portent plus de corset ni de jupons: quelques-unes même ne portent que des demi-chemises . . . . . Combien de jeunes personnes sont mortes de la poitrine depuis quelques années! et leur maladies n'ont point en d'autres causes.

Paa Kirkegaarden i Vaugirard læser man endnu følgende Gravskrift:

22 Décembre 1802
LOUISE LEFEBVRE
âgée de 23 ans
Victime de la mode meurtrière
Et rose elle vécut ce que vivent les roses.

Fig. XXIV.

op og længere ned (10); Snøringen bliver altsaa mere og mere effectiv. Denne Mode breder sig efterhaanden fra Paris ud i Europa. Men nu bliver Chlorosen ogsaa mere almindelig.

Det Land, hvor Chlorosens Tiltagen er bedst studeret, er absolut Sverige. Den bekendte Kliniker *Magnus Huss* (1807—

(10) De 1815 à 1830 les corsets furent graduellement rallongés du haut au bas. *Léoty*: Le Corset à travers les âges. Paris 1893. Cit. efter *O'Followell*: Le Corset. Paris 1905, pag. 119.

1890) har 1851 givet en indgaaende Skildring deraf (11). „Under de sednaste 20 till 25 åren har en ny sjukdomform blifvit allt mer och mer inhemsk bland det uppväxande slägtet af fäderneslandets allmoge. Denna sjukdom är bleksot eller hvitsot. Den har väl förr funnits inom vårt land bland de samhällsklasser, der barnen, särdeles flickorna, erhålla en finare uppfostran, såsom och bland städernes fattigare befolkning: men den har, ända till för trenne artionden sedan, varit okänd bland landbygdens invånare".

Til Belysning af de nærmere Omstændigheder ved Sygdommens Tiltagen, har Huss ladet foretage et stort Rundspørge til næsten alle Landets Læger. Svarene er naturligvis ikke helt ens. Landet er stort, og Naturen og Levesættet varierende i de forskellige Provinser; alle Læger stillede ikke Diagnosen ens, endnu mindre den Gang end nu, men Huss kan dog concludere: „att nemligen bleksoten är en för svenska landtfolket ny sjukdom, att den å vissa orter har en alder af 20 år, inom andra 15—10—8 o. s. v., samt att den, sedan den engang börjat, merendels spridt sig, angripande flere och flere af det uppväxande slägtet. De orter, der den i minsta antalet fall förekommer, äro Norrbotten, Dalarna, Wermland, Dahlsland, vissa trakter af Småland samt Gottland."

Charakteristisk nok fremgaar det heraf, at det er de mest afsides beliggende og derfor mest gammeldags Egne, der er særligt forskaanet for Sygdommen.

Er det nu den rigtige genuine Chlorose, der her er Tale om? Huss beskriver den saaledes: „Bleksot, hvars mest framstående yttring är ett allmänt svaghetstilstånd i förening med blek ansigtsfärg, angriper hufvudsakligst qvinnor från 14:de till 25:de året: mere sällan förekommer den efter 30:året. Företrädesvis äro väl ogifta härföra utsatte: dock äro ej heller de gifte fria, särdeles om de gift sig för unga, eller om de haft denne sjukdom förut och ej derför varit fullständigt botade." Ogsaa hos Drenge skal denne Sygdom kunne forekomme. Det er altsaa ikke helt sikre Criterier paa Chlorosen, men dog gode

(11) Om Sveriges endemiska sjukdomar. Stockholm 1852. Oversat paa Tysk: Ueber die endemischen Krankheiten Schwedens. Berlin 1854.

nok til, at man kan sige, at Hovedcontingentet har været ægte Chlorotikere, selvom Grænserne har været draget noget videre, end vi nu kan billige.

Iagttagelserne har særligt været stillede blandt Landalmuen, men „så gälla samma slutsatser äfven för städernas innevånare,

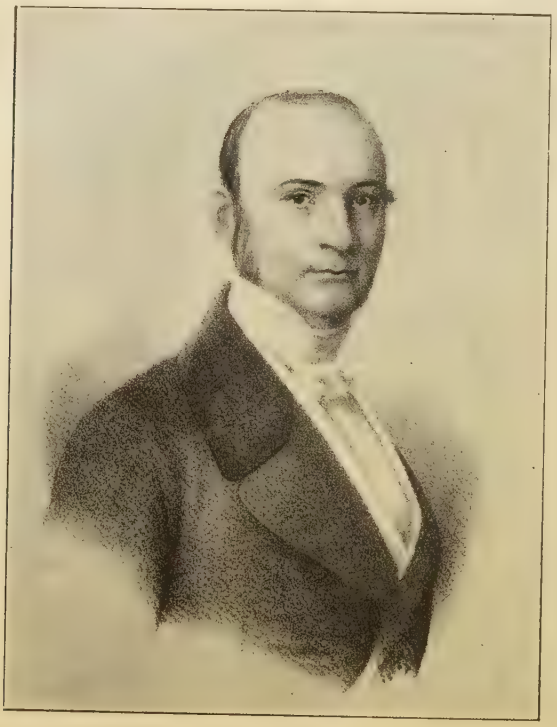

Fig. XXV. Magnus Huss.

såsom och för medelklassen och de högre standen. Ehuruväl bleksot funnits ibland dessa förut, sannolikt från äldre tider tilbaka, har dock detta endast varit i mera enstaka, spridda fall; nu deremot har den äfven bland dessa klasser fått ett sådant insteg, att man fullt sanningsenligt kan säga, att bleksot är nutidens allmännast förekommande sjukdom bland det uppväxande slägtet, företrädesvis dess qvinliga del.“

Man mindes herved om Mercado, Varandal og Parés Udtalelser om Sygdommens Udbredelse i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Der er en Overensstemmelse herimellem, som er ganske slaaende.

Blandt de Aarsager, Huss kan tænke sig til dette stærke Frembrud af Chlorosen, nævner han dels Ændringen i Arbejdsvilkaarene, dels Klædedragten: „Svenska landets qvinnor hafva och bortlagt den svenska klädedrägten: de hafva bortbytt de varma, hemmaväfda tygderna, hvilka voro egnade att skydda mot klimatets stränghet, mot utländskt kram eller in hemsk fabriksgods, hvilket, af vida tunnare beskaffenhet, ej meddelar den värme, som klimatet fordrar. Kläderna skola och nu vara mera åtsittande, b o n d f l i c k a n s k a l l v a r a s n ö r d, hon skall likna städernas jungfrur. I de landsorter, hvilka nyss blifvit anförda, der bleksoten är sällsynast, der bibehåller och allmogen mera allmänt sin gamla varma klädedrägt; motsatsen eger rum, der bleksoten är som talrikast. Ja, *D:r Akerblom* säger bestämt, att uti den mot hafskusten mera gränsande delen af Ångermanland, der almogen under sednare tider förändret sin klädedrägt, der är och bleksoten talrikt förekommande; då deremot i de högre upp belägna traktarna af detta landskap, der almogen ännu för det mesta bibehållit sin varma svenska beklädnad, der finnes denne sjukdom endast i sällsynta fall, mere undanttagsvis. Man kan således äfven antaga, att en förandrat (må denna förandring och på nutidens språk kallas „tidsenlig") beklädnad, bortbytandet nemligen af varmare kläder mot sådana, som ej tillräckligt skydda emot kölden, utgör en annan af de orsaker, hvilka bidraga till bleksotens uppkomst och allmännelighet."

Snøringens Betydning for Chlorosen synes tydeligt at fremgaa heraf for os, skønt Huss ikke har været opmærksom herpaa. Naar vi vil være forsigtige, kan vi ikke andet end indrømme, at Tidssammenhængen er klart iagttaget og anskueligt beskrevet af Huss og de svenske Læger fra den Tid.

Ligesom Hoffmann og Boerhave nævner ogsaa Huss Caffedrikning, og yderligere fremhæves Misbrug af Brændevin hos Forældrene. Der er selvfølgelig ogsaa Modstandere af Vaccinationen, der giver denne Foranstaltning Skylden.

Hvad Aarsagen til „bleksotens ökade talrikhet bland samhällets öfriga klasser" angaar, støtter Huss sig bestemt og afgjort til Dr. Wretholm i Haparanda: „bleksoten bland standspersonernas uppväxande döttrar tyckes hålla jemna steg med den framåtskridande sydländske bildningen ock den moderna uppfostran, som bjuder, at naturen skall utdrifvas ock konsten skall inläres."

Ogsaa heri er det ikke umuligt at tænke paa Snøringen, om end Bemærkningen vistnok har større Rækkevidde.

Men Sverige er langt fra det eneste Land, hvor Chlorosens Tiltagen er omtalt; den er blot grundigst klarlagt for dette Lands Vedkommende.

Allerede 1849 har i Danmark S. M. Trier (1800—63) (12) omtalt som en almindelig kendt Kendsgerning, at Chlorosen er bleven meget hyppigere, og for at illustrere dette bringer han en Statistik fra det berømmelige kgl. Frederiks Hospital i Kjøbenhavn. Fra denne anføres her Tallene fra Aarene 1826—41 incl., i hvilket Tidsrum den medicinske Afdeling, Universitetskliniken, lededes af O. L. Bang, og hvor Diagnosen altsaa verificeredes af samme Overlæge. Trier fortsætter Statistiken videre ind i sin egen Overlægetid — han blev Bangs Efterfølger — og efter Overlægeskiftet stiger Chlorosetallet yderligere; men Tallene fra Triers Overlægetid anføres ikke, thi man kan ikke være sikker paa, at Diagnosen Chlorose under den nye Overlæge blev stillet efter de samme Principper som før; der er altsaa intet paalideligt Grundlag for en Sammenligning. Statistikken fra Bangs Tid anføres blot for at illustrere Tidspunctet, da den omtalte Stigning i Chlorosefrequensen fandt Sted. Morbiditetsstatistikken paa dette Tidspunct er saa usikker, at der ikke bør bygges for meget paa den, specielt for en Sygdom som Chlorosens Vedkommende. Men naar de Resultater, en saadan Curve viser, svarer til Lægernes Udtalelser om, at Sygdommen virkelig tager til, mener jeg, at det kan forsvares at aftrykke den, idet den kan vise Aarstallene for Stigningen sikrere end Udtalelser som de svenske, der til Dels er baseret paa Skøn, saaledes at Hukommelsesforskydning kan have fundet Sted i Lø-

(12) Hospitalsmeddelser, tom. II, Kjbhvn. 1849, pag. 193—202.

bet af de 10—20—30 Aar, det har drejet sig om. Totalbelægningen paa hele Hospitalet var i nogen Stigning i dette Tidsrum fra cirka 3000 til 4000 aarligt, hvoraf den medicinske Afdeling tog mindste Parten, og Sengeantallet paa denne var ret uforandret.

Aar	1826	1	Chlorosetilfælde
„	—27	0	—
„	—28	2	—
„	—29	1	—
„	—30	4	—
„	—31	4	—
„	—32	5	—
„	—33	4	—
„	—34	5	—
„	—35	6	—
„	—36	9	—
„	—37	22	—
„	—38	12	—
„	—39	12	—
„	—40	12	—
„	—41	16	—

I Norge har Axel Lund (13) fremdraget mange Lægeindberetninger til Sundhedsstyrelsen fra 1850erne gaaende ud paa, at Chlorosen i den foregaaende Tid har vundet stærkt Indpas i Landet. Han nævner Huss' Theori om de tynde, s t r a m t s i d d e n d e moderne Klædedragter som ætiologisk Factor, men tror selv mere paa et stillesiddende Liv i indelukkede Rum som Aarsag.

Paa Island angiver Schleisner (14) i 1849, at Chlorosen er saa godt som ukendt, men i 1874 anslaar Finsen (15) den til at være en af de allerhyppigste Sygdomme hos Kvindekonnet; han mener at 11 % af syge Kvinder lider af Chlorose, og i 1859

(13) Chlorosen, dens Væsen og Aarsager. Nord. med. Arkiv. Bd VII. 1875.

(14) Island, undersøgt fra et lægevidenskabeligt Synspunkt. Kjbhvn. 1849.

(15) Iagttagelser ang. Sygdomsforholdene paa Island. Kjbhvn. 1874. pag. 60.

har Hjaltelin anslaaet Tallet til 5 % (16). Det kan synes, som om Chlorosen er blusset op paa Island noget senere end i det øvrige Skandinavien. Det staar godt i Samklang med, at nye Moder den Gang velnok senere naaede ud til den fjærne Ø i Atlanterhavet nærved Polarkredsen end til det øvrige Skandinavien. Forøvrigt ses det tydeligt af Finsens Beskrivelse, at han drog vide Grænser for Chlorosen, regnede med herunder Tilfælde, som vi næppe kan stole paa, alle var genuin Chlorose. Saaledes er det vist tit gaaet til paa den Tid; den pludseligt tiltagende Sygdom har i den Grad paatvungen sig Lægernes Opmærksomhed, at de stadigt har haft den i Tankerne og har haft let til at stille Diagnosen paa faa Criterier. Stigningen af Chlorosens Hyppighed tog sig maaske større ud, end den i Virkeligheden var; Lægernes forbavsede Øjne har nok virket som forstørrende Kikkerter.

Ogsaa udenfor Skandinavien omtales Chlorosens stærke Tiltagen. Paa „Versammung der deutschen Naturforscher und Aerzte zu Braunschweig 1841" (17) var dette Spørgsmaal Discussionsemne. *Hofrath von Ammon* indledede „über das häufige Vorkommen von Chlorose" og stillede det Spørgsmaal, om denne blev almindelig iagttaget overalt og i saa Fald, om Grunden snarest maatte søges i telluriske Forhold, eller om det laa i Opdragelsen. Med Hensyn til Hyppigheden herskede der Enstemmighed blandt Congressens Deltagere. Professor Kostys fra Athen og Dr. Behr fra Bernburg mente, at telluriske Forhold gjorde sig gældende. Dr. Forbe fra Goslar og Geheimehofrath Harles fandt, at Skole- og Familieopdragelse maatte være Aarsagen; hertil sluttede Dr. Meissner fra Leipzig sig, der, som vi har set tidligere, forhen aldrig fandt Chlorosen i sit Clientel.

Dette viser, hvor paafaldende Chlorosens Tiltagen var for Lægerne helt ned til Athen. At det samme gjorde sig gældende i Rusland, beretter ved samme Tid Grimm og Doepp (18).

---

(16) Sundhedskollegiets Forhandlinger fra Aaret 1859, pag. 434.

(17) Refereret i (Haesers) Repertorium für d. gesammt. Medicin. Jena 1842, tom. III.

(18) *Wilh. Grimm*: Die Bleichsucht. Leipzig 1840. *Ph. Doebb*: Vermischte Abhandlungen aus dem Gebiete der Heilkunde og i *Oppenheims* Zeitschrift für d. gesammt. Medicin. Hamburg 1842, pag. 104.

I Stuttgart har *Cless* (19) opgjort sine Erfaringer. „Nach den Beobachtungen in Catharinen-Hospital lässt sich mit Sicherheit die bedeutende Steigerung in der Häufigkeit der Chlorose von dem heissen Sommer des Jahres 1834 her datieren, indem von dieser Zeit an alljährlich die Zahl der Chlorotischen eine nie früher gekannte Höhe erreicht." Dette Aarstal stemmer forbavsende overens med de danske og svenske Opgivelser. Chlorosen maa i vidtstrakte Omraader med Hensyn til sin Optræden følge ensartede Love, det viser sig nu her, som ogsaa baade før og senere.

Cless tror nærmest, at telluriske Forhold maa være en Aarsag hertil, dog med denne Reservation: „Wenn auch neben diesen Verhältnissen das städtische Leben in einzelnen Fälln mannigfach mitwirken mögen, denn die Krankheit scheint unzweifelhaft in Städten häufiger seyn, als auf dem Lande." Ligesom Paré og Baillou ved Chlorosens første Optræden over 200 Hundrede Aar før fandt Chlorosen localiseret til Byerne, saaledes saa man det ogsaa nu ved dens Genkomst. Ligheden er slaaende. I Sverige viste det sig ogsaa, at den først naaede ud paa Landet, da Klædedragten ændredes, og Snøringen blev almindelig der. Disse Paralleler mellem det 16de og 19de Aarhundrede kan man ikke se bort fra, naar man skal bedømme Kaarene for Chlorosens Optræden og overveje, om Aarsagen ligger i telluriske Forhold eller i Klædedragten blandt andet.

Huss' Beretning om Chlorosens Tiltagen i Sverige ser man jævnligt omtalt endnu, de tilsvarende fra andre Lande synes derimod fuldstændigt glemte.

For de romanske Lande (20) og for England har jeg ingen

(19) Ueber die zunehmende Heufigkeit der Chlorose. Repert. f. d. gesammt. Medicin. Jena 1842, tom. IV, pag. 161 f.

(20) En Del kan tale for, at Svingningen i Sygdommens Extensitet ikke har været saa fremtrædende i disse Lande, særligt at Opgangen har været langsommere og mere umærkelig; thi ellers havde det sandsynligvis været lettere i den mig tilgængelige Litteratur at finde Omtale heraf. Det er ikke utænkeligt, at Brugen af »les planchettes« forbunden med nogen Snøring har været mere udbredt i de romanske Lande end andetsteds. Vi saa, hvorledes der efter *Huss'* Erfaringer stadig havde existeret nogen Chlorose i de øverste Samfundslag, hvor de parisiske Modefif altid er Genstand for Efterligning; intet er rimeligere end at antage, at disse raffinements har haft større Ud-

nærmere Oplysning om, hvornaar Sygdommen er taget til igen (21). Jeg vil være taknemmelig for Meddelelser fra disse Lande, om der kan gives bestemte Data desangaaende.

Alle disse Beretninger om Chlorosens stærke Tiltagen i 1830erne bekræfter yderligere baade indirecte og directe, at Chlorosen forinden maa have været sjælden, og som Hovedresultat af Undersøgelserne i dette Afsnit kan vi sige, at Chlorosen efter lige til Revolutionens Udbrud at have været hyppig i store Dele af Europa først er taget stærkt af og dernæst til igen fra efter 1830 og trofast har fulgt Snøringen; naar Snøringen var moderne, var Chlorosen hyppig, naar Snøringen gik af Brug, blev Chlorosen ogsaa sjælden, da Snøringen atter blev moderne, fulgte Chlorosen med. Chlorosens nære og intime Forhold til Snøringen faar altsaa en meget stærk Bekræftelse, naar Tidsrummet overses fra vort Stade. Samtiden har dog næsten ikke haft Øje herfor, og Eftertiden endnu mindre, idet den her paaviste Aftagen og Tiltagen af Chlorosen aldrig har været rigtig klargjort og endnu mindre har Coincidensen med Corsettets Mode været paapeget.

---

bredelse, er naaet ud i videre Kredse i Frankrig og Italien end i det øvrige Europa og maaske har bevirket mere Chlorose der end i andre Lande.

(21) Dog haves en enkelt Udtalelse fra Syd-Italien i *de Renzi*: Topogr. e. statist. medic. della citta di Napoli etc. Nap. 1845, pag. 321, hvilket Værk jeg ikke har set, men som citeres af *Hirsch* (op. cit., pag. 346, not. 8).

XII.

Theorier og Beskrivelser i det 19de Aarhundrede — Blodundersøgelser i Aarhundredets første Del — Andral — Chlorose og Anæmi bliver for mange et Fællesbegreb — Oxydation — Ad. Hannovers Undersøgelser — Stethoskopiske Undersøgelser — Pathologisk-anatomiske Undersøgelser — Virchow — Trousseau — Andre Theorier — Sygdomsbeskrivelser — Jærntherapi, Blaud og Niemeyer — Blodundersøgelser i Aarhundredets sidste Del — Det 20de Aarhundrede, Forskel mellem dette og det 19de.

En virkelig tilfredsstillende Oversigt over alle de Undersøgelser og Theorier, der har været foretaget og fremsat angaaende Chlorosens Natur og Væsen siden 1800, vilde kræve et Værk for sig mindst ligesaa stort som hele denne Bog. Her skal derfor kun bringes en aphoristisk Behandling af dette Emne, særligt vedrørende denne Sygdoms Optræden og Betydning og til Belysning af Fremskridtene i Kendskab til Sygdommen. Fremstillingen bliver derfor ikke rent chronologisk, men ogsaa pragmatisk ordnet.

I Begyndelsen af Aarhundredet var Chlorosen bleven sjælden, den omtales stadigt i Bøgerne, men i Livet var en Mængde, hyppigt vistnok Hovedparten af de Tilfælde, der gik under dette Navn, noget helt andet; dette prægede, som vi allerede har set, den theoretiske Opfattelse af Sygdommen. Senere bliver Chlorose for mange Forfattere næsten et Fællesnavn for alle Former af Anæmi. Først i de sidste Decennier af Aarhundredet naar man til en fast Forstaaelse og helt bestemt differentialdiagnostisk Afgrænsning af den genuine Chlorose, og det viser sig, at det gamle kliniske Begreb, det 16de Aarhundredes morbus virgineus, har kunnet staa sin Prøve, det bliver befundet at være correct, svarende til en virkelig særegen Sygdom. Imidlertid gaar dette bestemte kliniske Begreb dog sin stadige Gang gennem hele Aarhundredets Litteratur, tildels

maaske hjulpet af Inertiens Lov, men dog ogsaa fordi de fleste Lægers kliniske Sans og Syn var tilstrækkelig fintmærkende til at erkende Chlorosens Billede tværs igennem de forvirrende Theoriers Slør og til Trods for de differentialdiagnostiske Vanskeligheder.

I Aarhundredets første Aar var Hæmatologien ikke naaet videre, end at Richerand (1807) og Magendie (1817) kunde paastaa, at Blodlegemerne slet ikke var „corpuscula", men Luftblærer i Blodvædsken (1). Men saa sættes der ogsaa Kraft ind paa Studiet af Blodet. Berzelius (2) studerer Blodfarvestoffet og giver det Navnet Hæmoglobin; Dumas og Prévost (1821) og Chevreul (1824) lægger saa fast en Grundvold til Kendskabet af Blodets physiologiske Chemi, at Andral i Forbindelse med Gavarret til Klinikens Brug kan gøre Bestemmelser over Fibrinet, Serum og Blodlegemerne og veje disse Bestanddele hver for sig efter Dumas' Metode (3). Som Middeltal for Hæmoglobinet hos sunde Mennesker sætter Andral $^{127}/_{1000}$, Maximum $^{140}/_{1000}$, Minimum $^{110}/_{1000}$. Dog glemmer Andral ikke de tidligere Undersøgelsesmethoder, han omtaler ogsaa for Chlorosens Vedkommende udførligt crusta phlogistica, dette fra Oldtiden kendte Symptom, som i Aarhundredets sidste Halvdel paa Grund af manglende Conservatisme gik fuldstændigt af Brug. Virchow kender det dog ogsaa godt og forstaar Aarsagen til det, den forskellige Vægtfylde af Blodets Bestanddele (4), hvorefter dette Symptom glemmes, til R. Fåhræus genindfører det paa moderne Basis. Andral beskriver, hvorledes Tomassini som Følge af Tilstedeværelsen af crusta phlogistica anser Chlorosen for at skyldes en Inflammation, der formodes at have sit Sæde i Blodkarrenes Vægge (5). Allerede tidligere

(1) Efter *Nolf* i Richet: Dictionnaire de Physiologie, tom. VIII, Paris 1909. Art. Hématies.

(2) Föreläsninger öfver Djurkemi. Stockholm 1808.

(3) Essai d'Hématologie. Paris 1843. Oversat paa Tysk: Versuch einer pathologischen Haematologie. Leipzig 1844.

(4) Die Cellularpathologie. 4te Aufl. Berlin 1871, pag. 187.

(5) Considerazioni patologiche sull'inflammatione, tom. II, pag. 258—278. Bologna 1820. Cit. efter *Andral.* op. cit.

havde Grimaud (6) talt om Betændelse i Forbindelse med Chlorose, men for ham var Uterus det formodede Sæde herfor.

Efter Andrals grundlæggende Arbejder, hvor han finder Hæmoglobin-Værdier saa lave som indtil $\frac{60}{1000}$ og $\frac{50}{1000}$ hos Chlorotikere, bliver det klart for alle, at Chlorosen er forbunden med Anæmi — Aglobuli eller Hydræmi er til at begynde med de mest brugte Udtryk herfor — og Chlorosen vandrer efterhaanden fra de gynækologiske Værker over og faar sin Plads i Haandbogerne over den interne Medicin, i Reglen enten blandt de „constitutionelle Sygdomme" eller senere mest blandt „Blodets Sygdomme", hvilke sidste danner en broget Række Sygdomme, der væsenligt holdes sammen af en dem vedrørende speciel Undersøgelsesteknik, men som ellers i klinisk, særligt i ætiologisk, Henseende frembyder saa store indbyrdes Forskelle, at Fremtiden næppe i nosographisk Henseende vil bibeholde denne Inddeling.

I Begyndelsen var denne fuldkommen rette Forstaaelse af Chlorosens Væsen som en Anæmiform ikke til ubetinget Held for den kliniske Opfattelse af denne Sygdom. Grisolle (7), Blaud og Ricord blandt mange andre slaar Chlorose og Anæmi i det hele taget sammen til en enkelt Sygdom, er ikke i Stand til at skelne tydeligt mellem de forskellige Former. Denne Opfattelse kan dog ikke fortrænge Billedet af den gammelkendte Chlorose i Lægernes Bevidsthed, stadigt arbejdes der paa at skaffe foroget Klarhed over denne Sygdom. Ethvert nyt Fremskridt i Klinikens Hjælpevidenskaber benyttes hertil.

Efter Lavoisiers Paavisning af Iltningsprocessen i det menneskelige Legeme antager Centomo (8), at Grunden til Chlorosens Opstaaen skyldes en Nedsættelse af Oxydationen. Joerg

(6) Traité des fièvres, 1781, cit. efter *Parrot* i Dict. encycl. des sciences médicales, tom. VII, pag. 706. Paris 1874.

(7) C'est à tort, que la plupart des médecins considèrent encore la chlorose comme une affection distincte de l'anémie; quant à nous, nous ne saurions voir entre elles aucune différence capitale. Traité de pathologie interne. V édit. Paris 1852. tom. I, pag. 177

(8) Giornale di Medicina practica. Padova 1812 Cit. efter *F. L. Meissner:* Forschungen des 19de Jahrhundert im Gebiete der Geburtshülfe, Frauenzimmer- und Kinderkrankheiten, tom. II, pag. 100. Leipzig 1826.

(9) har næsten samme Opfattelse, anser Sygdommens Aarsag at bestaa i en Formindskelse og Forstyrrelse i Assimilationsprocessen, forbunden med en formindsket Iltning af Blodet, og Amenorrhoen er en Følge deraf.

Saa tidligt som i 1845 foretager Ad. Hannover i Danmark (10) rationelle Undersøgelser over Udaandingsluften hos Chlorotikere og andre, og finder, at chlorotiske Kvinder producerer en større Kulsyremængde end sunde. Disse Undersøgelser bekræftes et halvt Aarhundrede senere af Fr. Krause (11) til stor Forbavselse for de fleste, der virkelig havde fæstet Lid til de gamle speculative Theorier om en nedsat Oxydation og overset Hannovers Undersøgelser. Krause fastslaar ogsaa et større Iltforbrug, der i hvert Fald delvis finder sin Forklaring ved Tachypnoe og Tachycardi, Symptomer ved Chlorosen.

Efter Laënnec's grundlæggende Undersøgelser (1819) over Auscultationen, hvor de anæmiske Blæselyde ved Hjærtet allerede omtales, arbejder f. Ex. Bouillaud og Beau (12) videre; de abnorme Lyde i Venerne, „bruit de diable" „Nonnengeräusch", der hores kraftigst i Halskarrene over bulbus jugularis, bliver almindelig kendte og meget omtalte og discuterede. Et helt constant Fund er disse Lyde ikke, og man naar aldrig til fuldstændig Klarhed eller Enighed om Aarsagen til dem, heller ikke til helt sikker Forstaaelse af den physiske Aarsag til de accidentelle Mislyde ved Hjærtet; disse, som paa ingen Maade er pathognomoniske for Chlorosen, er væsenligst systoliske, men kan variere stærkt fra Dag til Dag, ligesom ogsaa deres Sæde er noget vexlende, dog vistnok hyppigst og kraftigst over Pulmonalen. I flere Decennier betragtedes disse Mislyde som meget væsenlige og betydningsfulde Symptomer, ved hvilke man troede at faa større Forstaaelse af Sygdommens Egenart, men senere svandt Interessen for dem stærkt. Paa samme

(9) Handbuch der Krankheiten des Weibes. 2. Aufl. Leipzig 1821.

(10) de quantitate relativa et absoluta acidi carbonici ab homine sano et ægroto exhalata. Hauniæ 1846.

(11) Zeitschrift f. d. kl. Medizin, tom. XXII, pag. 449. Berlin 1893.

(12) Recherches sur la cause des bruits anormaux des artères et application de ces recherches à l'étude de plusieurs maladies et principalement de la chlorose. Archive générale de médecine. 1838. pag. 157 ff.

Maade var det gaaet med Symptomet picæ i det foregaaende Aarhundrede; en Tid blev dette Symptom anset for noget af det mest essentielle ved Sygdommen, senere tabtes Interessen betydeligt for det.

H. Bamberger (13), og mange senere, finder ved Percussion Forøgelse af Hjærtedæmpningen, men mener ikke, at den skyldes Hypertrophie, snarere Dilatation paa Grund af Svækkelse af Myocardiet. S. Grünmach (14) paaviser røntgenologisk, hvad man allerede havde tænkt sig, at det særligt skyldes Forskydning af Hjærtet paa Grund af, at Diaphragma staar højt.

Marshal Hall er i Følge Parrot (15) den første, der gør opmærksom paa locale, temporære Asphyksier, Angiospasmer, særligt i Fingrene „digitus semimortuus", „doigts morts", der maaske staar i Forbindelse med de af og til ved Chlorosen forekommende Thrombedannelser, som Trousseau efter C. von Noorden (16) skal have Prioriteten paa at have iagttaget og beskrevet.

Pathologisk-anatomiske Undersøgelser bekræfter til at begynde med det 18de Aarhundredes Fund af Hypoplasien af genitalia interna. Siebold (17) skriver: nach dem Tode findet man — — die Mutterscheide sehr eng, die Gebärmutter sehr klein, wie bei einem zweijährigen Kinde, mitunter sind beide Eierstöche ungewöhnlich klein — —. C. Rokitansky (18) skriver om Oligohæmien (ikke specielt Chlorosen): Ihr entspricht eine mangelhafte Entwickelung des Calibers der Arterien mit Kleinheit des Herzens, und neben zurückbleibender Entwickelung der gesammten Körpermasse erscheinen beim weiblichen Geschlecht vorzüglich die Sexualorganen unentwickelt.

Rokitanskys skizzemæssige Antydninger sammenarbejdes af Virchow, der naturligvis gerne vilde give en pathologisk anatomisk Forklaring af Chlorosen, med en ganske plausibelt

(13) Lehrbuch der Krankheiten des Herzen. Wien 1857. pag. 319
(14) Therapeut. Monatshefte 1897.
(15) Dict. encycl. des sciences médicales. Art. Chlorose. Paris 1874.
(16) Die Bleichsucht. Wien 1897. pag. 63.
(17) Handb. der Frauenzimmerkrankheiten. Edit. II. tom. I, § 421. Wien 1829.
(18) Handb. d. pathol. Anatomie. Wien 1846. tom. I, pag. 558.

lydende Theori, fremsat af Ashwell (19), og som Virchow citerer, gaaende ud paa, at Chlorosen er en constitutionel Sygdom, i Regelen medfødt, der frembryder i Pubertetsalderen og bestaar i en Slags Anæmi paa Grund af fejlagtig Hæmatose. Virchow (20) skildrer den snævre „aorta chlorotica", der fra normalt at tage en Tommelfinger gaar ned til kun at kunne passeres af en Lillefinger eller mindre. Forgreningerne af de første smaa Arterier fra Aorta afviger fra det normale, og Intima er forsynet med netformede Figurer, Fedtdegenerationer. For Virchow tyder Aortas Snæverhed, Hypoplasien af Hjærtet og genitalia, Infantilismen, paa, at Chlorosen beror paa en medfødt eller i hvert Fald tidligt opstaaet Disposition. Virchows Theori, der saaledes i Virkeligheden er meget lidet original, vakte dog megen Opsigt og discuteredes ivrigt og nævnes hyppigt endnu den Dag i Dag, men slog aldrig helt igennem, ikke en Gang i Hjemlandet, dertil var Fundet af den arterielle Hypoplasi for inconstant, ligesom Theorien ikke svarer til Sygdommens exquisite Reparabilitet (O. Naegeli). Ogsaa Hypoplasien af genitalia interna constateredes senere hyppigt, uden at Chlorosesymptomer var til Stede, saaledes at Antagelsen af denne Hypoplasis Betydning for Chlorosens Opstaaen ogsaa er forladt, skønt den havde en lang Levetid.

Hvorvidt den Anæmi, der ledsager Chlorosen, skyldes formindsket Bloddannelse eller forøget Nedbrydning, har været meget discuteret og blev et Stridsspørgsmaal allerede før 1850 (21), d. v. s. længe førend man kunde haabe at komme til virkelig Klarhed herover. I det 19de Aarhundrede spildtes mange gode Kræfter paa at løse temporært uløselige Spørgsmaal. I Aarhundredets senere Decennier lagde Hayem og Rosenbach særligt Vægt paa en sygeligt forøget Destruction af Blodfarve-

(19) Guy Hospital Reports 1838. Cit. efter Referat i Revue médicale. Paris 1839.

(20) Ueber Chlorose und die damit zusammenhängenden Anomalien in Gefässapparat. Berlin 1872.

(21) Det er netop et af Kendemærkerne paa de store og overlegne Aander, at de vælger sig Opgaver, der er Udsigt til at løse, paa de mindre og uklare Aander, at de tit og med Forkærlighed sysler med umulige Opgaver. Stensen staar for os Danske som et lysende Forbillede paa Maalbevidsthed.

stoffet, medens Gilbert, der brugte Udtrykket „hypoplasie angiohématique", og von Noorden benægter denne og anser den formindskede Production for bevist.

Trousseau (22) vækker i Aarhundredets Midte stor Interesse ved ligesom tidligere Sydenham og Morton nærmest at regne Chlorosen for en Nervesygdom paa Grund af picæ — et Symptom, der allerede havde ført Sauvage paa Afveje — Neuralgierne, Palpitationerne, Spasmerne etc.

Lloyd-Jones (23) i England staar senere næsten paa samme Standpunct ligesom Grawitz i Tyskland.

Trousseau bekæmper energisk Tanken om Giftermaal i therapeutisk Øjemed og ligeledes den gamle, populaire Theori om Chlorosen som foraarsaget af indestængt Erotik, en Theori, som rimeligvis vilde have fundet Tilhængere i Wien i vore Dage. Det maa anses for et Held, at Chlorosen er bleven saa sjælden nu om Dage; derved er Verden sikkert bleven forskaanet for det Syn, at Læger adopterede det 16de Aarhundredes Publicums lumre Phantasier.

Forholdet mellem Chlorose og Tuberculose optager ogsaa Trousseau meget (24). Sikkert er mange forskellige lette eller atypiske Tilfælde af Tuberculose i gamle Dage behandlet under Diagnosen Chlorose og jævnligt senere bleven afslørede som det, de virkelig var. Dette Forhold har givet Anledning til megen Tale om Connex mellem Chlorose og Tuberculose, saaledes f. Ex. hos Hanot, Hayem og i Norge hos Axel Lund.

Ogsaa Mavesaaret maa tit være bleven forvexlet med Chlorose og har derved givet Anledning til Theorier om en Sammenhæng mellem disse Sygdomme (25), som vi allerede saa

(22) Clinique médicale de l'Hôtel-Dieu. Quat. édit. Paris 1873. La chlorose se rangera plutôt dans la classe des maladies nerveux.

(23) Preliminary Report on the Causes of Chlorosis. Brit. med. Journal. 1893. II. pag. 670.

Tidligere skal *Jolly* have ment, at der nervøse Aarsag laa i en Affection af vagus, hvorimod *Copland* fandt den i Forstyrrelser af det sympathiske Nervesystem (cit. efter *Sigvard Madsen:* Om Klorose, Bergen 1896, pag 7).

(24) Allerede *Morton* († 1698) har været inde paa denne Sag i Capitlet: de phthisi a chlorosi et suppressione menstruarum purgationis orta (opera omnia. Lugd. 1757. tom. I, pag. 110).

(25) *C. With*: Mavesaarets kliniske Former. Kjøbenhavn 1891. pag.

hos Gardien og senere hos Luton og von Hosslin (26), der lægger særlig Vægt paa den occulte Blødning. Herhjemme har C. Gram (27) en Tid haft lignende Opfattelse.

Da Autointoxication opstaaet af Constipation begyndte at blive særligt paaagtet af Kliniken, vilde man ogsaa her finde en Forklaring paa Chlorosens Væsen, saaledes Duclos i Frankrig (28), A. Clark i England (29), samt Nothnagel i Østerrig (30). Bouchard og Couturier (31) har mere Tanken fæstet ved Mavedilattoion.

Ligesom tidligere Betændelse har ogsaa Infection været formodet at være Aarsag til Chlorose. F. W. Warfvinge (32) i Sverrig har kæmpet for denne Anskuelse ligesom Lemoine og Clément (33) i Frankrig. E. Metschnikoff mente, at Infectionen favoriseredes af Hymens Persistens. En Mikrob eller en focus er dog aldrig sikkert paavist, skønt Forsøg herpaa er gjorte af f. Ex. E. Klebs og C. Th. Mörner.

Men der er Theorier nok endyderligere. Der er ikke den Væg, det 19de Aarhundredes Klinikere ikke har rendt Panden imod for at løse Chlorosens Gaade. Man kommer uvilkaarligt Ordene fra den gamle Pestforordning af 1709 i Hu. „Hvad

---

91: Blegsoten disponerer til Mavesaar. pag. 92: i mangfoldige Tilfælde af Blegsot forefindes Mavesaar.

(26) Münch. med. Wochenschrift. 1890.

(27) Klinisk-therapeutiske Forelæsninger. Kjøbenhavn 1902. pag. 44. Jeg tror — bevise det kan jeg ikke endnu — at Chlorosen staar i nært Forhold til ulcus vertriculi, ikke saaledes, at disse to Sygdomsbilleder dække hinanden fuldstændigt, men saaledes, at de have en fælles Aarsag, om De vil, ere Udtryk for samme Intoxication.

(28) De l'origine intestinal de la chlorose. Revue général de clin. et thér. 1877.

(29) Observations on the Anaemia or Chlorosis of Girls. Lancet. London 1887. II, pag. 1003.

(30) Ueber Chlorose. Wiener med. Presse. 1891.

(31) *Couturier*: Des rapports de la chlorose avec dilatation de l'estomac. Thèse de Paris 1888.

(32) Nordisk med. Arkiv. 1907. Es deuten viele Umstände darauf hin, dass die Chlorose eine von Bilden toxischer Stoffe begleitete Infectionskrankheit ist.

(33) Hypertrophie de la rate dans la chlorose. Académie de médecine. Paris 17. Avril 1894.

Pesten i sig selv egentlig er og hvorudi dens rette Natuur og Egenskab bestaaer, er ey med nogen menneskelig Forstand at udgrunde, ihvorvel mange fornemme medici have bemødet sig derom."

Da Urinsyrediathesen var saa stærkt paa Tale, fik ogsaa den Skylden (34) for at være den vigtigste ætiologiske Factor ligesom Dysfunction af glandula thyreoidea (35) eller af Ovariet (36), da Basedow-Sygdom og senere de interne Secretionsforstyrrelser blev rigtigt paaagtede. Og nye Theorier produceres stadigt. F. Saltzman (37) holder for, at Chlorosen ikke er en primær Anæmi, men en uspecifik Toxæmi, stammende fra en Infectionsfocus i Tonsillerne. Jærnets gode Virkning skyldes dets Tilbøjelighed til at combinere sig med Toxinet til en uskadelig organisk Forbindelse, men radical Helbredelse kan kun opnaaes efter focus' Fjernelse. Denne Theori ses ikke at være adopteret i videre Udstrækning.

Exogene Aarsager har ogsaa været anset for at kunne frembringe Chlorosen, ikke blot den gode, gamle Kærlighedssorg, men ogsaa Bekymringer af anden Art, slette, mørke og fugtige Boliger, daarlig Kost o. s. v. M. Bürger (38) henviser til, at Chlorosen netop ikke tog noget Opsving under Verdenskrigen og dens Følgeaar, da disse Momenter vel særligt var fremherskende. At Chlorosen altid har haft særlig godt Tag i Overklasserne, tyder jo heller ikke her paa, efter min Mening.

At Snøringen kunde være ætiologisk Factor ved Chlorosen, har stærkt været fremhævet af O. Rosenbach (39), der mente at Aandedrættet og Iltilførselen til Legemet hæmmedes derved (omtrent ligesom Centomo og Joerg tidligere), og af E. Mei-

(34) *C. Kragelund:* Klorotiske Tilstande. Ugeskrift for Læger 1897. pag. 316 ff.

(35) *C. Wunderlich:* Handb. d. Pathologie und Therapie. Sec. edit. Berlin 1856. tom. IV, pag. 533.

(36) *Charrin*: La chlorose. Gazette hébd. Paris 1896.

(37) Chlorosis, a Toxaemia, not a Primary Anaemia. Medical Record. 1921.

(38) Sekundäre Anämi, Chlorose i Handb. der Krankheiten des Blutes von *A. Schittenhelm.* tom. II, pag. 71.

(39) Die Entstehung und hygienische Behandlung der Bleichsucht. Leipzig 1893. Korset og Blegsot. Kristiania 1895.

nert (40), for hvem en af Snøringen fremkaldt Enteroptose, særligt Gastroptose, stod som Chlorosens rette Aarsag. Det er egentligt mærkværdigt, at Lægerne ikke tidligere har taget i Betragtning, at Chlorosen først optræder i den Alder, da man begynder at snøre sig, og kun hos det Køn, der bruger Corset, men saadan er det ikke destomindre, bortset fra Winslow, hvis Anskuelse blev uændset til Dato. Adskillige andre fremsatte Theorier skal forbigaas her og have Lov til at hvile under det Glemselens Slør, der allerede har sænket sig over dem, enkelte andre skal omtales senere.

I Aarhundredets første Decennier, da Sygdommen var sjælden, opkom der naturligt nok ingen særlige Tilføjelser eller Forbedringer i Sygdomsbeskrivelserne. Senere, da Sygdommen bliver hyppig, ser vi charakteristisk nok saadanne dukke frem. C. Wunderlich (41) beskriver, hvorledes Sygdommen hyppigt opstaar hos unge Piger, der flytter fra Landet til Byen og faar Pladser her; dette stemmer jo godt med Snøringstheorien: Bondepigen, der anlægger Bymoden, Corsettet; denne Iagttagelse bekræftes hos mange senere. Wunderlich nævner ligeledes — svarende til Paré's gamle, men glemte Bemærkning — at Sygdommen er sjælden paa Landet. Han lægger Mærke til, at den er mest fremtrædende om Sommeren. Denne sidste Iagttagelse bekræftes ved statistiske Undersøgelser i Danmark af D. Cold (42), der finder, at Chlorosen er en Sygdom, der hovedsagelig kommer under Behandling i Foraaret og Sommeren, men forekommer sjældnere om Efteraaret og Vinteren. Disse Iagttagelser citeres mange Steder med Tilslutning, og endnu efter C. v. Noordens personlige Erfaring var Foraarschlorosen den hyppigste (43).

I Frankrig finder vi smukke Beskrivelser af Chlorotikernes ganske ejendommelige Hudfarve og Ansigtsudtryk, der er saa

(40) Samlung klinischer Vorträge *(Volkmann)*. Leipzig 1895. pag. 207 ff.

(41) Handb. d. Pathologie und Therapie. Sec. edit. Berlin 1856. tom. IV, pag. 530.

(42) Ugeskrift for Læger 1866. pag. 25 ff.

(43) Die Bleichsucht. Wien 1897. pag. 131.

typisk i de udtalte Tilfælde, at det for den kyndige Iagttager næsten er pathognomonisk. Her skal anføres et Exempel (44): La peau devient blanche de l'albâtre, ou jaune verdâtre comme de la cire vieille. La pâle visage des chlorotiques prend une expression de langueur et de tristesse toute particulière; les yeux sont cernés et sans éclat, les paupières un peu gonflées, les traits amollis et mal dessinés. Sur la blancheur des mains tranche quelquefois une legère pigmentation grisâtre des articulations phalango-phalangiennes. Lorsque la maladie est peu marquée la pâleur anormale peut rester circonscrit aux plis naso-labiaux, aux parties latérales du nez, au milieu du front, au pavillon de l'oreille, aux muqueuses.

Patienter med medicinske Sygdomme bliver nutildags sikkert grundigere undersøgte rent technisk set end forhen; om de altid bliver ligesaa omhyggeligt observerede som den Gang, er mere tvivlsomt; for mange Læger vil den techniske Side af Undersøgelsen nu tit overskygge Interessen for Iagttagelsens Kunst. Bl. a. derfor vil Fortidens Litteratur, selvom den maaske paa mange Puncter er forældet, hyppigt frembyde adskilligt af Interesse. Hver Tidsalder og hvert Land har sine Fortrin, det lærer den medicinsk-historiske Forskning sine Dyrkere. I Observationernes Finhed og Beskrivelsernes Elegance har Frankrig i Regelen staaet højt.

Dette ses ogsaa i samme Forfatters Omtale (45) af de nervøse Forstyrrelser, der ledsager Chlorosen: Les troubles nerveux sont presque toujours très accentués. Les malades se plaignent d'étourdissements, ou vertiges, d'éblouissements, d'obscurcissements de la vue, de tintements et de bourdonnements d'oreilles. Elles sont vite fatiguées, et dans les cas intenses elles sont prises de défaillances et de syncopes qui les obligent à rester constamment couchées. Leur caractère, parfois, devient triste, capricieux, irritable. Leur sommeil peut être troublé par des cauchemars. Elles sont sujettées à la céphalalgie et à des neuralgies divers. Celles-ci, en dehors des gastral-

(44) *A. Gilbert* i *Charcot, Bouchard, Brissaud*: Traité de médecine. Paris 1892, tom. I, pag. 497. Forfatteren angiver at støtte sig væsentligst til *Hayem, Bouchard* og *Panets* Beskrivelser.

(45) Op. cit. pag. 502.

gies, ont deux sièges de prédilection, des nerfs intercostaux particulièrement à gauche et ceux de la face, spécialement l'ophthalmique, elles sont peu intenses, mais d'une grande fixité.

Disse Beskrivelser, der ret eensartede omend gerne prægede af Forfatterens Nationalitet og Charakter gaar igennem hele Aarhundredet og svarer til de foregaaende Aarhundreders Beskrivelser, man sammenligne f. Ex. med Fr. Hoffmanns allerede citerede, men som ikke passer til nogen i vor Tid existerende hyppig Sygdomsform, bidrager til at fastslaa Chlorosen som en tidligere existerende, men nu næsten ikke længere forekommende Sygdom, hvilket Forhold ogsaa bekræftes af den eenstemmige Ros, der tilkendtes Jærntherapien. Vor Tid kender ikke nogen Sygdomsform, der saa prompte reagerer paa Jærn, som Chlorosen gjorde det.

I 50erne vandt saaledes F. Niemeyer stort Ry som heldig Therapeut, ogsaa blandt Publicum, over hele Tyskland ved at bruge større Jærndoser end hidtil sædvanligt. Forhen var det Skik at begynde med saakaldte milde Præparater, ferrum pomatum eller ferrum lacticum, og naar disse Midler taaltes, forsigtigt at gaa over til limatura ferri. Niemeyer valgte større og kraftigere Doser strax og sammenfatter sine Erfaringer paa følgende Maade: Man heilt die Chlorose am Schnellsten und Sichersten mit dem Eisenpräparat, von welchem man grosse Dosen verabreichen kann (46). Det var særligt Blauds Piller, de saakaldte pilulæ minores, han brugte, indtil 15 om Dagen. Tre Æsker med 100 Piller i hver var i Reglen tilstrækkelig til fuld Helbredelse. Sammensætningen af disse Piller var angivet af P. Blaud i 1832 (47).

Iøvrigt har Jærntherapiens Virkemaade, Resorptionsforforhold, Valget af Præparater o. s. v. været et meget discuteret Thema for Klinikere og Pharmakologer i sidste Halvdel af 19de Aarhundrede. Spørgsmaalet om uorganiske Jærnpræparater eller Jærn bundet til Æggehvidestoffer var mest virksom, drøf-

(46) Lehrbuch der specielle Pathologie und Therapie. 6te Aufl. 1860, tom. II, pag. 728.

(47) Mémoire sur les maladies chlorotiques et sur une mode de traitement spécifique dans ces affections. Revue médicale française et étrangère. Paris 1832. pag. 337—367.

tedes livligt, og den pharmakologiske Industri har fremstillet et Utal af Jærnmidler og vistnok tjent store Penge herpaa. Ved Siden af Jærn har Sengelejet til været fremhævet som gunstigt virkende, herhjemme f. Ex. af C. With: sikkert er det jo i hvert Fald, at Corsettets skadelige Virkning bortelimineredes, naar den unge Pige laa til Sengs et Par Uger, hvilket maaske har haft sin Betydning. En Tid rostes Mangan som gavnlig for Chlorose (Hanon, 1850), Arsenik brugtes selvfølgelig ogsaa.

Ude blandt Folk i Almindelighed var Rodvin meget anset som gavnlig for blegsotige unge Piger, von Noorden omtaler det for Tydsklands Vedkommende; det var vistnok en populair Anvendelse af Princippet „contraria contrariis". Folkemedicinen benyttede ogsaa en Mængde forskellige Planter; von Hovorka og Kronfeld (48a) opregner en Mængde af disse, hvoraf de fleste vil findes i Lægebogerne fra omkring 1600; ogsaa Celsus' Jærnvand og Melampos' Rustpræparat erindredes af de bredere Lag rundt i Europa i det 19de Aarhundrede.

De mægtige Fremskridt, Blodundersøgelsernes Technik undergik i Aarhundredets sidste Del — betegnet ved Navne som Malassez, der 1873 angiver en for Kliniken anvendelig Methode til Tælling af Blodlegemerne, Hayem, Laache, Naegeli og Ehrlich — udvidede betydeligt Kendskabet til Blodets Tilstand under Chlorose. S. Laache i Norge (48) indførte 1883 Begrebet „For-

(48) Die Anämie. Christiania 1883.

(48a) Vergleichende Volksmedizin. tom. II, pag. 262 ff. Stuttgart 1909. Heri forekommer den charakteristiske Bemærkning: Merkwürdig genug ist es, dass die Volksmedizin zwischen »Blutarmut« und »Bleichsucht« einen Unterschied macht, also ohne wissenschaftliche Blutuntersuchung zwei Krankheitsbilder dem Nahmen nach auseinander hält, die nur die Blutuntersuchung differenzieren kann. Her ser vi tydeligt et Exempel paa, hvorledes moderne Lægers Øjne kan være blændede og hildede i Technikens Garn, saa de ikke fatter, i hvor høj Grad at Læger og Folk i Almindelighed i Fortiden forstod at skønne i kliniske Spørgsmaal uden Laboratoriets og Mikroskopets Hjælp. I Virkeligheden har disse Ting, der blot burde være vore Hjælpemidler og Redskaber, tit gjort sig til Herre over vor Bevidsthed, saaledes at vi, naar vi skal undvære disse, er paa en Maade blændede og ser daarligere og mere hildet end dem, der ikke kendte disse Redskaber, men blot forstod at iagttage og gøre Slutninger af

mindskelse af Erythrocyternes Værdi", Index betydelig under 1, 0.7 f. Ex. som Symptom ved Chlorosen og paaviste, hvorledes under Restitutionsprocessen det enkelte Blodlegemes Hæmoglobinindhold steg hurtigere end Antallet af Blodlegemer. Denne Nedsættelse af det enkelte Blodlegemes Hæmoglobinmængde er paa ingen Maade pathognomonisk for Chlorose, men i usædvanlig Grad og yderst constant forekommende ved denne Sygdom, saaledes at den bidrager til at fastslaa Chlorose som en særlig Art indenfor „Blodsygdommene", selv om den samme Index ogsaa kan findes i mange Tilfælde af secundær Anæmi f. Ex. Denne chlorotiske Anæmi beror imidlertid ikke alene paa Oligochromæmi, ogsaa Erythrocyttallet kan være nedsat i forskellig Grad, mellem 2 og 3 Millioner pr. Cmm. er jævnlig set. De hvide Blodlegemers Tal er sjældent betydeligt forandret, Naegeli lægger dog Vægt paa en Lymphocytformindskelse ligesom paa Serumets overordentlige Klarhed eller Farveløshed, der skal være særligt fremtrædende hos Patienter, der lider af Chlorose i Sammenligning med saadanne, der lider af andre Former af Anæmi og i Sammenligning med sunde Personers Blod.

Alle de mange Blodundersøgelser og Blodtællinger, der blev foretagne ved Chlorose bidrog meget til at indskrænke den tidligere sikkert alt for hyppige Brug af Diagnosen Chlorose, blot en ung Pige var lidt bleg og træt. Hertil kom yderligere, hvad der virkede i samme Retning — det større Kendskab til Mavesaarets og Tuberculosens Klinik, der vandtes. Nu stilles disse to Diagnoser med langt større Sikkerhed og langt tidligere i Sygdomsforløbet end forhen, bliver ikke saa let miskendt for at være Chlorose.

Derimod bragte Blodundersøgelserne ingen Forklaring paa Chlorosens Aarsag og Væsen. Her er stadig Plads for nye Theorier til Erstatning for alle de gamle og forladte.

De mest oprigtige, Englænderne og Amerikanerne, erklærer aabent, at vi ikke forstaar noget videre af Chlorosens Væsen og Aarsag: there is some immediate relation to the function

deres Iagttagelser. Vi lever i en Tid, der staar i Fare for at gøre os lige saa hildede i vort Syn af Technik, som Lægerne for nogle Hundrede Aar siden var hildede af Tradition fra Galenos.

of menstruation, but we can go no farther (49). Selv i Tyskland kan skrives: Die Ursache der Chlorose ist unbekannt (50).

Disse aabenhjærtige Tilstaaelser af vor Mangel paa sikker Forstaaelse af kliniske Foreteelser er tiltalende og kan give Anledning til at gore opmærksom paa en hidtil vistnok ikke tilstrækkelig fremhævet Forskel mellem det 19de og 20de Aarhundredes medicinske Videnskab i Henseende til at ville indromme, hvad vi veed med tilnærmelsesvis Sikkerhed, og hvad vi kun har en dunkel Formodning om. Dette Skel mellem de to Aarhundreder er ikke skarpt udtalt ved en bestemt Grænse, men dog tydeligt erkendelig i det store og hele, naar man lægger Mærke dertil. Engelsk og amerikansk Nogternhed er her gaaet i Spidsen, men alle Lande folger med mere eller mindre, dog gor der sig ogsaa modgaaende Stromninger gældende.

Hvorledes man endnu gerne i saadanne kliniske Sporgsmaal vil slaa noget positivt fast, selv om man saa godt som intet ved, ses hos de nævnte Forfattere. Amerikaneren peger paa den aldrig beviste, men klinisk set ganske vist ikke urimelige Forbindelse mellem Menstruationen og Chlorosen. Tyskeren derimod skriver (op. cit. pag. 149): Zusammenfassend lässt sich also sagen: Die Chlorose beruht wahrscheinlich auf eine Störung chemischer oder nervöser Korrelationen im Organismus. ... Es ist nicht viel, ... und auch dieses Wenige enthält schon Hypothesen. I Virkeligheden er det vel nærmest slet intet. Men det kniber at ville indromme det fuldtud og klart.

Der lever dog i Tyskland endnu Forestillinger om, at man ved noget om Chlorosens Natur. C. von Noordens Theori (51) er ikke helt forladt. Den gaar ud paa, at Chlorosen bestaar i en functionel Svækkelse af de bloddannende Organer: Nach v. Noorden gehen die Anregungen zur Blutenbildung von den

(49) *Ricard C. Cabot*: Diseases of the Blood. A System of Medicine. by *Osler* and *Mac Crae*. tom. IV, pag. 645 ff. Sec. edit. London 1915. Her indrommes altsaa aabent, at vi ikke er naaet et Skridt videre i Forstaaelsen af Chlorosen, end man var i det 16de Aarhundrede.

(50) *P. Morawitz* und *G. Denecke*: Blut und Blutkrankheiten. tom. I, pag. 140 i Handb. d. inneren Medizin von *Mohr* und *Stachelin*. Sec. edit. Berlin 1926.

(51) Die Bleichsucht. Wien 1897. pag. 17.

Geschlechtsorganen selbst aus, welche durch Erzeugung chemischer Stoffe zu gesteigerter Blutbildung stimulieren. Bei Wegfall oder bei Abschwächung dieser von den Keimdrüsen ausgehenden Erregungen kommt es zur Chlorose (52).

Denne tildels fra Immermann stammende (Unter Anlehnung an Immermann) Theori er videre udbygget af O. Naegeli, der har fixet det gamle Hus op med en ny Karnap. Det er Mutationsbegrebet, han indfører: Dass aber nur ein kleiner Teil der Frauen chlorotisch wird, finde seine Erklärung in der Annahme einer Mutation des Menschengeschlechts, in der unvermittelten, plötzlich entstehenden Variation von Menschen mit konstitutionell anders veranlagten und erst später sich entwickelnden Keimdrüsen, wie wir etwas Analoges in der Insuffizienz des Pankreas für den familiär und früh auftretenden Diabetes allgemein annehmen (53). Disse Theorier kan dog næppe gøre Regning paa større Tilslutning udenfor deres Fødeland.

Det 19de Aarhundrede og det 20de med staar altsaa trods mange ihærdige Forsøg paa bar Bund med Hensyn til Forstaaelsen af Chlorosen. Ingen Theori har funden almindelig Anerkendelse. Maaske kan en historisk Belysning af Spørgsmaalet yde om ikke „une réponse décisive“ saa dog „un renseignement utile“.

---

(52) *M. Bürger*: Sekundäre Anämie i Handb. der Krankheiten des Blutes von *A. Schittenhelm*. Berlin 1925. pag. 72.

(53) Blutkrankheiten. Quart. edit. Berlin 1923. pag. 284. Saavel for Chlorosens som for Sukkersygens Vedkommende synes de ydre Kaar, henholdsvis Snøringens Ophør og det colossalt forøgede Sukkerforbrug at give saa god Forklaring paa de to Sygdommes Af- og Tiltagen, at det kun kan være for at »gøre det sværere«, at man behøver at tage sin Tilflugt til Mutationstheorier. Men den Slags uklare Speculationer og Analogislutninger trives stadig frodigt i vor Tids videnskabelige Medicin.

XIII.

Chlorosens Hyppighed i det 19de Aarhundrede — Forholdet mellem den genuine Chlorose og den saakaldte lettere Ungpige-Blegsot — Chlorosens Aftagen efter Aarhundredskiftet — Aarsagen hertil.

Hvor hyppig en Sygdom Chlorosen nojagtigt har været i det 19de Aarhundrede, bliver aldrig opklaret.

Det er her paavist, at den var sjælden i Begyndelsen af Aarhundredet, tog stærkt til i 1830erne og 40erne, men egenlig Statistik vedrorende dette Aarhundrede vil være lidet paalidelig. Først i det sidste Decennie, efter 1890 omtrent, bliver Differentialdiagnosen helt paalidelig. For den Tid var det saadan, at hvad den ene kaldte Chlorose, kaldte den anden noget ganske andet, nogle var uhyre laxe med det Udtryk. Det var ikke blot saaledes som i de tidligere Aarhundreder de rene Fejldiagnoser, der var Skyld heri, det var snarere de mere ubestemmelige Tilfælde, unge Piger i Udviklingsalderen saa tit frembyder, der bragte Forvirring: lidt Træthed, Nervøsitet, Pirrelighed, en Constipation, en Smule Dyspepsi, Besvær ved at følge med i Skolen eller udholde det huslige Arbejde, Ulyst til at bestille noget, daarligt Udseende, blaa Skygger under Øjnene, Hovedpine, og Dysmenorrhoe af forskellig Art. Blot eet eller et Par af disse Symptomer var for mange Læger, og er det for Resten endnu, tilstrækkeligt til at stille Diagnosen Chlorose, Blegsot. Saa var Familien stillet tilfreds, det vidste Folk, hvad var. Andre Læger tog ganske anderledes paa denne Sag. For at stille Diagnosen Chlorose krævede de helt andre og sikrere Criterier; de brugte kun Diagnosen Chlorose, hvor det fra gammel Tid stammende, charakteristiske Sygdomsbillede var tydeligt udtalt. Paa den Maade kan man i Hospitalsberetninger fra medicinske Afdelinger i samme By og i

samme Aar, med samme Clientel, finde hos nogle ti Gange saa mange Chlorotikere som hos andre (1).

Derfor var det ogsaa, at nogle brugte Udtrykket den genuine Chlorose, den „ægte Blegsot", i Modsætning til de mindre charakteristiske Tilfælde i Overgangsalderen hos unge Piger, som de fleste vel nok endnu den Dag i Dag kalder „Blegsot", men som de dog i Reglen er klare over, ikke er helt det samme som den gode, gamle Chlorose. Hvem der havde mest Ret i dette Sporgsmaal, skal ikke her undersøges. Det bliver mere et klinisk Spørgsmaal end en Sag, den medicinsk-historiske Forskning paa egen Haand skal afgøre. Nutiden besidder jo et fint udarbejdet nosographisk System, hvori de enkelte Sygdomme er skarpt afgrænsede, men enhver practicus ved, at dette System, saa smukt det end ser ud, ikke ganske svarer til Virkeligheden. De forskellige Sygdomme lader sig nosographisk ligesaalidt som de forskellige Nationer geographisk afgrænse nøjagtigt. Livet leves ikke efter Schemaer. Sygdommene følger heller ikke altid Lærebøgernes Rubrikker. For Hudsygdommenes Vedkommende er dette Forhold med Hensyn til Overgangene mellem de forskellige Sygdomme fremstillet med en sjælden Consequens af L. Brocq (2). For medicinske Sygdommes Vedkommende gælder lignende Forhold. Hvor er Grænsen mellem den ægte Chlorose og de lettere Tilfælde af saakaldt Ungpige-Blegsot? Sikkert er det, at til den udtalte Chlorose, hvis kliniske Billede vi har set fastslaaet med stor Prægnans allerede i det 16de Aarhundrede, svarer der et Blodbillede, om ikke en absolut pathognomonisk Forandring af Blodet og dets enkelte Bestanddele, saa dog en saadan Tilstand af Blodet, at det bidrager til at fastslaa den kliniske Chlorose som en særegen Sygdom i Modsætning til andre Anæmiformer. Men ligesaa sikkert er det, at Blodforandringen ved den ægte Chlorose er af forskellig Intensitet, Hæmoglobinprocenten f. Ex. nedsat

(1) *F. W. Warfvinge* (Hygiea, Stockholm 1897, I, pag. 511 ff.) har statistisk villet constatere Svingninger i Chorosens Udbredelse fra Aarti til Aarti i Slutningen af det 19de Aarhundrede. Disse Svingninger maa anses for ubeviste og ubeviselige for dette Tidsrums Vedkommende, da Differentialdiagnosen var saa vanskelig.

(2) Dermatologie pratique. Paris 1907.

i forskellig Grad. Hvordan er Forholdet mellem den ægte Chlorose og de Tilfælde af Træthed og Bleghed — et meget usikkert Symptom — og lignende hos unge Piger, hvor der ikke kan paavises nogen Forandring af Blodet, der gaar udover Grænserne for det normale?

Dette Spørgsmaal skal imidlertid ikke besvares her (3), det er et Spørgsmaal, der ligger udenfor dem, der kan løses ad de Veje, med de Methoder, denne Afhandling følger. Kun maa det paapeges, at der i Forholdet mellem den ægte Chlorose og de mere ubestemte Tilfælde af Træthed hos unge Piger ligger et Problem, ligesaa vel for denne Sygdoms Vedkommende som for saa mange andre Sygdomme. Men her er altsaa blot Problemet i al Korthed fremstillet, til Dels for endnu en Gang at fastslaa præcist, at dette Arbejde kun har behandlet den typiske, udtalte Chlorose, og det er formentlig paavist, at denne sidste Tilstand følger bestemte Love, virkelig med Resultat og Grund kan betragtes som en morbus sui generis i ligesaa høj Grad som de fleste andre Sygdomme.

Tilfældigvis existerede den genuine Chlorose saa længe som en jævnlig forekommende Sygdom, at dens sidste Aftagen virkelig lader sig statistisk illustrere med næsten absolut Sikkerhed. Hvis den var forsvundet noget tidligere, førend Techniken ved Blodundersøgelserne var saa vidt fremskredet som i Slutningen af det 19de Aarhundrede, og førend Muligheden for at holde Chlorosen ude fra andre Sygdomme som f. Ex. anæmia perniciosa, ulcus ventriculi og atypisk Tuberculose var naaet saa vidt i Sikkerhed, at den kunde svare nogenlunde til Nutidens Krav, vilde en medicinsk-historisk Behandling af denne

(3) Naar man gaar ud fra, at Corsettet er ætiologisk Factor ved Chlorosen, bliver det ikke usandsynligt, at Snøringen fremkalder Chlorose hos visse prædestinerede og det maaske netop hos saadanne unge Piger, som her er omtalte; men Dispositionen kan ogsaa tænkes at bero paa Leverens Bygning og at være fuldkommen latent. Andre Muligheder er heller ikke udelukkede; men, som man vil se af det følgende, tror jeg, at der maa findes foruden en endogen ogsaa en exogen Aarsag til Chlorosens Opstaaen, hvilken Opfattelse dog ingenlunde er original, men blot en Combination af de Meninger, der først er udtalt af *Foreest* og *Varandal*, mine udmærkede og hæderkronede Forgjængere i det 16de Aarhundrede.

Sygdoms tidligere Optræden havde været en Del vanskeligere, det vilde ikke have været saa let at faa alle Skeptikere til at indromme, at det virkelig var en klinisk Enhed, ikke blot en „Pulterkammerdiagnose", d. v. s. et klinisk Udtryk, hvortil der ikke svarede en bestemt morbus, men blot nogle Symptomer og Fornemmelser, der kunde findes ved mange forskellige Sygdomsarter.

Medens det altsaa er umuligt helt sikkert at fastslaa, hvor hyppig Chlorosen var i det 19de Aarhundrede, kan man sige, at intet tyder paa, at den i noget Tidsrum efter 1830—40 var nogen særlig sjælden Sygdom. Og ligesom vi har kunnet fastslaa et temmelig bestemt Tidspunct for dens pludselige Tiltagen i 1830erne, saaledes kan vi ogsaa fastslaa et bestemt Vendepunct i dens Historie, hvor den pludseligt tog stærkt af igen, nemlig omkring eller efter Aar 1900.

Det nævnes nu jævnligt i næsten alle Lande, at Chlorosen er langt sjældnere end forhen, og alle ældre Læger bekræfter, at de i deres første Praxisaar for eller omkring Aarhundredskiftet langt hyppigere stod overfor en Tilstand hos unge Piger med alle Chlorosens Symptomer end nu.

Skønt dette Arbejde hidtil har holdt sig til Forholdene i Europa, vil ingen finde det forkert at tage Amerika med for dette sidste Tidsrums Vedkommende. Specielt i U. S. A. frembyder Forholdene nu stor Overensstemmelse med Europa, ogsaa hvad Chlorosen og Moderne angaar. Ricard C. Cabot (4) har gjort sine Tal op for Massachusetts' General Hospital, Boston:

Aar 1898	23	Tilfælde	af	Chlorose.
— 1899	35	—	-	—
— 1900	25	—	-	—
— 1901	14	—	-	—
— 1902	3	—	-	—
— 1903	4	—	-	—
— 1904	4	—	-	—
— 1905	1	—	-	—
— 1906	2	—	-	—

Der tilfojes ved denne Paavisning af Chlorosens stærke Af-

(4) *W. Osler* and *Mac Crae:* A System of Medicine. Sec. edit. London 1915. tom. IV, pag. 145 ff.

tagen i de første Aar af dette Aarhundrede: Certainly they are not to be explained by supposing that we now call the same cases by some other name.

I Hamborg findes fra Allgemeines Krankenhaus St. Georg (5) følgende Tavle offentliggjort. Th. Deneke, der har opgjort

Aar	Det samlede Patientantal	Chlorose		Anæmi	Perniciøs Anæmi
		Antal	‰ af Total-belægn.		
1895	9 592	92	9,6	18	8
1896	10 434	87	8,3	26	12
1897	11 143	118	10,6	13	12
1898	10 646	138	12,6	7	6
1899	11 214	141	12,6	20	8
1900	12 045	176	14,6	16	10
1901	12 438	201	16,2	10	8
1902	11 281	148	13,1	21	6
1903	12 185	162	13,3	11	5
1904	12 776	142	11,1	20	7
1905	12 585	49	3,9	24	6
1906	13 220	71	5,4	11	4
1907	12 980	37	2,9	15	5
1908	14 546	42	2,9	9	3
1909	16 891	28	1,7	28	7
1910	18 368	25	1,4	50	10
1911	20 576	24	1,2	29	10
1912	21 744	31	1,4	12	10
1913	21 839	21	0,96	17	4
1914	20 646	15	0,72	15	5
1915	17 176	16	0,93	11	6
1916	15 853	9	0,56	21	11
1917	15 711	13	0,83	8	7
1918	16 468	11	0,67	10	6
1919	15 620	15	0,96	12	9
1920	18 319	8	0,44	16	15
1921	19 891	7	0,35	22	19
1922	20 248	12	0,59	14	26
1923	20 272	3	0,15	9	29
Sum	446 607	1842			

(5) *M. Bürger*: Sekundäre Anämie, Chlorose, i *A. Schittenhelm*: Handbuch der Krankheiten des Blutes. Berlin 1925. tom. II, pag. 71.

Tallene, gør opmærksom paa (6), at efter at Lennhartz i 1894 overtog Ledelsen af dette Sygehus, blev Diagnosen Chlorose kun stillet paa Grundlag af en nøjagtig Blodundersøgelse, og paa alle Afdelinger blev ved Chlorose forstaaet en i Pubertetsalderen optrædende typisk Sygdom hos Kvindekønnet, hvilken var charakteriseret foruden ved talrige inconstante almene og locale Symptomer ved en stærk Nedsættelse af Blodets Hæmoglobinmængde og enten ingen eller en forholdsmæssig ringere Nedsættelse af Erythrocyternes Antal.

Ligheden mellem Hamborg og Boston er jo slaaende. Blot falder Nedgangen et Par Aar senere i Tydskland end i Amerika. Endnu større Lighed frembyder Forholdene i Hamborg

Aarstal	Afdeling A.		Afdeling B.		Ialt
	Patientantal	Chlorose	Patientantal	Chlorose	
1898	737	1	726	8	9
1899	684	5	733	6	11
1900	692	5	689	7	12
1901	752	9	660	11	20
1902	715	9	608	11	20
1903	694	9	571	8	17
1904	676	3	572	5	8
1905	670	4	585	1	5
1906	643	2	519	4	6
1907	635	3	598	2	5
1908	667	0	515	0	0
1909	623	1	528	1	2
1910	649	1	587	0	1
1911	873	1	828	0	1
1912	875	0	773	0	0
1913	854	1	783	0	1
1914	855	1	737	1	2
1915	878	0	757	0	0
1916	883	0	808	0	0
1917	845	0	807	0	0
1918	982	1	890	0	1
1919	863	0	821	0	0
1920	897	0	778	0	0

(6) Deutsche med. Wochenschrift 1924. pag. 902.

og Kjøbenhavn. I Følge Aarsberetningerne fra de to medicinske Afdelinger, A og B, paa det kgl. Frederiks Hospital og dettes Fortsætter, Rigshospitalet, stillede Tallene sig som vist paa følgende Tavle.

Det skal bemærkes, at Overlægerne paa begge Afdelingerne for hele dette Tidsrum var de samme, henholdsvis Proff. Chr. Gram og Knud Faber. Af deres videnskabelige Production (7) ses det, at de begge allerede i 1898 stillede omtrentlig de samme strenge Krav til Diagnosen Chlorose, som endnu er gældende, og som er saa godt som de samme som nævnte ovenfor ved St. Georg i Hamborg.

Paa Sahlgrenska Sjukhuset i Göteborg synes Faldet særligt at have fundet Sted ved Aaret 1901—02. Paa Diakonissesjukhuset i Helsingfors stiller Tallene sig saaledes:

Aar 1897	13	Tilfælde	af	Chlorose.
— 1898	11	—	-	—
— 1899	3	—	-	—
— 1900	3	—	-	—
— 1901	5	—	-	—
— 1902	2	—	-	—
— 1903	4	—	-	—
— 1904	2	—	-	—
— 1905	0	—	-	—
— 1906	3	—	-	—

og har siden (indtil 1920) holdt sig paa lignende lave Tal (8).

(7) *Knud Faber:* Anæmiske Tilstande. Kjøbenhavn 1896. *Chr. Gram:* Klinisk-Therapeutiske Forelæsninger. Kjøbenhavn 1902. 11te Forelæsning. $^{11}/_{10}$ 1900. pag. 41 ff.

Her i Danmark synes den genuine Chlorose aldrig at have været særlig hyppig. I det ovenfor citerede Værk (pag. 44) gør *C. Gram* opmærksom paa, at i Slutningen af forrige Aarhundrede var Sygdommen ret sjælden her i Landet og f. Ex. meget hyppigere forekommende i Sverige. Der er heller intet, der tyder paa, at den tidligere har været saa umaadelig udbredt hos os som andetsteds. Dette Forhold passer godt med Snøringsteorien, idet det kan staa i Overensstemmelse med de danske Kvinders Temperament, der sjældent er anlagt for det yderliggaaende: skulde der endelig snøres, nuvel, saa dog ikke alt for stramt. De svenske Damer har vistnok altid fulgt Modens Love mere samvittighedsfuldt end de danske, der gerne gav lidt Afslag paa Bequemmelighedens Vegne eller paa Personlighedens Alter.

(8) *Ossian Schauman:* Företer klorosen periodiska växlingar i sin

I England har Gulland og Godall (9) allerede 1912 omtalt Chlorosens Aftagen og i Wien har Pollitzer (10) samtidigt gjort samme Bemærkning, og O. Naegeli (11) nævner det for Schweiz' Vedkommende.

Der kan altsaa ikke være Tvivl om, at Chlorosen omtrent paa samme Tidspunct over vidtstrakte Omraader har vist samme Tendens til Aftagen, nemlig lige efter sidste Aarhundredskifte, og at denne Aftagen er reel, ikke skyldes alene det, at Diagnosen nu stilles efter strengere Criterier end tidligere. Fortidens Klinikere vilde paa det nu til Dags forhaandenværende Materiale af Chlorotikere aldeles ikke have været i Stand til at tegne Sygdomsbilledet klart og udskille det fra alle andre Sygdomme som en særegen, hyppig forekommende Sygdom. Der kan for enhver, der kender de tidligere Tiders medicinske Litteratur, ikke være nogensomhelst Tvivl om, at Fortidens unge Kvinder saare tit led af en Sygdom, som vi nu kun yderst sjældent ser Mage til, som praktisk talt helt er forsvunden.

Hvad kan Aarsagen (12) til denne Aftagen være? Kan den ligge i, have Sammenhæng med Snøringen? Der er intet usandsynligt deri. Enhver, der har oplevet dette Tidspunct og med

---

frequens? Finska Läkaresällskapets Handlingar. Helsingfors 1921. pag. 537 ff.

(9) The Blood. London 1912. Fra engelske Hospitaler gengives (*J. M. H. Campbell* i Guy's Hospitals Reports. July 1923. pag. 251) en Curve, hvor Chlorosens Aftagen tegner sig fra en lidt senere Dato og lidt mindre brat. Det kan tænkes, at engelsk Conservatisme har bibeholdt Diagnosen Chlorose i Tilfælde, hvor man i andre Lande vilde have undladt dette. Forfatteren indrømmer Vanskeligheden ved statistiske Opgørelser vedrørende Chlorosen paa Grund af de forskellige Kriterier, der anlægges for Diagnosen Chlorose; denne Vanskelighed var dog allerede den Gang overvunden andre Steder, som paavist i det foregaaende.

(10) Zeitschrift f. klin. Medizin. 1912.

(11) Blutkrankheiten. Edit. IV. Berlin und Leipzig 1923. pag. 291.

(12) Warum die Bleichsucht seit etwa 20 Jahren in allen Kulturländern Europas und in Amerika so selten geworden ist, entzieht sich ganz unserer Kenntnis. *P. Morawitz* und *G. Denecke:* Blut und Blutkrankheiten, i Handbuch der inneren Medizin von *L. Mohr* und *R. Staehelin*, sec. edit., Berlin 1926.

Fig. XXVI.

egne Øjne fulgt Kvindedragtens Udseende og Ændringer, enhver, der studerer Modejournalerne fra den Tid, maa indrømme, at der just da fandt en Forandring Sted med Hensyn til den kvindelige Ungdoms Snoring. I hele det 19de Aarhundrede fra 1830 lige op til Aarhundredskiftet krævede Moden en stærk Snøring af Kvindens Taille, en Snøring, der anlagdes allerede hos den purunge Pige, ja tit endog hos Børn. Man snørede sig saa stærkt, at naar Corsettet fjernedes, fandt man tit Huden dybt foldet derunder: Hvepsetaillen (13) var Idealet

(13) *Rousseau* har allerede brugt Sammenligningen med Hvepsene: Coupées en deux comme des guêpes.

ligesaavel i Crinolinernes som i Tournurernes Tid og endnu senere, det kan man ikke komme bort fra. Men i Slutningen af det 19de Aarhundrede førtes der af talrige Læger og andre en ivrig Campagne mod den voldsomme Snøring; al Slags Sport kom paa Mode, Omstændigheder, der ikke var gunstige for stærk Snøring. Kvindedragten ændredes som Følge deraf lidt efter lidt. (13a). Det var ikke saaledes, at Corsettet helt aflagdes, men allerede i Begyndelsen af det 20de

Fig. XXVII.

Aarhundrede krævede Moden ikke længere den voldsomme Snøring som endnu i 80erne og 90erne, men moderat Snøring var tilstrækkelig, selvom man skulde være „comme il faut", i hvert Fald hos unge Kvinder; hos ældre, særligt lidt føre, holdt den stærke Snøring sig derimod noget længere. Tidssammenhængen mellem Chlorosens og Snøringens Aftagen er altsaa sikker nok.

O. Naegeli (14) tror at finde en Aarsag til Chlorosens Aftagen i den almindelig brugte, af enhver kendte, i Aviserne

(13a) Se f. Ex. *Max v. Boehn*: Bekleidungskunst u. Mode. München 1918, pag. 96 ff.

(14) op. cit.

averterede, Jærnmedication. M. Bürger (15) benægter dog dette: Die Vermutung, dass die weite Verbreitung der Eisenpräparate unter dem Publikum zu dem Rückgang der in ärztliche Beobachtung gelangenden Chlorosefälle Schuld trage, kann ich nicht für stichhaltig halten. — — Für die deutschen Verhältnisse ist demnach die Annahme unwahrscheinlich, dass die Abnahme der Chlorosefrequenz lediglich eine scheinbare sei und die B l e i c h s ü c h t i g e n sich durch die überall erhältlichen Eisenpräparate in der Mehrzahl selbst kurierten.

Heller ikke ud fra historiske Synspuncter kan Naegelis Theori finde Bekræftelse. Den giver i hvert Fald ingensomhelst Forklaring paa Chlorosens tidligere Svingninger.

Ligesom nogle i 1830erne mente, at atmosphæriske og telluriske Aarsager var Skyld i, at Chlorosen tog til, kan man ogsaa nu finde de samme lidt ubestemte Factorer fremdragne som Aarsag til, at Chlorosen er taget af, saaledes af Madsen (16). Dette kræver dog vistnok en nærmere Paavisning, før det kan vinde Tiltro.

Th. Deneke (17), som selv i sin Praxis har oplevet Vendepunctet og gjort sine Iagttagelser ogsaa med Hensyn til Kvindernes Maade at klæde sig, mener bestemt, at Aarsagen ligger i Ophør af Snøringen, og det er mig ikke muligt at paavise noget, som taler herimod. Parkes Weber (18) fremsætter den samme Mening.

Der ses altsaa blandt Klinikerne, der selv har kendt Chlorosen, at være usædvanlig stor Enighed om, at den er aftaget brat i Hyppighed efter Aarhundredskiftet, og mange tilføjer udtrykkeligt, at det gælder ikke blot paa Hospitalerne, men ogsaa i almindelig Praxis (19). Der lever endnu mange, som

(15) Handbuch der Krankheiten des Blutes, herausgegeben von *A. Schittenhelm*, tom. II. Berlin 1925. pag. 70.

(16) Anført efter *M. Bürger*: Sekundäre Anämie, Chlorose, i Handbuch der Krankheiten des Blutes von *A. Schittenhelm*. tom. II, pag. 71. Berlin 1925.

(17) Deutsche med. Wochenschrift. 1924. pag. 902.

(18) British medical Journal. 1925. pag. 960.

(19) *Cabot* (op. cit.) sammenfatter de indløbende Svar paa et stort Rundspørge (ca. 1912) om Chlorosens Forekomst saaledes: We do not see chloroses now as we used to do ten years ago.

Det fortjener maaske lige at tilføjes, at der paa det Tidspunct, da

kan huske, hvor tit man i det forrige Aarhundrede paa Gaden og alle Vegne mødte de typiske Chlorotikere, trætte, blege, forpustede ved Anstrengelser, men som nu i mange Aar næsten aldrig har set noget lignende.

Endnu ses dog sporadisk typiske Chlorosetilfælde. Det eneste Tilfælde, jeg har staaet overfor i min Praxis (1924), og som var den directe Anledning til, at jeg paatog mig den her foreliggende Undersøgelse, var en ung Pige, der for en Rygskjævheds Skyld gik med Bandage. Ved hendes Vækst var Bandagen bleven noget for lille, og den virkede som et snørende Corset. Efter en Massage- og Sygegymnastikbehandling kunde hun undvære Bandagen, og hun fik ikke Recidiv. Forinden Bandagen aflagdes og den omtalte Cur institueredes, vilde jeg prøve Jærnets Virkning. Den var forbløffende; trods det at Snøringen stadig fortsattes, kom hun sig glimrende. Denne Iagttagelse bekræftede for mig Fortidens rosende Omtale af Jærnets Virkning.

Om alle de sporadiske Chlorosetilfælde kan forklares paa samme Maade, er dog ikke sikkert. Det skulde være mærkeligt, om Snøringen skulde være den absolut eneste ætiologiske exogene Factor ved denne Sygdom.

At denne Chlorosens Aftagen er en reel Aftagen og ikke blot en tilsyneladende, paa den Maade at det, man forhen kaldte Chlorose, nu benævnes med andre Navne, fastslaas tydeligt nok af mange ud fra moderne, kliniske Synspuncter.

Om Aarsagen til denne Aftagen er der derimod betydelig Divergens: de fleste og de forsigtigste Klinikere indrømmer aabent intet at vide herom. Hvad dette Værk kan oplyse desangaaende, skal sammenfattes i næste Afsnit.

Chlorosen saa at sige forsvandt, aldeles ikke skete noget nyt technisk Fremskridt vedrørende Blodundersøgelser, der kunde ændre Diagnosen i de givne Tilfælde. Heller ikke nye Synspuncter angaaende Classificationen af »Blodsygdommene« gjorde sig specielt gældende den Gang.

XIV.

Hovedresultatet af denne Oversigt over Chlorosens tidligere Optræden og Historie — Fastholdelse af, at Chlorosen er en nosologisk Enhed — Snøringens Coincidens med Chlorosen er saa intim og constant, at en Sammenhæng derimellem er sandsynlig — Sygdommens Pathogenese er endnu tvivlsom — Denekes Theori — Panegyrik over den medico-historiske Videnskab.

Vi har nu fulgt Chlorosens Optræden gennem Tiderne (1), og Hovedresultatet af denne Undersøgelse er gaaet ud paa ad medico-historisk Vej at vise, at Chlorosen er en Sygdom, der i Tidens Løb har undergaaet betydelige Svingninger i sin Udbredelse, at den ikke lader sig paavise før i det 16de Aarhundrede, ikke blot ikke lader sig paavise, men næppe nogensinde i historisk Tid (2) har været almindelig i Europa

(1) Der er mange Afhandlinger og Afsnit i medicinske Værker om Menstruation, Kachexi, Jærntherapi, Blodundersøgelser, Morbiditetsstatistik, Anæmi o. s. v., som jeg ikke har naaet at læse igennem; heller ikke hele Verdenslitteraturen kender jeg fuldstændigt. Ingen beklager dette mere end jeg selv; men jeg tror dog at have læst tilstrækkeligt til at kunne give et nogenledes fyldigt Billede af Chlorosens Optræden gennem Tiderne.

(2) Il est certain, que des maladies nouvelles apparaissent, et que des maladies anciennes s'étaignent. Littré: Oeuvres compl. d'Hippocrate, tom. V. pag. 507.

Wir haben Krankheiten vertrieben, aber andere sind an ihre Stelle gekommen. *H. E. Sigerist:* Deutsche med. Wochenschrift 1927, pag. 778.

Disse to Citater kan sammenstilles med de pag. 2, Note 2, i denne Bog citerede Udtalelser fra Oldtiden og med *Plinius*, hist. nat. XXVI, cap. I, og mange Capitler fra det 16de Aarhundrede: morbi novi, samt *Ludvig Holberg:* Epist. 101. tom. II, pag. 74, ed. C. Bruun, Kjøbenhavn 1868, og man vil deraf se, at Spørgsmaalet om gamle Sygdommes Forsvinden og nye Sygdommes Opstaaen er et gammelt Problem for Lægerne, har ligget Videnskaben paa Sinde i flere Tusinde Aar uden dog at være bleven løst til alles Tilfredshed.

Denne Bog vilde gerne give et beskedent Bidrag til Løsningen af

før dette Tidspunct, at den griber stærkt om sig i sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede og holder sig som en hyppig Sygdom indtil Slutningen af det 18de Aarhundrede, da den aftager meget i Extensitet, for atter fra 1830 at brede sig voldsomt og vække almindelig Opmærksomhed blandt Lægerne ved sin kraftige Tiltagen og for endelig næsten helt at forsvinde omkring og lige efter Aar 1900.

Dette Syn paa Sygdommens Historie (tidligere Optræden, Beskrivelserne af den, Anskuelserne om den), som ganske vist i det væsenligste er nyt, men dog i høj Grad sandsynliggjort af det her fremdragne Stof, og som støttes af den paaviste Parallelitet mellem, hvad de medicinske Værker lærer, og hvad Digterne og Billedkunsten fortæller, kan bidrage til større Forstaaelse af mangt og meget denne Sygdom vedrørende.

For det første tror jeg, at denne Undersøgelse med dens Oversigt over Sygdommens tidligere Klinik vil kunne bidrage til at fastholde for Nutiden og Fremtiden, at Chlorosen virkelig er en selvstændig Sygdom, en nosologisk Enhed, i ligesaa høj Grad som de fleste andre Sygdomme, ja i højere Grad end forskellige af de Begreber, vi opererer med og betragter som særegne Sygdomme, men som Fremtiden sikkert vil se anderledes paa. Og dette Syn paa Chlorosen har det sin Betydning at slaa

---

dette Problem ved Paapegen af factiske Forhold vedrørende Chlorosen, uden forøvrigt at indlade sig paa speculative Overvejelser. Den blander sig derfor ikke ind i Spørgsmaalet om den klassiske Gigt fra *Sydenhams* Tid eller fra Oldtiden, hvorledes det er gaaet med den. Heller ikke Spørgsmaalet om den perniciøse Anæmis eventuelle Tiltagen kan den bidrage til at løse, hvilket maaske for nogle laa nærmere at tænke sig. Men formentlig har dette intet som helst med Chlorosens Aftagen at gøre, hvilket dog enkelte Forskere har været inde paa, vistnok blot vildledte af den i Virkeligheden ganske uvæsenlige Omstændighed, at Chlorose og perniciøs Anæmi i Lægebøgerne omhandles i nærstaaende Capitler, hvad der jo intet betyder i Realiteternes Verden. Men det ser man tit, at den Systematik, som er gavnlig og paa sin Plads ved Fremsættelsen af et Stof, kan forvirre Tankegangen hos nogle, saaledes at de tror, at de Ting, der staar hinanden nær i et System, der gaar ud paa at fremstille et Kundskabsstof, ogsaa maa have noget at gøre med hinanden i Realiteten.

fast. Historien gentager sig nemlig. Ligesom J. P. Frank og enkelte andre Klinikere — som allerede omtalt — i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, da Chlorosen var sjælden, benægtede Chlorosens Existens som en særegen Sygdom, som en morbus sui generis, saaledes er der atter nu til Dags, da Chlorosen igen er sjælden, Klinikere — selv blandt de allerbetydeligste, Nutiden har fostret — der kan tvivle om, hvorvidt Chlorosen virkelig har været en selvstændig Sygdom, om det ikke var et af Fortidens Samlebegreber, som dækkede over forskellige Sygdomsformer, Nutiden sondrer imellem, men ikke indeholdt en virkelig Kærne af bestemte Sygdomstilfælde af ensartet Natur og Forløb.

Fig. XXVIII.

Et grundigt Kendskab til Chlorosens Historie vil imidlertid gøre en saadan Opfattelse yderst tvungen og urimelig. Den absolute Enestemmighed, hvormed saa mange Aarhundreders skarpsynede Klinikere har fastholdt deres charakteristiske Billede, betyder meget (3). Saamange fine kliniske Næser har næppe

(3) Naturligvis har Fortidens Klinikere til Chlorosen medregnet Tilfælde, som vi nu vilde give andre Diagnoser; men i de Tider, da Chlorosen var hyppig, maa det ægte Chlorosemateriale, der stod til deres Disposition, have været saa stort, at de har kunnet drage deres almene Slutninger, tegnet det kliniske Billede og gøre deres therapeutiske Iagttagelser paa et tilstrækkeligt sikkert Grundlag, nemlig de Tilfælde, hvor Diagnosen ogsaa efter vor Mening har været rigtig. Det viser Historien.

næppe vejret helt forkert. Naar Chlorosen er almindelig, er alle, selv de mest skeptiske Læger, klare over, at der existerer en genuin Chlorose. De tegner dens Billede saa prægnant og — trods alle de forskellige Synspuncter og Begreber om Sygdommenes Væsen og Natur, de forskellige Aarhundreder frembyder — saa eensartet, at man absolut maa tro, at Chlorosen virkelig har existeret som saadan. Det er altid kun de Klinikere, der ikke selv har set Chlorosen i fuld Flor, der tvivler om dens Identitet.

Hertil kommer ligeledes den Enstemmighed, der hersker om Jærnets tydelige, specifike Virkning, Jærnets mærkværdige Effectivitet ved denne Sygdom. Alle Nutidens Klinikere vil vistnok indrømme, at vi nu til Dags ikke kender nogen hyppig forekommende Sygdom eller overhovedet nogen Sygdom, hvor Jærnet virker saa prompte og sikkert som i gamle Dage Jærnet ved Chlorosen, specielt heller ikke saa hurtigt. Og vi ved jo alle som een, at ved de Sygdomme, der lettest kunde forvexles med Chlorosen — f. Ex. begyndende Phthise, Obstipation og ulcus ventriculi — er Jærnet og de mærkelige Jærnpræparater, der tit brugtes, nærmest enten temmeligt virkningsløse eller endog directe skadelige. Men der maa altsaa have været en Sygdom i tidligere Dage, som var yderst jærnpaavirkelig, og som vi nu ikke længere træffer.

Yderligere finder vi hos alle Klinikere Enstemmighed om, at Chlorosens Symptomer kun fandtes hos det ene Køn. Noget tilsvarende kender vi jo ellers ikke ved Sygdomme, der kan give Anledning til Forvexling med Chlorose.

Men naturligvis er det ikke til at undre sig over, at adskillige af de yngste Klinikere kan lade sig blænde af vor Tids højt udviklede differentialdiagnostiske Technik, saaledes som Parkes Weber (4) nævner det, saa de ikke ret forstaar, hvor fint og skarpt indstillet tidligere Tiders kliniske Sands og Skelneevne var. Medens det nu til Dags er saadan, at man kan være en betydelig og resultatrig Læge, selv om man ikke har stort klinisk Begreb, blot ved at beherske den diagnostiske Technik og det therapeutiske Armamentarium, var det anderledes tidli-

(4) Se Indledningscapitlet pag. 6. Denne Forfatter er Tilhænger af Snøringstheorien.

gere; da maatte man for at være en habil medicus i ganske anden Grad end nu støtte sig til sit kliniske Blik og sin kliniske Sporsans samt therapeutiske Tact. At fremholde dette for Nutiden, at klargøre, hvilket overlegent Blik Fortidens Klinikere var i Besiddelse af, hvor sikkert de arbejdede — de bedste af dem i hvert Fald — trods manglende Laboratorier og andre Hjælpemidler, ja selv paa Trods af fejlagtige Theorier om Sygdommenes Væsen og Aarsager, falsk Physiologi og mangelfuldt anatomisk Kendskab, hvilke glimrende Resultater der opnaaedes af den medicinske Klinik, Lægevidenskabens Centrum, hvor selvstændig en Videnskab denne er og har været fra Hippokrates' Dage (5), har det været en speciel Glæde for Forfatteren at bidrage til, saa meget mere, som han selv er en af de „praktiserende Læger", er blandt dem, der i vore Dage staar intimest i Contact med den gamle Lægekunst. Den praktiserende Læge stilles hver Dag overfor en Mængde Patienter med alle mulige Klager og Besværligheder. Det beror paa hans umiddelbare Tact og Vurdering, hvilke der skal underkastes en langvarig, omstændelig og bekostelig Undersøgelse, og hvilke der kan forskaanes herfor og bør forskaanes herfor; thi man maa erindre, at alene det at skulle gennemgaa en saadan Undersøgelse er et Indgreb af Betydning; vedkommende sættes i Angst og Spænding for alt, hvad der kan tænkes at foraarsage Klagerne, Familien alarmeres, og meget vilde tabes, hvis alle, der gaar til Læge med en eller anden Klage, strax bliver udsat for de besværligste Undersøgelser. Helt anderledes er i vore Dage Hospitalslægerne og tildels Specialisterne stillede; til dem kommer væsenligst Patienter, der frembyder Tilfælde, der virkelig trænger til den dybtgaaende Undersøgelse, og som kan finde i hvert Fald Trøst om ikke andet i en saadan.

Vor Tids i høj Grad „techniske" Lægevirksomhed, der er af udpræget instrumentel, ja, tit næsten industriel Art, er ikke særlig gunstig for den individualiserende Behandling, der vel altid maa være Idealet for Lægekunsten, og som bedst kommer

(5) I endnu højere Grad kunde dette være kommen frem, om dette Værk havde behandlet en Sygdom, der altid havde været ligeligt udbredt, lige hyppig; til Gengæld har det Forhold, at Chlorosen har vexlet, kunnet give andre Bidrag til at forhøje Interessen for Emnet.

til sin Ret, hvor Patienten staar i nøje personlig Rapport til Lægen. De mange Apparater, de indviklede Methoder, hele den kunstfærdige Technik bidrager til at ødelægge Lægernes Evne til umiddelbar Iagttagelse og selvstændig Combination. Der opnaas større Exactheđ, højere Præcision, nøjagtigere Detailviden, men det nøjere Overblik tabes let; man ser ikke Patienten for lutter Symptomer, klarlagte Detailler overskygger Helheden. Mangen Kliniker har Øjet aabent herfor, men har ondt ved at pege paa den rette Udvej. Det vil sikkert blive en af den nærmeste Fremtids Opgaver, ikke at slaa Bak for Udviklingen af Techniken, men at lede dens Virksomhed ad de rette Baner, saaledes at den ikke kommer til at hæmme eller overskygge Lægekunsten, men kun kommer til at gavne den. Enhver praktiserende Læge og mange Patienter føler daglig Ulemperne ved den momentane Situation.

Et andet Forhold vil ogsaa træde klart for Dagen, naar man ser paa, i hvilke Tidsrum Chlorosen har været hyppig, i hvilke sjælden, nemlig den stadige Tidssammenhæng, der er mellem Chlorosens Optræden og Snøringens Brug.

Da Snøringen blev moderne, netop i Midten af det 16de Aarhundrede, begyndte Chlorosen for første Gang i historisk Tid (6) at vise sig; jo stærkere Moden fandt Indpas, des stærkere greb Chlorosen om sig.

Saalænge Snøringen holdt sig som Mode, var Chlorosen almindelig; da efter Revolutionens Begyndelse Snøringen gik

(6) I den forhistoriske Tid har Snøringen ogsaa været Mode, som f. Ex. talrige Fremstillinger (se Fig. II) fra den præmykenske Tid, fundne i Hellas og paa Kreta, viser. Var der ogsaa den Gang Chlorose? Det er næsten, som saa vi et Glimt, en Antydning af, at Chlorosen har existeret og dens specifike therapeuticum, Jærnet, har været brugt i de Tider, naar vi hører om *Melampos'* Brug af Jærnet som roborans. Da Snøringen gik af Mode, og Chlorosen tog af, kan Jerntherapien være gaaet i Glemmebogen, nu da dennes bedste Virkefelt forsvandt. Umuligt er det i hvert Fald ikke, at Forholdet har været saaledes, at det er gaaet saadan til.

Volksagen und Legenden, die sich aus undenklichen Zeiten erhalten haben, berichten von Seuchen, welche unter den Menschen wüteten, skriver *Puschmann* (Handb. d. Geschichte der Medizin, tom. I, pag. 4. Jena 1902.

af Brug — særligt hos de yngste — blev Chlorosen sjælden før atter at indfinde sig efter 1830, da Baandene igen begyndte at stramme sig omkring Kvindernes Taille, og først ved Aarhundredskiftet, da den kraftige Snøring gik af Mode, og man ikke længere lod de unge Piger gaa med Hvepsetaille, men jævnt hen slappede Baandene, forsvandt Chlorosen næsten fuldstændigt (7).

Det er ikke blot den rene Tidssammenhæng, der knytter Chlorosen til Snøringen, men ogsaa anden Samhørighed er paavist. I de Samfundsklasser, hvor Snøringen er almindeligst, er Chlorosen mest fremtrædende, i de Lag, hvor Snøringen ikke bruges, ses Chlorosen ogsaa sjælden; naar Snøringens Kunst væsenligst er anvendt i Byerne, gaar Landbefolkningen (8) fri for Chlorose. Dette Forhold er ens skildret i begge de Perioder, hvor Chlorosen tager til.

(7) Man bør selvfølgelig ikke stirre sig blind paa det factum, at Chlorosen og Snøringen er hinandens trofaste Ledsagere. Der kan jo ogsaa være andre Momenter at tage i Betragtning. Man maa overveje, om ikke Livsvilkaarene paa andre Maader har virket og vexlet jævnsides med Snøringen og med Chlorose, været ligesaa intimt i Contact med Chlorosen som Snøringen, men jeg har ingen funden; den, der kan fremføre saadanne Momenter, vil jeg være glad for at høre.

Nogle vil maaske fremhæve, at Magnetnaalen viste sin største østlige Afvigen i sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede, den største vestlige Afvigelse i Begyndelsen af det 19 Aarhundrede, altsaa i Vendepuncter af Chlorosens Historie. Jeg tror ganske vist ikke paa nogen Sammenhæng med Chlorosen i den Henseende, men har dog heller ikke villet undlade at gøre opmærksom herpaa.

Mere nærliggende vilde det maaske være at tænke paa Ernæringsforhold, Vitaminer eller lignende, maaske ukendte, Forhold; men der er mig intet kendt om Ændringer i Kosten, der er sideløbende med Chlorosens Optræden, hverken i historisk eller i geographisk Henseende.

(8) For en Menneskealder siden eller mindre blev Snøringen hos danske Kvinder paa Landet iværksat paa den Maade, at Skørterne tit mange, øverst oppe snøredes med en Snor fast omkring Underlivet, saaledes som *Th. Rovsing* ofte har omtalt det i sine Forelæsninger ved Skildringen af Enteroptosen. Denne Skik er nu opgivet og herved kan altsaa Chlorosens Forsvinden paa Landet forklares.

Paa Færøerne bruges eller brugtes til fornylig den samme Methode med Skørternes Anbringelse. I Forbindelse hermed synes Chlorosen

Den Maade Chlorosens Svingninger foregaar paa, nemlig de bratte Opsving og den bratte Nedgang, der kan paavises, og de store Arealer, de mange forskellige Lande, der paa omtrent samme Tidspunct er de samme Svingninger underkastet, alt dette staar ogsaa i god Samklang med, kan godt forenes med den Theori, at Sygdommen hænger sammen med et vist Modesnit. Hvis Sygdommen, hvad nogle tror, mere hænger sammen med Levesættet i Almindelighed eller Opdragelsesmethoder eller den Maade, unge Pigers Trang til Erotik faar Lov at udfolde sig paa, vilde vi sikkert finde ganske anderledes Curver, mere jævne Overgange. Thi den Slags Forhold ændrer sig ganske anderledes langsomt, end Moderne for Kvindedragten, særligt tidligere. Og een Ting til. Den Slags Forhold er mere stedbestemte. Hvert Land har sine Skikke og Sædvaner, som det hænger fast ved. Eet Land kan godt ændre sin Levevis uden at andre følger med. Moden derimod, den farer over det ganske Europa med en fast utrolig Fart. Aldrig ser man saa aabne Øjne, opladte Blikke og modtagelige Sind som hos unge Piger, naar en ny Mode kommer indenfor deres Synskreds. Massesuggestionens Love lydes her med nifoldig Magt og Hast, uden at patriotisk Følelse kan sætte Bom ved Landegrændsen. Dette gælder særligt Bybefolkningen. Derimod kan Grændsen mellem Land og By, Grændsen mellem de forskellige Samfundsklasser og Arbejdsvilkaarene snarere danne Skranke for Moden.

Chlorosens Afhængighed af Snøringen svarer altsaa godt til Sygdommens Svingningers Charakter, men dette udelukker naturligvis ikke andre Muligheder. Man kan selvfølgelig godt tro, at Magnetnaalens Afvisning eller Planeternes indbyrdes Stilling eller kosmiske og telluriske Forhold har større Betydning.

Der er ogsaa et Tidssammenhæng mellem Snøringen og Chlorosen, naar Hensyn tages til Menneskealderen. Cullen spørger, hvad det er for en Aarsag, der gør, at tidligere sunde unge Piger pludselig faar en saadan Sygdom. Ogsaa her svarer Snøringen til Tidspunctet for Chlorosens Optræden. Man be-

at have holdt sig længere paa disse Øer end i det øvrige Danmark, efter hvad Dr. Else Mayer meddeler mig.

gynder i Reglen først at lade de unge Piger snøre sig i den Alder, eller lidt før, da netop Chlorosen begynder at vise sig. Selv om det ganske vist til Tider ogsaa har været Skik at snøre mindre Pigebørn, turde dette dog sikkert mest have været til Stads, ikke til daglig Brug. Mange Klinikere har fremhævet, at Chlorotikerne i Regelen var lidt buttede, sjældent magre. Er der ikke ogsaa her et Fingerpeg? De fyldige unge Piger er nødt til at snøre sig kraftigere end den slanke og magre for at faa den samme Hvepsetaille. Det har altid været noget af en Gaade, hvorfor Chlorotikere ikke som andre Anæmikere var udtærede og magre. Fuldstændig klares denne Gaade dog vel næppe ved denne Betragtning; ogsaa andre Momenter kan spille ind her.

Hertil slutter sig ogsaa, hvad der er meget betydningsfuldt, at Chlorosen saa godt som udelukkende findes hos det Køn, der snører sig, saa godt som ikke optræder hos Mandfolk, og det masculine Køn har jo dog langt mindre brugt Corset end Kvinden, omend det har forekommet.

Der er altsaa en saa tydelig og sikker Connex mellem Chlorosen og Snøringen, at den maa siges at være uomtvistelig. Og her kommer min Hovedthese: Stærk Snøring i den ikke fuldt udviklede Alder kan ud fra en medico-historisk Betragtning synes at være coefficient ved Flertallet, det langt overvejende Flertal af Chlorosetilfælde, men fremkalder ikke altid Chlorose, Snøringen synes kun at fremkalde Chlorose hos prædisponerede (9) Individer, og i Perioder, hvor Snøringen ikke er moderne, opstaar Chlorose kun meget sjældent. Videre kan man næppe naa ad medico-historisk Vej (10).

Den medico-historiske Videnskab har nemlig ikke til Formaal at fastslaa de forskellige Sygdommes Ætiologi og

(9) At Snøring er den eneste ætiologiske Factor, er ikke givet, vel snarere usandsynligt.

(10) Hvis man regner Chlorosen for en chronisk Sygdom, faar *Sydenhams* Paastand, at medens de acute Sygdomme kommer fra Vorherre, skyldes de chroniske os selv, her en for Autor sikkert uventet Bekræftelse: acutis, dico, cui ut plurimum Deum habent auctorem, sicut chronici ipsos nos. Dissert. epistolar. ad Guilielmum Cole.

Pathogenese. Det maa være en Sag, Kliniken skal afgøre. Men det er den medicinsk-historiske Forsknings Pligt at fremføre de Momenter, den kan yde, til Bedømmelse og Afgørelse ogsaa af den Slags Spørgsmaal, specielt hvad den kan oplyse med Hensyn til Sygdommens tidligere Optræden, og den har ogsaa baade Ret og Pligt til at pege paa de Kaar, hvorunder Sygdommene viser sig. Det er det, jeg har tilladt mig her. I den Henseende kan den medicinsk-historiske Forskning nemlig være en Støtte for Kliniken, som denne ikke bør afvise. Ligesom Kliniken benytter sig af en Række andre Hjælpevidenskaber til Afgørelsen af kliniske Spørgsmaal, ja, staar i den største Afhængighed til disse og i vore Dage selv maa beherske mange af disse, for at kunne udtale sig med Spor af Autoritet, saaledes kan Kliniken ogsaa drage Nytte af, hvad den medicinsk-historiske Videnskab byder.

Her er formentlig paavist en saa stor Sandsynlighed for, at Snøringen er en ætiologisk Factor ved Chlorosen (11), at Kliniken ikke kan afvise den uden videre, uden at fremføre Beviser for eller i hvert Fald Sandsynlighed for at en Sammenhæng mellem de to Ting ikke kan finde Sted.

Derimod er her intet fremsat med Hensyn til Pathogenesen. Det er et Problem, til hvis Løsning et Værk af denne Art ikke directe kan gavne meget. Naar de Klinikere, der har villet se en Aarsag til Chlorosen netop i Snøringen, aldrig har kunnet finde rigtig Gehør, trods alle de mange gode Argumenter, de har haft paa Haanden, er det netop, fordi de alle er gaaede for vidt, ogsaa har villet forklare Pathogenesen, men aldrig har været i Stand hertil. Deres Udviklinger med Hensyn til, hvorledes Snøringen var pathogenetisk for Chlorosen, har altid været angribelige, og derfor har deres Anskuelser aldrig kunnet slaa igennem. Den medicinsk-historiske Videnskab kan her som i mange andre Tilfælde paavise, hvorledes det let for Forskerne gaar saaledes til: een ser noget rigtigt, men lægger

(11) *Th. Deneke* (Deutsche med. Wochensch. 1924. pag. 903) mener, at hvis Snøringen igen bliver almindelig, og Chlorosen saa viser sig ogsaa at komme igen, er Beviset ført for, at Snøringen er Aarsag til Chlorosen. Hvis dette Bevis skulde være tilstrækkeligt, turde denne Undersøgelses Resultat allerede være det.

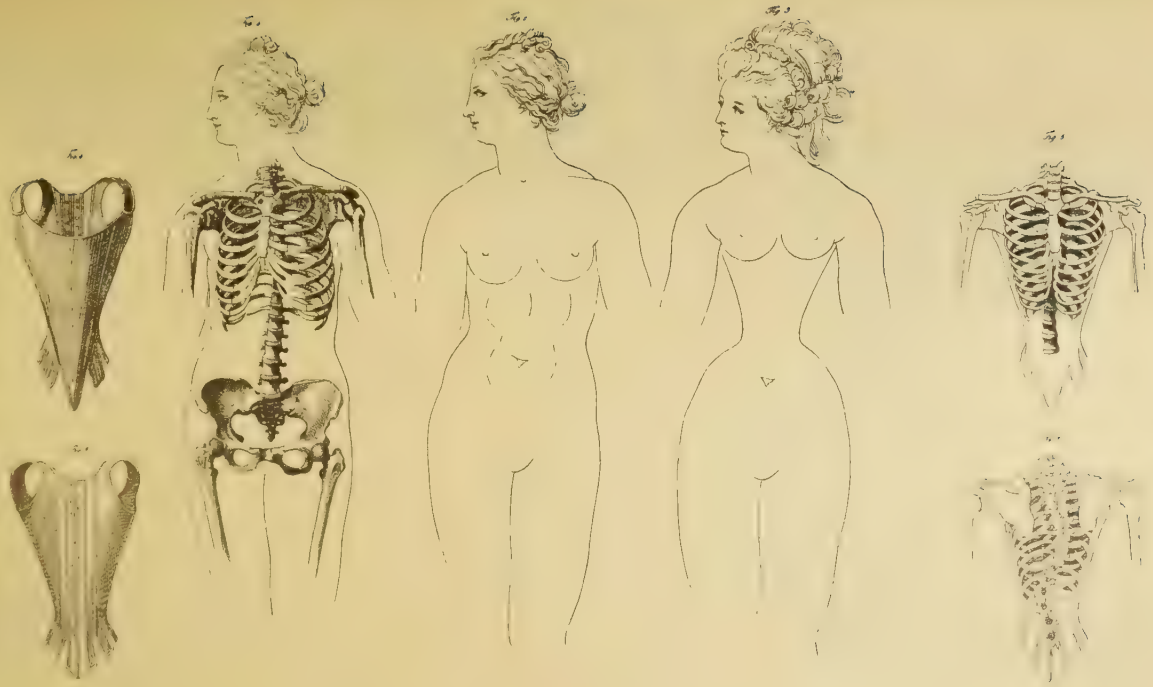

Fig. XXIX.

for meget heri og sender saaledes det rigtige, slet emballeret, tynget af halvbeviste Formodninger, ud i Verden. Sammen med den slette Emballage bliver de rigtige Kærner kastet i den sorte Gryde. En god Lære at iagttage for unge Videnskabsmænd, men vanskelig.

Her skal lige nævnes en Theori, der har været fremsat af Th. Deneke (12), om hvorledes Snøringen kan virke pathogenetisk ved Chlorosen: „Die Leber wird bei der beschriebenen Art des Schnürens nach dem Hilus zu komprimiert, sodass die Blutbewegung in dem Organ selbst und in der Pfortader gehemmt werden muss; damit ist ohne weiteres auch der Kreislauf in der Milz mit beeinträchtigt. Leber und Milz sind aber bekanntlich als die Hauptstätten des Eisenstoffwechsels anzusehen, wie denn fast das gesamte Eisen, das der Organismus ausser dem an die roten Blutkörperchen gebundenen Eisen besitz, sich in diesen beiden Organen befindet. Umfangreiche neuere Forschungen, die besonders ein Verdienst Eppingers und seiner Mitarbeiter sind, haben wahrscheinlich gemacht, dass das retikulo-endotheliale System, insbesondere die Kupfferschen Sternzellen der Leber und die Zellen des Retikulums der Milz, wichtigen Anteil haben am Abbau und Aufbau des Hämoglobinmoleküls. Meyer und Gottlieb (Exp. Pharmakologie, 4. Aufl. S. 500) stimmen Stochman zu, der die normale Nahrung des Menschen sehr eisenarm fand (täglich etwa 8—11 mg); deshalb muss der Körper das beim Zerfall der roten Blutkörperchen frei werdende Eisen aufspeichern, um es zum Wiederaufbau junger Erythrozyten zu verwenden. Dass

(12) Deutsche med. Wochenschr. 1924. pag. 903. I Folge *O. Naegeli* har allerede *Kottmann* (Korr. Bl. f. Schweizer Aerzte 1910, pag. 1125) fremsat lignende Anskuelser.

Naar man sætter Leveren og Milten paa saa vigtig en Plads i Chlorosens Pathogenese i pathologisk-physiologisk Henseende, er det umuligt at undlade at tænke paa, at ogsaa pathologisk-anatomisk er Leveren det vigtige Organ, der lider mest ved Snøringen, hvilket Snøreleveren viser. Snøreleveren er dog aldrig omtalt under Chlorosens pathologiske Anatomi, hvilket kan finde sin Forklaring deri, at den jo i Regelen kun findes hos ældre Kvinder, der er ude over Chlorose-Alderen, medens unge Chlorotikere kun sjældent kommer paa Sectionsbordet.

dieser intermediäre Eisenstoffwechsel hauptsächlich in der Leber und Milz stattfindet und von dem retikulo-endothelialen Apparat vermittelt wird, kann heute als erwiesen gelten. Die Vermutung liegt nahe, dass dieser intermediäre Eisenstoffwechsel durch die Schädigung des Kreislaufes und damit der Nahrungszufuhr zu den genannten Zellen, wie sie die brüske Kompression der Leber beim Schnüren mit sich bringt, beeinträchtigt wird und hierdurch das Krankheitsbild der Chlorose entsteht. Man kann sich vorstellen, dass dabei die Bildung neuer roter Blutkörperchen im Knochenmark unbehindert weitergeht; sie bekommen aber nicht genügend Hämoglobin, weil das zu dessen Aufbau unentbehrliche Eisen von dem darniederliegenden intermediären Stoffwechsel nicht in hinreichender Menge geliefert wird. Bei überreichlichem Eisengehalt der Nahrung, also bei Eisenmedikation, werden die subtilen Eisensparvorrichtungen, die der Körper im intermediären Eisenstoffwechsel besitzt, vorübergehend entbehrlich; das resorbierte Eisen strömt der Leber in so reichlicher Menge zu, dass auch unter mangelhaften Zirkulationsbedingungen genug für den Aufbau neuen Hämoglobins zur Verfügung steht. In dem Pubertätsalter des Weibes ist der Bedarf an neuen roten Blutkörperchen wahrscheinlich besonders gross, weil mit dem schnellen Wachstum des Körpers zugleich die Entwicklung wichtiger Organsysteme stattfindet und die menstrualen Blutverluste ersetzt werden müssen.

Dass wir bei der Chlorose besonders an die Leber denken müssen, ergibt sich auch schon aus einer anderen Ueberlegung. Die Leber ist anerkanntermassen beteiligt an der Regulierung des osmotischen Gleichgewichts des Blutes. Dies ist aber gerade bei der Chlorose gestört. Die Polyplasmie, nach Nägeli oft auch Hydrämie, die vielfach auftretenden sichtbaren, die noch häufigeren okkulten Oedeme sind bei schweren Fällen allbekannte Erscheinungen."

Denne Theori skal jeg lade staa ved sit Værd. Den viser i hvert Fald, at vor Tids Viden om Jærnstofskiftet næppe er uforenelig med Theorien om Snøringens og Chlorosens nære Forhold. Den viser ogsaa, at Foreest maaske faar mere Ret i sin allerførste Antagelse, i sin Placering af Chlorosen blandt

Leverens Sygdomme, end man strax skulde have troet. Det er ikke blot de gamle Hellenere, der tilsyneladende intuitivt har foregrebet mange af vor Tids i mange Tilfælde virkeligt noget bedre funderede Anskuelser.

Forøvrigt er Snøringstheorien heller ikke absolut uforenelig med Infectionstheorien, Snøringen kunde jo f. Ex. nedsætte Legemets Beskyttelsesforanstaltninger mod Infection eller bane Vej for denne. Det er vel heller ikke umuligt, at Snøringen kunde paavirke Sexualapparatet, genitalia interna, paa en eller anden Maade, maaske særligt i Udviklingsalderen, den ikke fuldmodne Alder. Det er imidlertid ikke denne Bogs Sag at komme ind paa disse Spørgsmaal. Den har blot villet nøjes med at fastslaa saa tydeligt og sikkert som muligt det hidtil ikke erkendte Forhold: Snøringens historiske Coincidens med Chlorosen.

Et Hovedformaal med dette Arbejde har det været at slaa et Slag for den medico-historiske Forsknings Anseelse herhjemme ved bl. a. at fremføre et Exempel paa, hvad denne Gren af Videnskaben kan præstere i Pathologiens Tjeneste. Alt for mange har en vis Tilbøjelighed til at frakende denne Videnskabsgren dens rette Værdi; mange anser den for væsenligst kun at have Couriositetsinteresse. Der gives ingen større Fejltagelse.

Derfor har jeg taget Darembergs stolte og selvbevidste Ord til Motto, selv om jeg ikke fuldtud kan tiltræde dem. Der er mange Spørgsmaal i Pathologien, til hvis Løsning den medicinsk-historiske Forskning ikke directe kan bidrage. Men det er mit Haab, at den Læser, som med mig har fulgt Chlorosens Historie gennem Tiderne, vil — hvis han da ikke havde Forstaaelsen deraf tidligere — have indset, at den medicinsk-historiske Forskning paa uanede Puncter kan yde Bidrag til Forstaaelsen af hidtil gaadefulde Phænomener indenfor den kliniske Videnskab (13), og vil have følt noget af den Betyd-

(13) Selvom nogle skulde betvivle Rigtigheden af denne Undersøgelses Resultater, anfægter dette ikke den medicinsk-historiske Videnskabs Betydning, lige saa lidt som Physiologiens Betydning anfægtes

ning, den medicinsk-historiske Viden i al Almindelighed kan have for alle Lægekunstens Udøvere.

Men det er ikke blot til Løsning af Tvivlsspørgsmaal, denne Videnskab har sin Betydning, det er det mindste ved den.

Naar man vil se op fra Dagens Arbejde, hæve Blikket fra Enkeltundersøgelsernes Hav, fra det møjsommelige Detailarbejde og søge videre Udsyn, danne sig en rigtig Forestilling om, paa hvilket Stade vi staar, forstaa, hvilke Veje Lægevidenskaben følger, hvilke Methoder Lægekunsten anvender, eller vil omfatte større Dele af Videnskaben og Kunsten i et sammenfattende Overblik, vil kun den, der er i Besiddelse af tilstrækkelig medicinsk-historisk Viden være i Stand til at følge med; de, der savner denne, vil uhjælpeligt enten snuble eller løbe løbsk. Og naar den Dag oprinder, og den er sikkert nær, da Videnskaben og Kunsten runder et Hjørne, begynder at se anderledes paa Maal og Midler end de foregaaende Decennier, da vil et dybt tilbageskuende Blik være til stor Nytte, kunne virke dels retledende, dels advarende mod at følge vilde Stier. En Betragtning af Fortidens Syn og Stræben vil klart vise, at det, der har været Nutidens og den nærmest foregaaende Tids Opgaver, ikke er de eneste, at Lægekunsten i Fremtiden har Kald og Pligter, som Nutiden har maattet lade ligge, men som Fortiden til Dels allerede har været inde paa.

Nogle mener, at den medico-historiske Forskning har sin fornemste Opgave i at følge og undersøge de ledende Idéers, de videnskabelige Synsmaaders Udvikling og Opdagelsernes Rækkefølge (14). Dette skal ikke frakendes sin Betydning; men som en lige saa vigtig Opgave for den medico-historiske Videnskab vilde jeg gerne nævne det: at finde og følge, fastholde og fremføre Lægekunstens Eenhed gennem alle Omvexlinger, alle Tiders Op og Ned, Frem og Tilbage. Ved saaledes at fremhæve det i Kunsten evigt bestaaende vil den kunne

---

af, at der med dens Methoder undertiden opnaaes Resultater, som snart maa opgives.

(14) *M. Neuburger:* Von der Überzeugung durchdrungen, dass für den ärztlichen Forscher und Praktiker die Geschichte der Probleme das wichtigste Teilgebiet der Medizinhistorie bildet. . . . Forord til: Die Lehre von der Heilkraft der Natur. Stuttgart 1926.

virke som en Samvittighed og Spore for den rette Lægekunst — denne defineret som den virkningsfuldeste Udøvelse af den medicinske Videnskab og Technik — kunne virke til Fremme af det gode og gavnlige, fine og noble i Kunsten, til Hæmme af Udvæxter og Udskejelser af enhver Art, som tænkes kan (15), til større Klarhed over Videnskabens Maal og Veje, blive en integrerende Del af dennes Rygrad.

I Udlandet ses det fremhævet, hvor underligt isoleret den medico-historiske Videnskab hidtil i mange Maader har staaet, hvor ringe Indflydelse det medico-historiske Syn har haft for Pathologien, for Videnskaben og Kunsten paa dens actuelle Stade; og man ønsker dette Forhold ændret, er allerede i Færd hermed. Disse Betragtninger har ikke saa megen Gyldighed her i Danmark. Julius Petersen forstod paa mange Maader at gøre Synet paa Fortiden frugtbringende for sin Tids Medicin, for Opfattelsen af dens Plads i Udviklingen, dens daværende Maal og Midler; det var hans Hovedstræben, og det var vistnok Trangen hertil, der først førte ham ind paa Studiet af og Fremstillingen af Medicinens Historie. Før hans Tid finder vi lignende Bestræbelser i det 19de Aarhundredes Begyndelse hos Forfattere som Howitz og Scheel, hvilke ogsaa denne Bog har kunnet drage Nytte af. Efter ham følger Vilhelm Maar i sine desværre utrykte Forelæsninger den samme Linje, og Knud Faber har arbejdet med stort Udbytte i lignende Retning og andre med disse. Dette Arbejde ønskes gerne opfattet som et foreløbigt Led i en særlig national, dansk Kjæde af medico-historiske Værker.

Det Detailarbejde, som for Tiden med saa stor Iver allevegne foretages for at fuldkommengøre og sikre vor Viden paa alle Puncter med Hensyn til Fortidens Lægevidenskab, de enkelte Lægers Tragten og Færden, Standens Kaar o. s. v., og som for mange synes Bagateller, vil faa sin absolute Betydning for Fremtiden. Den medicinsk-historiske Forskning staar i Pagt saavel med Fremtiden som med Fortiden.

Al Lægevidenskab og Lægekunst maa i Følge sin Natur for

(15) The history of sciences becomes so-to-say the keystone of the whole structure of education. *George Sarton:* The New Humanism. Isis 1924, pag. 28.

en stor Del være conjectural; den, der har Kendskab til Medicinens Historie og forstaar Udviklingslinien i Faget, ved, hvorledes Sejre er vundne og Nederlag lidt, han er bedre Videnskabsmand, er bedre Praktiker, forstaar bedre at bedømme mange Spørgsmaal, lader sig ikke saa let løbe over Ende af Godtkjøbsraisonnementer, ser klarere paa de enkelte Sygdomstilfælde, er kort sagt bedre rustet til sit daglige Arbejde end den Læge, der kun kender det sidste Skrig.

Appendix I.

HIPPOKRATES: VÆRKET OM JOMFRUSYGDOMME 1).

Udgangspunctet for min Afhandling — — — (2): thi det er ikke muligt at erkende Sygdommens Natur, hvilket det er Kunstens Opgave at udfinde, hvis man ikke erkender Naturen i det oprindeligt udelte, hvorfra den [Sygdommens Natur] er udskilt.

Først vil jeg omhandle den saakaldte „hellige Sygdom" [Epilepsi], dernæst de apoplektiske, og dernæst den Angst og Frygtfølelse, som Menneskene lider af i saa høj Grad, at de gaar fra Sands og Samling, og tror at se fjendtligsindede Dæmoner, undertiden om Dagen, undertiden om Natten, undertiden til begge Tider. Mange er desuden som Følge af disse Syner ved at kvæles, hyppigere Kvinder end Mænd, thi den kvindelige Natur er mindre modig og svagere. Men de ugifte Piger, der er naaet til Giftermaalsalderen, lider i højere Grad deraf samtidig med Menstruationstidens Indtrædelse, medens de før den Tid ikke lider saa meget af disse Ting. Thi derefter strømmer Blodet til Livmoderen som for at finde Udløb. Naar da Udløbsaabningen ikke strax staar aaben, og Blodet strømmer rigeligere til fra Føden og ved Legemets Vækst, saa vender Blodet, der ikke har noget Udløb, sig paa Grund af dets Mængde mod Hjærtet og Mellemgulvet; naar disse Steder er fyldte, bliver Hjærtet slapt, efter Slapheden følger Bedøvelse, efter Bedøvelsen opstaar Forvirring, ligesom naar Blodet hos en længesiddende fra Hofte og Laar presses ned i Skinneben

(1) Littré, tom. VIII, pag. 466 ff. Ved Oversættelserne er taget mere Hensyn til den græske Texts Ordlyd, end til det danske Sprogs Vellyd.

(2) Texten tvivlsom. *M. K. Löwegren* (De hippokratiska Skrifterna. Lund 1910) oversætter: härleder jag från det i läkekonsten evigt beständande.

og Fødder og fremkalder Bedøvelse; paa Grund af denne Bedøvelse bliver Benene krafteslose til at gaa paa, indtil Blodet vender tilbage, naar man staar op og sætter Fødderne i koldt Vand op over Anklerne. Denne Bedøvelse er nu let at overvinde; thi det [Blodet] løber hurtigt tilbage paa Grund af Aarernes retlinede Forløb, og Legemsdelene er ikke af væsenlig Betydning. Fra Hjærtet og Mellemgulvet løber Blodet langsomt tilbage; thi Aarerne gaar paa tværs, og Stedet er betydningsfuldt og modtageligt for Forvirring og Mani. Naar disse Dele er fyldte, opstaar Kulderystelser og Feberhede. Disse Febre kaldes erratiske. Da dette forholder sig saaledes, raser hun paa Grund af Legemsslimets Skarphed, har Lyst til at dræbe paa Grund af Legemets Putriditet, hun bliver angst og bange paa Grund af Formørkelse, og paa Grund af Trykken omkring Hjærtet fuldbyrder disse Tilfælde Kvælninger, og paa Grund af Blodets Slethed, drager Sindet, der er afsindigt og meget beængstet, yderligere ondt til sig. Ydermere fører hun ogsaa skrækkelig Tale. Og disse Omstændigheder faar dem ogsaa til at fare omkring og kaste sig i Brønde, eftersom de finder, dette er bedre og nyttigere. Men naar hun er uden Hallucinationer, føler hun en Lyst, i Følge hvilken hun attraar Døden som noget godt. Naar hun er kommen til Fornuft, ofrer Kvinderne til Artemis baade mange andre Ting, men ogsaa specielt de kostbareste af Kvindeklæderne, idet Præsterne opfordrer dertil, og idet de lader sig føre bag Lyset. Der finder en Befrielse Sted for denne Sygdom, naar ikke noget hindrer Blodets Bortstrømning. Og jeg anbefaler de unge Piger, naar de lider af saadan noget, hurtigst muligt at leve sammen med Mænd; thi hvis de bliver svangre, bliver de sunde. Men i modsat Fald vil hun enten strax, samtidigt med at hun bliver mandbar eller lidt senere faa et Anfald af Sygdommen om ikke af en anden Sygdom. Af de Kvinder, som bliver forenede med Mænd, lider de ufrugtbare mest af denne Tilstand.

Appendix II.

ORSIBASIOS: OM DE RETTE FORSKRIFTER FOR UNGE PIGER(1)

Alle, som er Jomfruer længere end naturligt, faar let mange Sygdomme, thi Menstruationen indtræder ikke regelret, og naar den livlige Væxtperiode er endt, bliver de hyppigt for [blod-]fyldte; og det er mest den Fylde, som volder Sygdommen. Det er altsaa nødvendigt paa det passende Tidspunct at bortgifte de unge Piger; jo hurtigere een oges i [Blod-] Fylde, desto hurtigere bliver hun ogsaa mandbar og attraar at cohabitere og at faa Børn. Og herfra som Udgangspunct er det, at det er efter almindelig Sædvane at bortgifte Pigerne i en yngre Alder end Mændene. Det er ogsaa af den Grund, at Hesiodos (2) har digtet om Kvinderne:

> Og Kvinden vil blive giftefærdig i Løbet af fire Aar (3),
> og hun vil tage til Ægte i det femte.

og om Mændene:

> Og ikke vil han mangle mange Aar i tredive, men heller ikke lægge mange Aar til. Et saadant Ægteskab er i passende Tid.

Altsaa bortgifter Hesiodos Kvinden omtrent ved atten Aars Alderen; men for den, som dette synes at være sent, var det rimeligt at gøre følgende Overvejelse: Men saa med Hensyn til de nu forhaandenværende Forhold? Men hvis han nu vilde betænke den gamle Levemaade, og hvorledes det var ordnet, at Kvinden [den Gang] havde lige saa meget Arbejde som Manden, saa vilde han ikke længer mene, at det var sent at

(1) ed. Bussemaker et Daremberg, Paris 1858, tom. III, pag. 82 ff.
(2) opera et dies. V. 696—98.
(3) nemlig efter Puberteten.

bortgifte en Pige i den Alder. Men for alle unge Piger, som paa overdreven Vis spiser megen Mad og slet ikke yder noget Arbejde, ligger der en stor Fare deri, at de ikke bliver gifte hurtigt og ved de første Tegn paa, at de er mandbare; thi de vilde blive lettede ved de nødvendige Udrenselser [Menstruationen], og ogsaa Cohabitationen vilde mere end noget andet hjælpe med til Udrenselsen. Men denne Tid, den unge Alder, er ikke gavnlig til Barnefødsel, hverken for Barnet eller den svangre; thi Barnet maa blive svagt, og Moderen, som lider før Tiden, vil blive besværet, og hun kan let faa genitalia beskadiget. For at altsaa den unge Pige hverken skal naa til Modenhed for tidligt eller falde i Sygdomme, af hvilke det er rimeligt, at saadanne bliver angrebne, og for at de kan oppebie Naturens passende Tid, saa har jeg besluttet ogsaa at fremlægge for disse en bestemt Levemaade. Men det er ikke nødvendigt at begynde med Levereglerne for de yngste Aars Vedkommende, men først naar de nærmer sig den kønsmodne Alder, thi dette er den farlige Tid, medens den barnlige Levemaade ikke trænger til megen Omtanke i Henseende hertil. Men for disse første vil det være tilstrækkeligt at sige saa meget: Man skal ikke holde dem borte fra de jævnaldrende Drenge, og man skal vogte sig for Overfyldning; thi Overfyldning er ikke blot smertebringende derved, at det ikke bliver fordøjet, men ogsaa hvis det bliver omdannet til brugeligt Stof. Men naar saa den voxne Alder nærmer sig, og Væxten paa lidt nær har det passende Maal, og naar de af Ærbarhed ikke leger nogen af Drengelegene, saa skal man med større Strenghed have Opmærksomheden henvendt paa Levemaaden og gøre Næringsmidlerne regelbestemte og moderate og slet ikke lade Pigerne røre ved Kød og heller ikke ved de andre Ting, der nærer stærkt. Og til den Tid skal man ogsaa forordne de unge Piger at tage lange Spadseretoure og, hvis der ikke er noget til Hinder derfor, at løbe og at drive Gymnastik ved at rulle sig i Støvet. Og det ser ogsaa ud til, at Chorøvelserne er blevne opfundne ikke blot til Ære for Guddommen, men ogsaa for Sundhedens Skyld; og der er Arbejdet dobbelt, baade ved Dansen og Sangen. Og hvis de spiller Boldt, saa skal ogsaa den Øvelse være ret kraftig og glædebringende. Med eet Ord, man skal udfinde alle Maader

af Øvelser, der er passende for Jomfruerne, og det er rigtigt, at alle Former for Lediggang er det allerværste for dem. Thi det er til Gavn ved Anstrengelser at sætte Varmen i Bevægelse og opvarme hele Constitutionen; men saaledes, at hun vedbliver at være kvindelig og ikke udarter i Retning af det mandlige. Det er nu saadan; men forinden var det ikke slemt, saalænge de endnu er Smaapiger, at give dem Vin at drikke, men naar de er kommen hen til den kønsmodne Alder, skal man befale dem at drikke Vand, at nyde Vin i ringere Maal og blandet med Vand, for at ikke ogsaa Vinens Syden yderligere skal øge den Syden, deres Natur i og for sig har. Vanddrikning hjælper ogsaa til Selvbeherskelse, men Vinen gør dem mere tøjlesløse. Og man skal mest passe paa Reglernes første Bevægelser, hvilke ikke kommer hurtigt for dem, der lever saaledes som det er sagt. Altsaa bør man have sin Opmærksomhed henvendt paa dem i den første Tid. Thi hvis samtidigt Livmoderen optager og efter at have optaget giver fra sig, saa lettes de; men i modsat Fald bliver Blodet, der er kommet i Forstyrrelse og bliver forhindret i at komme ud, Aarsag til mange Onder. Men ogsaa for alle dem, for hvem Blodet gaar op til Næseborene [faar Næseblod], udtømmes det til Fordel; og saadan gaar det i det hele taget, og de lærer Menstruationen at kende, samtidigt med at de bliver giftefærdige, og Tiden er ikke fastsat ganske nøjagtigt, thi ogsaa selve Constitutionen, efter som den er fugtigere eller varmere, vil medføre en Forskel med Hensyn til at blive kønsmoden hurtigere eller langsommere; det varme ved at sætte hurtigt i Bevægelse, og det fugtige ved, at det bevægede strømmer ud. Og de koldere bliver ogsaa, naar de er fugtige, langsommere kønsmodne, derved at det kolde hindrer Bevægelserne. Man skal dog ogsaa tage Hensyn til Legemets Skikkelse, thi ogsaa denne viser, at de bliver kønsmodne enten hurtigere eller langsommere; thi alle de, som er fuldaarede og rødmossede, har meget Kød, og er større i Lænder og Hofte, bliver hurtigere kønsmodne end dem, der har slappe Aarer og er blege, og som har lidt Kød og er fede og noget svampede. Det er altsaa rimeligt, at Kønsmodenheden kommer hurtigere for disse, og at de i det hele taget mærker Forandringerne ved de 14 Aar, men de, som over-

skrider denne Tid, ved de 17 Aar. Thi disse Ting synes ikke at indtræffe uden for de kritiske Tider. Og det er ogsaa saare nødvendigt, at de første Renselser bliver smertefulde, thi de indtræffer hos nogle, der ikke er vant dertil, og hvis Blodaarer endnu ikke staar aabne, og hvis Blod endnu ikke har skaaret sig en Vej. Det er altsaa rimeligt, at baade Lænden føler Smerte, og Epigastriet, og Siderne, og Issehovedet, og Øjnene, og Nakkesenerne. Og det er ogsaa rimeligt, at de bliver svimle, og at hele Legemet giver sig, og at der ogsaa kommer Kuldegysning og Træthed til, og undertiden desuden Feberhede. Og naar nu Tegnene tilkendegiver Reglernes Nærmelse, saa er det ganske godt at hjælpe med til, at der lettere finder en Udtømmelse Sted. Og dette kan ske baade hos dem, der faster fuldstændigt eller delvis og tager megen Hvile. Thi Livmoderen lader Blodet faa Udløb hos dem, der følger de sparsomme Levemaader henimod Menstruationstiden. Men Overfyldning, der spænder og volder Smerte og frembringer en Tilstand, der er lig med Betændelse, volder Vanskeligheder. Saaledes har i det mindste ogsaa en Kvinde, der ikke har sin Renselse, faaet Menstruationen igen efter at være aareladt ved Hjælp af denne Udtømmelse. Men førend man har fuldstændig Viden om, at denne Tilstand er indtruffen for den unge Pige, er det farligt at fremkalde den paa anden Maade. Thi heller ikke giver manuel Undersøgelse hos en saadan sikre Tegn paa Grund af, at baade genitalia og uterus hæver sig højere op end hos gifte Kvinder. Altsaa er det ikke let at vide, om uterus er torqueret, eller om den har en anden Lidelse, som hindrer Menstruationen. Men det er farligt at føre noget op imod de Organer, der ikke modtager, og som ikke lader passere ud, forudsat at de Lægemidler, som bliver givet, og de Pessarer, som bliver lagte op mod Livmoderen med Henblik paa den maanedlige Renselse, frembringer en voldsom og pludselig Menstruation, hvilket er det allerværste for den, der endnu ikke har haft Menstruation. Altsaa er der ikke andet at gøre, til Gavn for den unge Pige, end at sørge for Faste, Hvile og et lille, varmt Omslag.

Appendix III.

Ioann. Langii Lembergii epistolarum medicinalium volumen tripartitum, denuo recognitum, et dimidia sui parte auctum. Francofurdi 1589.

DE MORBO VIRGINEO.

Epistola XXI.

CONQUERERIS mihi, ut tuo fido Achati, filiam tuam Annam primogenitam, et iam nubilem, a multis procis, virtutum integritate ac stemmatis claritate, opumque facultatibus, avito tuorum maiorum generi non imparibus, in coniugem desiderari: quos tu, ob filiæ imbecillitatem, abdicare cogaris. Nec id adeo tibi esse molestum, quam quod hactenus nullus Medicorum internam morbi causam et essentiam explicare, simulque curam præscribere potuerit. Nam unus esse cardialgiam ait, alius cordis palmum, hic vero dyspnoeam, ille matricis suffocationem: nec defuisse, qui ex vitio epatis esse ventriculi fastidium suspicarentur. quorum discors de filiæ tuæ morbo iudicium, effecisse ais, ut totus animi pendeas, nec quid facto opus sit discernere possis. Ob id a me de morbo filiæ iudicium, ac de nuptiis consilium fidele, pro veteri amicitia efflagitas: simulque quibus morbi symptomatis affligitur, recte primum declaras: cuius nempe faciei indoles, quum anno præterito roseo genarum labiorumque rubore floruisset, ea modo velut exanguia, pallescere triste, cor ad quemvis corporis motum contremiscere, arteriasque temporum sensibiliter pulsare, et in choreis adscensuve scalarum dyspnoea corripi, stomachum cibum, ac præcipue carnem fastidire: et crura, precipue iuxta talos, ad noctem oedemate intumescere. Ex his sane accidentibus et signis morbi pathognomicis, quæ morbi causam et substantiam produnt, eiusque curam designant, miror vestrates Medicos morbi causas et naturam non agnovisse. Quod vero nomen illius non dixerint, id quum ad morbi

curam nihil conferat, nihil quoque refert. Multæ sunt in morborum catalogo ægritudines, nomine et non cura carentes. Nec hic morbus propriam habet nomenclaturam, quam cum sit virginibus peculiaris, virgineus quoque indigitari poterit: quem Brabantinorum matronæ, febrem albam, ob faciei pallorem, et amatoriam appellare solent: quum palleat omnis amans, et color hic sit aptus amanti. quamvis febris admodum raro coincidat. Sed hic morbus virgines frequenter infestat, quum viro iam maturæ ex ephebis excesserint. Nam id temporis, natura duce, sangvis menstruus ad matricis loculos, et venas ab epate defluit: qui quum ob illarum angusta oscula, quæ nondum patuerunt, viscosis quoque et crudis humoribus obstructa, et denique ob sangvinis grossitiem, erumpere non possit: tum rursum per venæ cavæ maiorisque arteriæ propagines, ad cor, epar; diaphragma, et præcordiorum venas regurgitat: capiti quoque bona pars impartitur, et circa viscera accidentia gravia parit, dyspnoeam, tremulum cordis palmum, epatis inflationem, stomachi fastidium, cardialgiam: nec raro cum amentia epilepsiam et delirium. Quod Hippocrates in libello de Virginum morbis, his testatur verbis: Virgines, inquit, quibus nuptiarum tempus advenit, maturæque iam viro sunt, spectrorum imaginariis terroribus affliguntnr, præsertim quum menses descendunt. nam ante hoc, non admodum male afficiuntur. postea vero sanguis in matricis locellos, tanquam effluxurus destillat et descendit. quum autem oscula exitus obstructa fuerint, sanguisque ob cibaria et corporis incrementum auctus, illic collectus subsistit plurimus, nec unde effluat exitus venarum pateant, præ copia cor, septum transversum, præcordiaque petit. quibus repletis, cor sibi non constat, et torpet: ex torpore vero desipit et delirat. Nil certe mirum, quum epar a feculento mensium sanguine non expurgetur, et eo præcordiorum venæ infarctæ fuerint, hypochondriorum viscera intumescere, et his diaphragma (ut in hydrope) coarctari, quod difficilem parit anhelitum, teste Gal. in fine tertii de Dyspnoea libri, ubi universaliter inquit: Si internus tumor aut dolor circa hypochondria constiterit, tum parva et crebra fit spiratio. Deinde quum cor, stomachus et epar, utriusque venæ chylis et arteriæ ramis, velut communi vinculo connec-

tantur, his sane sanguine grosso, flatuosoque spiritu et vapore refertis et obstructis, ut hos cor extrudat, et deoppilet, ne suffocetur frequenti arteriarum et systoles motu eluctatur, et palmo contremiscit: quo defatigato, quid obstat *ἀσφυξίας, καὶ πνευμάτων ἀπολήψεις, καὶ ἀπνοίας*, id est, pulsus, et spirituum ac anhelitus interceptiones coincidere? quibus æger obmutescat, et ut deploratus iaceat. Vnde mehercle Galenus in acutorum diæta scite ait, *δύναται δὲ καὶ πλῆθός τε καὶ πάχος αἵματος, οὐ μόνον τὰς ἀρτηρίας πνευματωσαι ποτὲ, καὶ διέξοδον οὐκ ἔχειν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς ἰδίως ὀνομαζομένας φλέβας*. id est, Potest autem et multitudo et densitas sanguinis non modo arterias inflare, et exitium obstruere, sed et ipsas proprie nominatas venas. Postremo, an filia tua hac affecta ægritudine, nubere debeat, et quæ sit huius curatio, en fidum ex Hippocratis divite medicinarum penu consilium communicabo, qui in libello de Morbis virginum ait: Huius morbi liberatio est, venæsectio, si nihil obstiterit. Ego vero, inquit, præcipio, virgines hoc morbo afflictas, ut quamprimum viris cohabitent, et copulentur. si conceperint, convalescent: si vero in pubertate hoc morbo non corripientur, tum paulo post eas invadet, nisi viro nupserint. At vero ex maritatis, steriles magis id patiuntur. Hoc saluberrimo divini Hippocratis consilio, si medicamenta menses provocantia, et obstructionum aperitiva, sanguinis grossi subtiliativa adiunxeris, nihil his præsentius reperire et excogitare poteris: quibus ego in huius virginei morbi cura nunquam falsus aut spe fui frustratus. Quare bono sis animo, filiam tuam elocato: nuptiis quoque ego libens interero. Vale.

Appendix IV.

CHLOROSEN UDENFOR EUROPA.

Skønt dette Arbejde kun har sat sig som Formaal at undersøge Chlorosens Optræden i Europa gennem Tiderne, vil det dog være opportunt at kaste et spejdende Blik ud over den øvrige Verden. For det første findes der ikke — mig bekendt — let tilgængelige og tilforladelige Oversigter over Chlorosens Udbredelse i den øvrige Verden at henvise til. Men dernæst, og det er det vigtigste: Hvis det nu skulde være saaledes, at Naturfolkenes unge Kvinder, der enten slet ikke snøre sig eller maaske endda gaar ganske nøgne, led meget af Blegsot stricte sensu, vilde Thesen om Corsettets, Snøringens, Coincidens med Chlorosen være noget hazarderet eller i hvert Fald kun gældende for Europæerinder. Spørgsmaalet om Chlorosens Optræden udenfor Europa er derfor af Interesse; men paa den anden Side skal det afgøres med andre Methoder end de medico-historiske, som dette Værk benytter. Derfor skal dette lille Afsnit ikke gøre Fordring paa nogen som helst fyldestgørende Besvarelse, blot være til en Smule Orientering med Hensyn til, hvorvidt de Slutninger, der er dragne af Chlorosens Optræden i Europa, kan have sin Rimelighed.

Herhjemme har den vidtberejste Hans Kaarsberg (1) behandlet Spørgsmaalet. Han stiller aabenbart Diagnosen Chlorose paa meget faa Criterier, udstrækker Begrebet Chlorose til ogsaa at omfatte Tilfælde, som man nu ikke længere vilde kalde saaledes; ikke desto mindre bemærker han, at denne Sygdom er meget sjælden i Mellemasien og ogsaa i Sydrusland, samt at den aldeles ikke forekommer blandt Kalmykfolket, altsaa i Befolkninger, hvor Corsettet kun brugtes lidet eller slet ikke.

(1) Ugeskrift for Læger 1897, pag. 249.

E. Meinert (2) hævder, at „die endemische Chlorose als Kulturkrankheit anerkannt ist". Han har forespurgt de i Persien virkende tyske Læger Häntzschen og Albu, der begge angiver, „dass die Perserinnen keinerlei den Brustkorb beengendes Kleidungsstück, aber auch keine Chlorose des Entwickelungsalters kennen", og den med japanske Forhold kendte Scriba, der meddeler, „dass in Japan im Allgemeinen nur die sich europäisch kleidenden jungen Damen bleichsüchtig werden".

A. Hirsch (3) bringer forskellige Oplysninger om Chlorosen i tropiske Lande; nogle Læger beretter, at den er hyppig der. Alle disse Meddelelser stammer imidlertid fra en Periode, da man ikke let var i Stand til at skelne mellem Chlorose og anden Anæmi, der som bekendt er meget hyppig i tropiske Lande; desuden fra en Tid, da selv her i Europa Chlorose og Anæmi i det hele taget ikke sondredes særligt skarpt, som allerede omtalt. Naar disse Læger derfor traf en ung Kvinde med Anæmi ude i Troperne, stillede de paa den Tid efter al Sandsynlighed Diagnosen Chlorose uden større Skrupler. Af disse Grunde tor der ikke tillægges disse Udtalelser nogen virkelig Beviskraft; det ses yderligere, at adskillige talte om, at Chlorosen ogsaa var hyppig hos Mænd.

Betydelig mere Vægt maa der lægges paa de Beretninger, der gaar ud paa, at Chlorosen er sjælden eller ikke findes, idet det sikkert den Gang var lettere at begaa den Fejl at stille Diagnosen Chlorose for tit end for sjældent. Derfor skal jeg ikke anføre nogle af de Udtalelser, Hirsch fremfører om Chlorosens Forekomst i de tropiske Lande, da jeg af de anførte Grunde anser dem for uden virkelig Værdi. Derimod skal jeg nævne, at han citerer Frank (Neues Journal der ausländ. med. chir. Litteratur IX Hefte I) og Pruner (Krankheiten des Orients, pag. 325), som angiver, at Chlorosen er sjælden i Ægypten, og Chassaniol (Archive de méd. nav. 1865, pag. 508), der finder, at Sygdommen er sjælden blandt Negerkvinderne, i

(2) Sammlung klinischer Vorträge *(Volkmann)*. Leipzig 1895. pag. 226—27.

(3) Handb. der hist.-geographischen Pathologie. Sec. edit. Berlin 1883. tom. II, pag. 348 ff.

hvert Fald paa Vestkysten af Afrika. Om det indiske Archipel siges af Heymann (Darstellung der Krankheiten in den Tropenländern. Würtzburg 1855, pag. 186), at Chlorosen næsten kun ses hos unge Europæerinder.

Blandt Eskimoerne ses den ogsaa yderst sjælden eller aldrig (4).

For at danne mig et Skøn over Chlorosens nuværende Existens udenfor Europa har jeg forespurgt adskillige danske Læger, der praktiserer langt borte i fjærne Lande. For elskværdige Svar takker jeg

Dr. Anna Bramsen,
Zenana-Hospital, Mardan, North-India.
Dr. Sophie Dolmer,
The Danish Miss. Hospital, Timkoilu, South India.
Dr. Ib Hansen,
Bangkok, Siam.
Dr. Fox Maule,
Nebk. Damar, Syrie.
Dr. P. Mortensen,
Sct. Thomas, West-India.
Dr. V. With,
The Danish Miss. Hospital, Antung.

De fleste omtaler Vanskeligheden ved en exact Differentialdiagnose, men ikke een af dem tør paastaa i deres indfødte Clientel at have observeret en typisk Chlorose. Kun Dr. P. Mortensen, der har praktiseret paa Sct. Thomas siden 1889, nævner, at i hans første Praxisaar saas Tilfælde i en civiliseret Befolkning, som han rubricerede som ægte Blegsot.

For Tiden er der næppe megen Chlorose uden for Europa, tilmed omtaler adskillige moderne Haandbøger over Tropesygdomme slet ikke Chlorosen.

Var der megen Chlorose i det gamle Ægypten? Det kan næppe afgøres ud fra den overleverede medicinske Litteratur. Jeg har intet Steds fundet det paastaaet (5). Det betydelige Materiale af Sygdomsbeskrivelser fra Hebræerne i Oldtiden,

(4) *C. Lange:* Bemærkninger om Grønlands Sygdomsforhold. Bibliothek for Læger. Kjøbenhavn 1864.

(5) Af dansk Litteratur kan nævnes:

der er saa gennempløjet som noget, bringer intet om Chlorosen (6), giver os intet som helst Holdepunct for, at Chlorosen angreb det gamle Jødelands unge Piger, medens det er absolut sikkert, at før vor Tid, i det 19de Aarhundrede f. Ex., var der mange jødiske unge Kvinder, der led af denne Sygdom.

Men Hensyn til det gamle Indien hersker der nogen Usikkerhed. H. C. Dutt (7), hvis Arbejde jeg kun kender efter Referat hos J. Jolly (8) taler om pandu, panduroga, pandvamaya, der skal betyde foruden Gulsot ogsaa Blegsot. En Form heraf skulde svare til Chlorosen. Den skildres saaledes: Bei Essen von Erde: je nach der Beschaffenheit der Erde wird einer der drei Grundsäfte gestört, es folgt Verfall der Körperkraft und der Verdauung, die Haut wird bleich, die Sinne stumpf, die Augenlieder, Wangen, der Mund, der Nabel, der Penis, die Füsse schwellen an, die Stühle sind dünn und enthallen Würmer, Blut und Schleim. Dies ist nach Dutt (Nidana pag. 54. Nach Chevers, Diseases of India 714, sind fast alle Hindufrauen mehr oder weniger anämisch) Bleichsucht.

Uden særligt at ville pege paa det Organ, der unægteligt forstyrrer, naar der er Tale om en Fremstilling af en exquisit Kvindesygdom, maa jeg dog sige, at Sygdomsbeskrivelsen ikke ligner Chlorosen ret meget, ikke saa meget, at man just her ud af føler sig overbevist om, at de gamle Indere har kendt den. Det har nok drejet sig om noget helt andet.

Alt i alt maa jeg sige, at det for mig foreliggende Materiale om Chlorosen uden for Europa saavel i gamle Dage som senere (9) ikke gør det umuligt eller blot urimeligt at tro paa Chlorosens Coincidens med Snøringen.

Dr. Friis: Bidrag til Bedømmelse af de medicinske Forhold hos de gamle Ægyptere. Nord. med. Arkiv. 1885. tom. XIII, Nr. 19 og 23.

Henry Madsen: Ægyptisk Lægekunst og Magi. Kjøbenhavn 1904.

(6) *Julius Preuss:* Biblisch-talmudische Medizin, Berlin 1911.

Wilh. Ebstein: Die Medizin im Alten Testament. Stuttgart 1901.

(7) Materia medica of the Hindous. Calcutta 1877.

(8) Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde. tom. III, fasc. 10. Strassburg 1901. pag. 86 f.

(9) *J. Ch. Boudin:* Traité de Géographie et de Statistique médicales et des maladies endémiques, Paris 1857, omtaler slet ikke Chlorosen. Problemet var ikke actuelt den Gang, synes det.

Appendix V.

BENÆVNELSER FOR CHLOROSEN PAA FORSKELLIGE SPROG.

Af Benævnelser for Chlorose, som jeg har truffet paa, kan hidsættes:

Latin: morbus virgineus, cachexia virginum, pallidi virginum colores, febris amatoria, febris alba sive pallida, foedus virginum color, pallidus morbus, icterus albus, obstructio virginum, icterus amantium, chlorosis.

Dansk: Pigesyge, Blegsyge, Blegsot, ægte Blegsot, Chlorose, genuin Chlorose.

Islandsk: Bleiksótt.

Svensk: Bleksot, Hvitsot.

Finsk: Kalvetustauti.

Engelsk: Greensickness, chlorosis.

Tysk: Die Bleichsucht, das Liebesfieber, das weisse Feiber, die Jungfernsucht, die Missfarbe, (vulg. 18de Aarhundrede) Pips oder Pfips.

Hollandsk: Bleekzucht, maagde-ziechte, vryster-ziechte, minnepijn.

Fransk: Les pâles-couleurs, la chlorose, la maladie de fille ou vierge, le mal d'amour, la pâle maladie, la fièvre blanche, la fièvre d'amour, la jaunisse blanche.

Italiensk: Clorosi, febbre alba.

Spansk: Amarillez, palidez del color, color de opilada, opilación.

Portugisisk: Amarellidao, amarellidez, pallidez de cor (doença), chlorose.

Provençalsk: Oupilacioun.

Polsk: Blada choroba, blednica, (bialazka?)

Ungarsk: Fehérkór, sápadság.

Alle disse Udtryk for „Blegsot" stammer enten fra det 16de Aarhundredes sidste Halvdel eller senere; før den Tid kendes

intet Navn, ingen Benævnelse for Chlorose eller for en Sygdom, særegen for unge Piger med Bleghed som Hovedsymptom.

Alene af den Omstændighed, at Chlorosen ikke er benævnt før i det 16de Aarhundrede, er man selvfølgelig ikke berettiget til paa Forhaand at slutte, at Chlorosen ikke har existeret tidligere, ikke har været hyppig før den Tid.

Nemlig: Hvis det 16de Aarhundrede havde været en Tid, da Nosographien var i særlig Udvikling, hvis det havde været en Tid, da Lægerne bestræbte sig paa at udskille fra de gamle overleverede Sygdomsgrupper nye, særegne Arter, kunde man jo godt tænke sig, at Chlorosen allerede forinden havde existeret og været ligesaa hyppig som senere, men blot ikke var bleven betragtet som en særegen Sygdom, og først nu fra dette Tidspunct at regne af Lægerne var bleven udskilt som en særegen Sygdom og derved havde faaet sit eget Navn paa de forskellige Sprog.

Men — som tidligere anført — gik det slet ikke saaledes til. Det 16de Aarhundrede var aldeles ikke et Aarhundrede, hvor Lægerne bestræbte sig paa ud fra kliniske Iagttagelser at udvikle Nosographien. Endvidere er det paavist tidligere her i Bogen, at det er Publicum selv, der først har givet Sygdommen Navn og har erkendt den som en særegen Sygdom; Lægerne er komne bagefter, har faaet Sygdommen præsenteret af Mødrene, og først derefter har de, tvunget af Nødvendigheden, men ingenlunde „sua sponte“ udvidet det nosographiske System med det nye Sygdomsbegreb, Blegsoten.

Som det gik i Brabrand, at det var Mødrene, der kom til Lægen og sagde: „Min Datter har den Sygdom, som vi kalder Elskovsfeberen eller Blegsoten“, saaledes maa det ogsaa være gaaet til i andre Lande. Baade i England og i Frankrig var Chlorosen døbt og kendt i den almindelige Befolkning, førend Lægerne indførte den i Værkerne. I England brugtes Udtrykket „greensickness“ allerede i 1583 i en Comoedie; i Frankrig kendte Befolkningen godt „pasles-couleurs“ og har benævnt den, førend Lægerne almindelig indførte den i deres Bøger, som vi fandt det omtalt hos Ambroise Paré.

Vi ser altsaa, at der spontant, i tre forskellige Lande, paa accurat samme Tidspunct, opstaar et nyt Navn paa en Syg-

dom; Udtrykkene er saa forskellige, at man maa tro, de er valgte uafhængigt af hinanden; thi Udtrykkene: „Elskovsfeber", „grøn Sygdom", „bleg Farve" ligner ikke hinanden. Alt dette, at Trangen til det nye Udtryk for Chlorosen er opstaaet samtidigt og uafhængigt i tre forskellige Lande, tyder stærkt paa, at ogsaa Genstanden for Udtrykket, nemlig Chlorosen, var ny netop den Gang. I hvert Fald maa man indrømme, at Chlorosens Sproghistorie snarest bekræfter, og i hvert Fald paa ingen Maade afkræfter, at Chlorosen i det 16de Aarhundrede virkelig var en ny Sygdom.

RETTELSER OG TILFØJELSER

pag. 6, Linie 15: Parker Weber — læs Parkes.

pag. 26, Note (21) — tilføj: Fra den græske Anthologi (lib. VII, no. 491) kan følgende Epigram af Mnasalleas illustrere Soranos Polemik om sexuel Abstinens ved at vise en Digters Opfattelse af Spørgsmaalet:

Ve over Jomfrustanden, der raader os ilde! Du døde,
Yndige Kleo, ved den midt i din væneste Vaar.
Sønderslidende Kinden og taarevædede staa vi
Her ved Graven, af Sten formet! Seireneren lig.

Metrisk oversat af Dr. phil. Fr. Moth, der dog gør opmærksom paa, at de to sidste Vers er usikre, idet Texten er molesteret.

pag. 35, Linie 10: pallerum — læs: pallerem.

pag. 45, Linie 4 f. n.: stomatis — læs: stomomatis.

pag. 59, Note (3), Linie 1: tract. V — læs: tract. IV.

pag. 59, Note (5), Linie 1: cap. 25 — læs: cap. 25—27.

pag. 59, Note (5), Linie 2: ipsa — læs ipso.

pag. 59. Note (5), Linie 4: phlegmatisitus — læs: phlegmatisitas.

pag. 60, Note (6) — tilføj: Et ferreæ [aquæ] quidem splenem resolvunt, et non coire valentes adjuvant.

pag. 80, Linie 18: 1595 — læs: 1554, edit. II 1589.

pag. 89, Note (34) — tilføj: I det 18de Aarhundrede kritiserer Claus Seidelin (Optegnelser, København 1915, pag. 83) Maria Leszczynskas Udseende: Hun har Bryster som Lindser, naglet paa et Bredt.

pag. 105, Linie 6: en mikrobedræbende — læs: er mikrobdræbende.

pag. 109, Note (11), sidste Linie: pag. 8 — læs: pag. 6.

pag. 109, Note (11a): 1886 — læs 1686.

pag. 118, Linie 17: Rodericus a Castro — tilføj: op. cit. lib. IV, cap. 4.

pag. 118, Linie 18: Riolan fils — tilføj: Enchiridion anat. et path. Paris 1648, lib. VI, cap. 17.

pag. 120, Linie 10 — tilføj: Herhjemme har i det 18de Aarhundrede J. Cl. Tode forskellige Steder og Sam. Th. de Meza (collect. societat. medic. havniens. tom. II, 1776, pag. 309) skrevet om Snøringens Skadelighed. Den sidste Forfatter mener, at Phthisens Hyppighed hos de højere Stænders unge Kvinder skyldes Snøringen.

pag. 129: I Anledning af Prudencios Klager over den nye Slægts, den opvoxende Ungdoms, Fordærvelse, kan gøres opmærksom paa, at der er ikke mange virkelige, historiske Foreteelser i Verden, der er fastslaaet ved saa mange modne og forstandige Menneskekenderes personlige Iagttagelser og Erfaringer som den tilsyneladende ubestridelige Kendsgerning, at hver eneste ny Generation fra Homers Tider

til vore Dage er gaaet betydeligt tilbage og ned ad Bakke, mest i moralsk Henseende; i en særlig Grad synes det at have været Tilfældet med Kvindekønnet, der dog øjensynligt endnu ikke helt har mistet enhver Tiltrækning for det dog noget mere modstandsdygtige masculine Kjøn.

pag. 137, Note (15): Charles Robin? — læs: Georges Camuset.

pag. 145, Note (8): I de citerede Vers lader Dr. J. Terre Corsettet kunne foraarsage cancer uteri. Dette har allerede Astruc været inde paa og mange andre Forfattere efter ham. Naar man tager i Betragtning, hvor almindelig Snøringen var den Gang, er der jo heller ingen Tvivl om, at man i Anamnesen ved denne Sygdom hyppigt fandt Snøring.

pag. 145. Den i det franske Digt skete Fremhævelse er ikke gjort af Digteren, men af denne Bogs Forfatter, ligesom ogsaa Fremhævelsen i den svenske Text pag. 153.

pag. 156, Linie 1: Hjaltelin — læs: Hjaltalin.

pag. 189, Linie 25: Enestemmighed — læs: Enstemmighed.

pag. 189, Linie 28: deres — læs: dens.

pag. *III*. Overskrift: Orsibasios — læs: Oreibasios.

TRYKNINGEN AFSLUTTET

DEN 8. MAJ 1928

V. SCHÆFFER, KOLDING